

Jog

történeti szemle

XXII. évf.
1. szám
2024

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

A Nagy Szánhedrin

Magyarország második
világháborús külpolitikai
törekvéseinek jogtörténeti
megközelítése
a semlegesség tükrében

A spanyol politikai kultúra (késő)
középkori mozgatórugói

A bírói és ügyvédi kar viszonya
a dualizmus időszakában

Forgács Anna színésznő halála

Az életfogytig tartó szabadságvesztés
előhelyei a hazai jogfejlődésben

Egy jogeset Scaevola tollából

A vad által okozott kárért való
helytállás történeti fejlődése
Magyarországon

*Francisco Ximénez de Cisneros
toledói érsek, bíboros, főinkvizítor*

TARTALOM

TANULMÁNY

HEKA László – A Nagy Szánhedrin II.	1
KUI Gábor – A semlegesség nemzetközi jogi fogalma és Magyarország második világháborús külpolitikai törekvéseinek jogtörténeti megközelítése a semlegesség tükrében II.	9
LIKTOR Zoltán Attila – Recuperata fuit Hispania. A spanyol politikai kultúra (késő) középkori mozgatórugói	18
PAPP Viktor – A bírói és ügyvédi kar viszonya a dualizmus időszakában	29

MŰHELY

BORSOS Kitti – Forgács Anna színésznő halála	37
LÁSZLÓ Zsuzsanna – Mérföldkövek. Az életfogytig tartó szabadságvesztés lelőhelyei a hazai jogfejlődésben a Bencsik-féle javaslatról az 1795. évi büntetőtörvénykönyv-tervezetig	50
LENGYEL Rita – Heredes Seiae signum ponere compellendi sunt. Egy jogeset Scaevola tollából	59
PAP Márk – A vad által okozott kárért való helytállás történeti fejlődése Magyarországon	69

SZEMLE

HORVÁTH Réka – Játszva tanítani, avagy tanítva játszani? Kreatív módszerek a jogtörténet egyetemi oktatásában (konferenciabeszámoló)	81

KÖNYVEKRŐL

Sepsiszéki cirkálási jegyzőkönyvek Rácz Balázs Viktor közlésében – DOMANICZKY Endre	85
Új módszertani kézikönyv – kezdőknek és haladóknak – SALLAI Balázs	87

HÍREK	90

SZERZŐI ÚTMUTATÓ	92

A címlapon:

Francisco Ximénez de Cisneiros (1436–1517) toledói érsek, bíboros, főinkvizitor
Juan de Borgona 1514-ben készült festményén.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarki (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőbizottság:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna,
Dr. Révész T. Mihály, Dr. Sipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Szerkesztőség

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Dr. Megyeri-Pálffy Zoltán
Hírszerkesztő: Dr. Kovács-Szépvolgyi Enikő

E számunk megjelenését a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatja.

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211., Tel./Fax: + 36 1 411 6518,
jogtortenetiszemle@gmail.com
ISSN 3004-118X (Online)
ISSN 0237-7284 (Nyomtatott)

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszéke,
a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

4.4. A Nagy Szánhedrin előtti eljárás

Az eljárás során a nászí jobbján ült az *áv bét din*, a többi bíró pedig az előttük elhelyezett helyeken ült félkörben, hogy a *nászí* és az *áv bét din* egyszerre láthassa mindnyájukat (Szánhedrin 32a). Az ülésrendet a kor és a tudásbeli rang szerint állapították meg, akként, hogy a bölcsebbek és nagyobb tudással bírók közelebb ültek a nászíhoz.² Tőlük jobbra és balra helyet foglalt a két törvényszéki jegyző, akik minden kimondott szót lejegyzeteltek. Az elnökkel szemben középen állt a vádlott, akinek jobbján a védő tanúja kapott helyet. A vádlott mögött a földön ültek a fiatal törvényszéki gyakornokok és joghallgatók.³

A tárgyalás a vád előadásával indult (erre csak akkor kerülhetett sor, ha két azonos tanúvallomás támasztotta azt alá), majd kivizsgálták azokat a körülményeket, amelyek a vádlott javára szolgálhattak. A 71 fős bíróság valamennyi tagjának jelenléte nem volt szükséges az egész tárgyalás során, de legalább 23 főnek (a kis szánhedrin létszámának) mindig a teremben kellett lennie. A Főtanács tagjainak a bíraskodás mellett be kellett járniuk a falvakat és tanítani az embereket, de ezt a tevékenységüket csak akkor végezheték, amennyiben megbizonyosodtak arról, hogy a tárgyalóteremben legalább 23 bíró maradt. Amikor plenáris ülést tartottak, akkor viszont teljes létszámban kellett megjelenni a bírácoknak (Szánhedrin 36b).⁴

A perben álló felek jelenléte kötelező volt az eljárás minden szakaszában. A vádlott távollétében a törvényszék nem tárgyalhatta a vádat, nem hallgathatta ki sem a vádlót, sem a tanúkat (5Móz 1,16). Ugyanis a héberek álláspontja szerint a vádlott távollétében tett vallomás vagy vád igen könnyen eltérhet az igazságtól, és ha a bíró azt meghallgatja, könnyen válhat elfogulttá, így ítélete már nem lesz objektív (Jn. 7,50–51, 5Móz 1,16).

Ahogy a vád, úgy a tanúvallomás is csak szóbeli lehetett. A bizonyítási eszközök közül a tanúvallomás (legalább kettő) volt a legfontosabb, habár a törvényszék megvizsgálta a tárgyi bizonyítékokat is (5Móz 17,5–7). Rágalmazóként büntették az olyan tanút, aki vallomást tett a törvényszék előtt annak tudatában, hogy az ügynek rajta kívül más tanúja nem akadhat.⁵ Érvénytelen volt a tanú vallomása rokonsági vagy sógorsági viszony fennállása esetében, vagy ha azt egy bűnelkövető tette meg. Ez esetben az ügyet úgy kellett elbírálni, mintha nem jelent volna meg egyetlen tanú sem. A terhelő tanúk mellett a perben szerepet kaptak a felmentő tanúk is. Amennyiben valamelyik ügyet nem tudták megvizsgálni, vagy ha a vádlottnak nem volt lehetősége felmentő tanúkat előállítani, akkor sor került az eskütételre (2Móz 22,11–12). Az Istenre való eskü perdöntő volt annak megállapításában, hogy az adott esetben az illető bűnös-e vagy sem (pl. így bírálták el, az állat őrzője bűnös-e abban, hogy a rá bízott jószág elveszett, megsebesült vagy azt ellopták). Az eskütétel tehát egyfajta istenítéletet is jelentett. Olykor azonban nem volt igazi értelemben jogi eljárás, hanem a papi szertartás része, mint pl. a „vízpróba”. Ez abban az esetben fordult elő, ha a féltékeny férj paráználkodással (házasságtöréssel) gyanúsította meg a feleségét. Ilyenkor

Heka László*

A Nagy Szánhedrin (II.)¹

Bírósági eljárás és ítélezés

a férj a templomban a *kohanita* elé vezette feleségét, de a pap nem bíróként, hanem a szertartás végrehajtójaként cselekedett. Felfedte az asszony fejét, illetve haját, hogy megszegyenítse és rábíra a beismerő vallomásra.⁶ A szentély porából szórt egy maréknyit a vizesedénybe, a porba írta az átok szavait, és megeskette a nőt. Ezután vizet öntött a porra, és a keveréket megitta vele.⁷ Ha a hölgy bűnös volt, akkor ez a folyadék az átok vize volt, és a nő meddő maradt (4Móz 5,11–31).

4.4.1. A tanúk kihallgatása

A tanúvallomás kötelező volt, így ha valaki vonakodott tanúskodni, akkor a megkárosított fél esküre kötelezhette az ismeretekkel rendelkező személyt. Ha eskü alatt valótanságot állított volna (hogy nem tud az ügyről), akkor elveszítette a tanúskodási képességét és az eskütételre való jogát mindaddig, amíg nem tanúsított őszinte megbánást.⁸ A középkorban a zsidókat befogadó országok többségében a tanúk csak eskü alatt tehettek vallomást, így a hitvérszövetség polgári törvénykezését ellátó rabbik is elfogadták ezt a bizonyítási eszközt belátva, hogy a hamis eskü nagyobb bűnnek számított a hamis tanúvallomásnál.⁹ A *Tízparancsolat* szigorúan tiltja a hamis esküt (ahogy a hamis tanúvallomást is), de a *háláchá* szerint halálbüntetéssel csak akkor lehetett sújtani a hamis tanúkat, ha mindkettőt hazugságon kapták, és ezáltal életveszély fenyegette azt, aki ellen tanúskodtak. Közismert Zsuzsanna esete Dániel próféta könyvéből (13,1–64), akit hamisan házasságtöréssel vádolt meg két bíró a vének tanácsából. Mivel ilyen büntetés esetén a szankció halálbüntetés volt, így a két hamisan tanúskodó bírót halálra ítélték. „Aztán rárontottak a két vénre – mert Dániel a saját szájukból rájuk bizonyította, hogy hamis tanúságot mondtak –, és úgy cselekedtek velük, ahogy ők cselekedtek gonoszságukban felebarátjuk ellen, Mózes törvénye szerint járva el: megölték őket, s az ártatlan vér megszabadult azon a napon.” (Dán 13,61–62).¹⁰

A hamis tanúvallomás alapján halálra ítélték és megkövezték a jezréeli Nábótot. Neki szülője volt Jezréelben, Samária királyának, Achábnak a palotája mellett. A király azt meg akarta tőle szerezni, de Nábót nem volt hajlandó

* Heka László PhD habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet, ORCID: 0000-0001-8561-2628

eladni az ingatlant. Ezért Jezabel királynő közreműködésével két hitvány ember hamis tanúvallomása alapján halálra ítélték és megkövezték (1Kir 21,1–13).

A tanúvallomást később akként nehezítették meg, hogy a halálbüntetéssel vagy megvesszőzéssel járó bűncselekmények esetén a két tanúnak látni kellett a bűncselekmény elkövetését és egymást is, valamint mindkettőnek kellett látni az elkövető megintését (*admonitio*), vagy az intőnek kellett mindkét tanút látnia.¹² A megintés a helyszínen tartózkodó tanú feladata volt. Figyelmeztetnie kellett az elkövetőt tettének súlyos következményeire.¹³ A figyelmeztetés esetleg hatást gyakorolhatott rá, hogy elálljon az elkövetéstől, illetve kizárta a beszámíthatatlanságra való esetleges hivatkozást. Amennyiben az elkövetés pillanatában a tettes tanúk előtt kijelentette, hogy tisztában van a bűncselekmény súlyával és következményeivel, a tanúknak meg kellett győződni arról, hogy az elkövető helyesen fogta-e fel az intést. Ha a tettes az intőnek azt felelte, hogy: „Mégis megteszem!”, majd a megintés pillanatában követte el a bűncselekményt, akkor teljesen beszámítható állapotúnak kellett őt tartani (Szánhedrin 40b, 41a, 81b).

Habár két tanú tett vallomást, és mindketten látták a bűncselekmény elkövetését, de egymást vagy az intő személyt nem látták, vagy ha az intő személy nem látta őket, akkor a nyilatkozatuk csak egy tanú vallomásának számított. Ilyen esetben tehát „nem volt meg” a szükséges két tanú, és a tárgyalás befejeződött. Amennyiben megvolt a szükséges két tanú, akkor azok további kihallgatása előtt két fontos előkérdésre kellett válaszolni: pontosan felismerik-e a személyt, akit a bűncselekmény elkövetésével vádolnak, illetve megintették-e a megvádolt személyt tettének elkövetése előtt. Ha erre nem válaszoltak határozottan és egyértelműen, akkor a vádlottat felmentették, és a további tárgyalásnak nem volt helye (Szánhedrin 40a). Ha ezeknek a feltételnek eleget tettek, akkor folytatódott a per. Ezután a bírák nyomatékosan figyelmeztették a tanúkat, hogy óvakodjanak a hamis tanúságtételtől, és előadták, milyen büntetés vár a vádlottra, ha a tanúk vallomásai alapján őt elítélik (Szánhedrin 37a).¹⁴ A figyelmeztetés után a bírák a tanúkat keresztkérdésekkel kifaggatták a történetekről, majd következett a fő- és mellékkérdések

feltétele és azok megválaszolása. A tanúvallomások megtételével befejeződött a vizsgálati szakasz, amelyet a tárgyalás követett (Szánhedrin 32b).¹⁵

A tanúkat külön-külön, egymás távollétében hallgatták ki, de mint említettük, a vallomástételnél feltétlenül jelen kellett lennie a vádlónak és a vádlottnak, mert csak így volt érvényes a vallomás. Azt tartották, hogy a perben állók jelenlétében a vallomástevő mérleget minden szavát, és nem mer letérni az igazság útjáról. Kihallgatásuk után a tanúk nem befolyásolhatták a tárgyalás menetét, még akkor sem, ha azt állították, hogy ismernek olyan okot, amely a vádlott felmentésére szolgálna, vagy hogy tévedtek a vallomástételnél stb. (Szánhedrin 34a, 40a).

A tárgyalás mindig a felmentés reményében kezdődött és zajlott (Szánhedrin 40a). Mivel a jogképviselőt nem alkalmazták, ezért a bírák feladata volt segíteni a vádlottat. Ez még a tárgyalás kezdése előtt megtörtént, amikor a bírák bátorították a vádlottat a következő szavakkal: „Ha te a szóban forgó tettet nem követted el, nem kell

félned a tanúk vallomásától. Ha vannak tanúid, akik a terhelő tanúk állításait meg tudják cáfolni, úgy meghallgatjuk azokat. Móddoban van védelmedre és felmentésedre lényeges érveket előhozni.”¹⁶ A bíróság köteles volt kellő elővigyázattal eljárni, és az ügyet úgy megvizsgálni, hogy megállapítsa az igazságot és igazságos döntést hozzon. Ezután a felek, a tanúk és a nyilvánosság távollétében sor került a bírósági vitára és a szavazásra, amely „titkos” volt, mert a bírának tilos volt elárulni, ki szavazott közülük a felmentés vagy a bűnösség mellett (Szánhedrin 29a).¹⁷ Az elnök felszólította a bíróság tagjait, hogy adják elő ítéletüket, majd a törvényszolga minden tanácstagot nevén szólított. Az érvényes ítélet megszületéséhez legalább 23 bírónak kellett jelen lennie és szavaznia.

A nási és az *áv bet din* előtt ülő bírák sorrendben elmondták a véleményüket, érveiket a szóban forgó eset minden körülményére nézve. Először a legfiatalabb és a tapasztalatlanabb bírák mondták el véleményüket, hogy az állásfoglalásukat ne befolyásolja az előkelőbbek véleménye. Mindegyik bíró köteles volt alapos megfontolás alapján és lelkiismerete szerint saját véleményt alkotni, függetlenül a többi bíró álláspontjától. Ha valamelyikük nem hozott önálló ítéletet, hanem másnak a véleményük-

Anthony van Dyck: A fűrdőző Zsuzsanna¹¹

re alapozva szavazott, ezzel visszaélt hatalmi jogával, és vétkezett a *Tóra* törvénye ellen.¹⁸ A bírák szavazatait és indoklásait a törvényszéki jegyzők jegyzőkönyvekbe iktatták (az egyik a felmentőket, a másik az elítélőket). Ha két bíró azonos véleményt nyilvánított, de a megokolást a *Tóra* más-más helyéből vezették le, a kettőjük szavazata egy szavazatnak számított (Szánhedrin 34a). Ha a kis szánhedrin valamelyik bírója nem tudott véleményt alkotni, akkor az adott ügyben nem tekintették a testülethez tartozónak, és a bíróságot ki kellett egészíteni két-két alsóbb törvényszéki bíróval, vagy más bírói tisztre felkent személlyel (Szánhedrin 40a). A pótbírákkal való kibővítés addig tarthatott, amíg valamennyi bíró nem nyilvánított véleményt, vagy az eredetileg 23 tagú bíróság el nem érte a 71 fős létszámot. Természetesen a Nagy Szánhedrin kibővítésére nem volt lehetőség.

Ha a szavazatok alapján felmentő ítélet született (ehhez elegendő volt egy szavazatnyi különbség is), akkor azt a törvényszék elnöke a tárgyalás befejezése után azonnal kihirdette. Viszont ha a bíróság a vádlott bűnösségét állapította meg, akkor az ítéletet nem lehetett aznap végrehajtani, hanem az éjszaka során a bírák kettesével összeültek, és megvitatták az esetet, azzal a céllal, hogy hátha valaki megváltoztatja véleményét, és a felmentés mellett voksol. Az a bíró, aki a tárgyalás folyamán a vádlott felmentésére voksolt, a szavazás után nem változtathatta meg a véleményét, ellentétben azzal, aki a vádlott terhére szavazott. Másnap reggel a bírák ismét összeültek, és újból szavaztak. Ha ekkor többségbe kerültek a vádlott felmentésére szavazók, akkor az elnök kihirdette a felmentő ítéletet, amely azonnal jogerőre emelkedett.¹⁹ Amennyiben a bíróság maradt a korábbi döntésnél, akkor az elnök kihirdette az ítéletet, és az elkövetőnek kiszabta a büntetést (Szánhedrin 32a, 35a). Bűnhalmazat esetén, ha a vádlott több bűncselekményt egyszerre követett el, és a fő bűncselekményért halálbüntetés volt a szankció, akkor a törvényszék a másik bűncselekmény miatt már nem ítélt megvesszőzésre vagy pénzbüntetésre. Úgyisint a kártérítést sem kellett kifizetnie, lopásnál a lopott tárgynak sem dupla, sem egyszeri értékét nem volt köteles kifizetni, ha már nem birtokolta a tárgyat (ellenkező esetben azt vissza kellett szolgáltatni a tulajdonosnak).²⁰ Ugyanis a mózesi-talmudikus jog szerint a nagyobb büntetés „felemeli” a kisebbet, így a törvényszéki eljárás ilyenkor a súlyosabb vádra szorítkozott.²¹

Előfordulhatott, hogy a törvényszék 36 bírója szavazott a bűnösség mellett és 35 a felmentésre. Ilyen esetben a vádlott bűnösségét nem lehetett megállapítani a szükséges két többszavazat hiánya miatt. Ekkor az elnök kihirdette, hogy az ügy bonyolultsága miatt a törvényszék nem volt képes kideríteni az igazságot, ezért a vádlottat fel kellett menteni (Szánhedrin 42a).²²

A talmudi jog egyedülálló megoldását jelentette az a szabály, hogy ha valamennyi bíró a vádlott bűnösségére szavazott, akkor a vádlottat fel kellett menteni. Ennek oka az, hogy a mózesi törvények szerint a bíróság egyik tagjának védelmébe kellett vennie a vádlottat, ha pedig egyhangúlag bűnösnek nyilvánították, akkor ez nem történ-

hetett meg, és a háttérben a vádlott elleni összeesküvés állhatott (Szánhedrin 17a).

A törvényesen meghozott ítélet ellen nem volt helye fellebbezésnek, és sor került annak végrehajtására.

4.4.2. Büntetések

A zsidó jogban megkülönböztethetők az evilági és a túlvilági büntetések. Ez utóbbi elnevezése *kárét* („kiírtás”), amelyet a *Tóra* bizonyos súlyos vétkek esetén rendel el. A rabbinikus felfogás szerint nem az emberi bíróság kezében van a végrehajtása, hanem Isten maga hajtja végre, ami azt jelenti, hogy az illető utódok nélkül hal meg, illetve ha már vannak utódai, akkor azoknak nem lesz leszármazottja. Az *Ószövetség* harminchat bünt említ, amelyet kiírtással büntet az Isten (bálványimádás, fajtalankodás, kovászos étel fogyasztása pészahkor stb.). A Talmud értelmezése szerint a halálbüntetés csak olyan bűnökért jár, amelyeket figyelmeztetés ellenére követtek el, a *kárét* pedig olyan esetben, amikor az előzetes figyelmeztetés elmaradt.²³ Ez utóbbiaknál nem volt bírósági eljárás, hanem a kiírtással fenyegetett bűncselekmény elkövetőjét megkorbácsolták, hogy bűnbocsánatért esedezzen, és ezzel megszabaduljon a *kárét* büntetéstől. Ha az illető ismét elkövette ugyanazt a bűncselekményt, akkor másodszor is megkorbácsolták, de ha még egyszer megismételte tette, akkor egy kis helyiségbe zárva fogva tartották élete végéig. A szándékos emberölést elkövetőre is ugyanez a büntetés várt, ha eljárási ok miatt a törvényszéki eljárás során nem hozhattak halálbüntetést.²⁴

A bíróság által kiszabott evilági szankciók közül megkülönböztették a mózesi és a talmudi-rabbinikus büntetéseket. Az előbbieket a *Tórán* rögzítették, az utóbbiakat a Főtanács tagjai és a Nagy Szánhedrin későbbi tekintélyei állapították meg.²⁵

A mózesi-tórai jogban megkülönböztették a halálbüntetés szankcióját a testi fenytéstől, illetve a pénzbüntetés-től (pénzbírságtól).

a) Halálbüntetést (*supplicium ultimum*) csak akkor szabtak ki, amikor Isten ellen vétettek, valamint az emberi élet szentsége, az ember szabadsága és erkölcsi méltósága vagy a vallás tisztasága került veszélybe. Ilyenek voltak a szándékos emberölés, a bálványimádás (Kiv 22,19; Lev 20,1–5; Szám 25,1–5; 5Móz 17,2–7), az istenkáromlás (Lev 24,15), a szombat megszegése (Kiv 31,14; Szám 15,32–36), a boszorkányság – varázslás (Kiv 22,17; Lev 20,27), a halottidézés és a jóslás (Lev 20,27, 1Szám 28,39; 2Kir 23,24), a pap lányának paráznasága (Lev 21,9), a szülői tisztelet súlyos megsértése (káromlás, verés – Kiv 21,15; Lev 20,9; Deuteronomium 21,18–21; 27,16), a házasságtörés (Lev 20,10; Deuteronomium 22,22, Ján 8,5), szodómia (Lev 20,13), bestialitás (Kiv 22,18; Lev 20,15), vérfertőzés és fajtalankodás, a rabszolgaság céljából való emberrablás (Kiv 21,16; Deuteronomium 24,7), az illetékteleneknek behatolása a Szentélybe, átokmegszegés.²⁶ A halálbüntetési nemek közül alkalmazták a megkövezést, az elevenen elégetést (valójában csak a pap lányának paráználkodása esetén) és az akasztást (csak a nem zsi-

dókkal szemben), illetve a lefejezést (a király jogosítványa volt, a legyőzött városok lakosait is így büntették). Az elevenen elégetést tartották a legsúlyosabbnak, majd utána következett a megkövezés, illetve az enyhébbnek vélt lefejezés és az akasztás.

b) Testi fenytést a mózesi törvényt tudatosan teljesíteni nem akaró személlyel szemben szabták ki. Megkorbácsolással (40 ütessel) büntették azt a férfit, aki alaptalanul gyanúsította feleségét (5Móz 22,17.), valamint az engedetlen fiút (5Móz 21,18). Ha ez utóbbi esetben a megfenytés nem volt eredményes, akkor megkövezéssel büntették a szófogatatlan fiút. A botütések maximális száma 40 volt, de a gyakorlatban 39 ütést mértek az elítélthez, mivel az ütések arányosan kellett mérni a test három részére.²⁷

c) Pénzbírságon nem az államnak fizetett pénzbüntetést kell érteni, hanem a vallási törvény megszegése miatt vezeklésképpen kifizetett összeget (2Kir 12,4). Pénzbírsággal (száz ezüsstel) büntették azt, aki ok nélkül meggyanúsította a feleségét azzal, hogy nem szűzen lépett a házasságba. Mivel ezzel „rossz hírbe kevert egy izraelita szűzet”, ezért köteles volt őt feleségnek tartani, és nem bocsáthatta el élete végéig (5Móz 22,17–19). Viszont amennyiben bebizonyosodtak a vádak, akkor a lányt az atyának háza elé vitték és halálra kövezték.

A rabbinikus judaizmus az ószövetségi büntetőjog reformjának (1–6. század) céljaként kitűzte a tálió büntetési rendszer felszámolását, az emberölés esetét kivéve (részben a bibliai követelések miatt, részben az elrettentés érdekében). A talmudi jog elméletileg négy büntetési nemet ismert: megkövezést, elevenen elégetést, lefejezést, megfojtást.

Ezt az egyes törvények értelmezésével igyekeztek megvalósítani, ügyelve arra, hogy halálbüntetés esetén is az elkövető teste épségben maradjon. Az idősebb Hillél (Bét Hillél) tanítása szerint Isten az embert saját képmására alkotta, ezért minden ember köteles törődni a saját testével.²⁸ Amikor az elkövetőt egy magaslatról kellett volna lelökni akként, hogy beálljon a halál, ugyanakkor pedig a testi épsége megmaradjon, így azt a megkövezés büntetésére módosították. Az elevenen elégetést valójában megfojtássá alakították át úgy, hogy egy égő zsinórt helyeztek a szájába, ami inkább csak egy szimbolikus utalás volt a tórai büntetési nemre. Emellett arra is hivatkoztak, hogy a Nagy Szánhedrin halálbüntetést csak a Templom Márványtermében szabhat ki.

A rabbinikus reformok egyik vitatott kérdése a pap lányának paráználkodása volt, amelyről a Lev 21,9 így rendelkezik: „Ha egy papnak a leánya kicsapongással megalázza magát, azzal apját szentségteleníti meg, ezért el kell égetni.” A Szánhedrin 51b tanúsága szerint a rabbik többsége azt a nézetet képviselte, hogy az elevenen elégetést nem lehet alkalmazni olyan esetekben, ha a pap lánya nem volt sem házasságban, sem eljegyezve. Úgy értelmezték ezt az előírást, hogy az ilyen szankciót csak az eljegyzés (pénzátadás vagy okirat átadása által) és a házasságkötés (a *chüppé* alatt) közötti időszakban lehetett kiszabni. Ugyanis amennyiben a lány hajadonként vesztette el a szüzességét, akkor megkövezték az atyai háza előtt, ha pedig feleségként házasságtörést követett el, akkor az el-

égetésnél kevésbé súlyos megfojtással büntették. A bölcsek másik csoportja viszont úgy érvelt, hogy nemcsak az eljegyzett, hanem a házasságban élő leányra is az elégetés büntetési nem vonatkozik.²⁹ Azonban az elevenen elégetés régi formáját már nem hajtották végre.

Mivel a jeruzsálemi Templomot 70-ben lerombolták, így a *Biblia* halálbüntetésre vonatkozó rendeleteit „átmenetileg” nem lehet alkalmazni mindaddig, amíg ismét nem épül fel a Szentély (Babiloni Talmud, Szánhedrin 41a, 52b – te Ketubot 30a).³⁰

A zsidó bölcsek arra törekedtek, hogy kikerüljék a halálbüntetés kimondását, ezért ahhoz szükséges volt az összes feltétel teljesülése (legalább két szemtanú, akik egyszerre látták a bűncselekményt, és előzőleg „megintették” az elkövetőt tettének súlyára, valamint az, hogy az elkövető erre nekik érthetően válaszolt). Ezért ritkán szabtak ki halálbüntetést. A Talmud bölcsei gyilkosnak tartották az olyan bíróságot, amely hetente egyszer (más hagyomány szerint 70 évente egyszer) hajtott végre halálbüntetést. A Targumok és a Misna pedig rombolónak minősítette azt a Szánhedrint, amely hét éve alatt akár egy halálos ítéletet is hozott.³¹ Ha a bíróság mégis halálbüntetésre ítélt valakit, akkor a kivégzés napján a bírák böjtöltek, s magukba szállva, szomorúan jártak (Szánhedrin 46, 63a).

A posztaltmudikus zsidó közösségek főként azokra alkalmazták a halálbüntetést, akik belülről veszélyeztették a közösség létét, mint pl. besúgók, árulók (Misné Torá 8:11). Azonban az ilyen esetekben a bíróság „külön meghatalmazása” alapján egy „külön eljárásról” volt szó inkább, mint az ószövetségi jog, illetve büntetések alkalmazásáról.³² A mószer (spicli, besúgó) ma is a társaság nemkívánatos tagja, akit figyelmeztetnek, hogy ne spiclikedjen, de ha azt mégis megteszi, akkor a közösség szigorú elbánásban részesíti.

4.4.3. Az ítélet végrehajtása

A halálbüntetés kimondását követően az ítéletet azonnal végre kellett hajtani, de az elítéltnak az utolsó pillanatig lehetősége volt a megmenekülésre, illetve az ítélet megsemmisítésére. A vesztőhelyet ugyanis a városon kívül állították fel, jó messzire a törvényszék hivatali helyétől, hogy az elítélt az ítélet végrehajtásáig néhány órát nyerjen.³³ Ha valaki ez idő alatt a bíróságnál jelentkezve mentő körülményeket tárt fel, akkor a törvényszéknek azokat meg kellett tárgyalnia. Ezért a bíróság bejáratánál foglalt helyet egy férfi fehér zászlóval a kezében, tőle látótávolságon belül pedig egy lovas. Amennyiben valaki megjelent a törvényszéknél enyhítő körülményeket előadni, a szolga a fehér zászlót lobogtatva jelt adott a lovasnak, aki a kivégzőhelyre vágatott. Ekkor felfüggesztették az ítélet végrehajtását, és az elítéltnak ismét a bíróság elé vezették. Abban az esetben, ha a törvényszék megalapozottnak tartotta a felhozott bizonyítékot, akkor az ügyet halasztás nélkül újra tárgyalták. Ha a szavazás a vádlottra nézve kedvezően alakult, akkor felmentették és elengedték, ellenkező esetben visszavezették a vesztőhelyre. Ez többször is megismétlődhetett. Az elítéltnak jogában állt az

utolsó pillanatig kérni, hogy kísérjék vissza a bíróság elé, arra hivatkozva, hogy ártatlanságára nézve döntő bizonyítékokkal rendelkezik. Az első elutasított kérelem után is kérhette – más bizonyítékok alapján – az ügyének újra tárgyalását. Ilyenkor visszavezették a bíróság elé, mert azt feltételezték, hogy félelmében nem tudja magát világosan és tisztán kifejezni, ezért szükséges a bírák bátorítása és segítsége, hogy elmondja az érveit.³⁴ Ha másodszorra sem volt képes meggyőzni a bírakat, akkor két tudós férfit rendeltek ki mellé, akik megvizsgálták a felhozott érveket, s a vádlottat csak akkor vezették vissza a törvényszékhez, ha esélyt láttak a szavazás eredményének megváltoztatására (Szánhedrin 42b, 43a).

Ha hiábavalók maradtak az ítélet megsemmisítésére irányuló törekvések, akkor az elítéltet tízölnyre a vesztőhelytől felszólították, hogy vallja be bűneit, őszintén bánja meg tetteit, hogy halála engesztelést jelentsen számára, és így részese lehessen az örök üdvösségnek. Bűneinek megvallása után egy serleg tömjénnel vegyített erős bort adtak neki inni, hogy kevésbé érezze a fájdalmat. A halálos ítélet végrehajtásánál a terhelő tanúknak kellett elsőként kezét emelniük az elítélte.

4.4.4. A Szánhedrin jogértelmezési funkciója

Ameddig fennállt a Templom, és benne a Szánhedrin há-Gadól működött, addig a *háláchá* centralizált maradt. Az ítélezés az *Írott* és a *Szóbeli Tóra* alapján történt, de ha a *Tóra* egy adott jogi helyzetről nem rendelkezett, akkor a Szánhedrin tárgyalást nyitott abban a kérdésben. Először választ kerestek arra, létezik-e megfelelő szabály vagy hagyomány. Ha igen, akkor azt nyilvánosságra hozták, ellenkező esetben vitára bocsátották a kérdést, majd a végén szavaztak a döntésről. Szavazattöbbséggel hozott tagi határozattal elfogadtak egy új jogszabályt (*din muflá*), amelyre precedensként hivatkozhattak az összes bíróság bírái. Azonban ez nem volt egy *common law*-hoz hasonló abszolút precedens, mert egy későbbi Szánhedrin új eseti jogszabályt hozhatott létre, módosítva vagy hatályon kívül helyezve az előbbi.³⁵ Ugyanis az Isten kinyilatkoztatott és örökérvényű törvényeivel ellentétben a rabbinikus eredetű jogszabályok emberi jogalkotások lévén módosíthatók voltak.³⁶ A judaizmusra jellemző, hogy konkrét ügyek megoldásán túlmenően is szellemi tevékenység keretében foglalkozott a joggal, a jogforrások értelmezésével, a hézagok pótlásával és újabb megoldások kialakításával. Ez alapján Juhász Zita *Az interpretatio Judaica klasszikus kora* című tanulmányában amellet érvel, hogy létezik és létezett a zsidó jogelmélet (*iurisprudentia Judaica*). Kiemeli, hogy az Isten által kinyilatkoztatott *Tóra* és az azon alapuló jogrend, majd a Kr. e. 5. században Ezdrás reformja miatt intézményesült jogi oktatás, valamint a heti ítélezési napok rögzítése is erre a következtetésre vezetnek.³⁷ A jognak szakrális jellege van, abszolút érték, mivel a kinyilatkoztatás tárgya. Ezért a zsidóknak tanítás útján a jog (*jus*) és a törvény (*lex*) ismerete, illetve annak követése kötelező.³⁸ A klasszikus rabbinikus írott jogfor-

rások (*Misná*, *Toszefta*, a két *Talmud*) vizsgálata alapján megállapítható, hogy a rabbik a törvények interpretációjával lefektették a bibliai jog elméleti és praktikus alapjait. A reformjuk gyakorlati aspektusa abban állt, hogy Róma kényszerítésére lemondtak a bibliai büntetőjogi szabályok alkalmazásáról.³⁹

A második Templom korában a Főtanács az ítélezés mellett hivatott volt ellátni a jog értelmezését is. A bírói testületnek egységes álláspontot kellett foglalnia egy adott kérdésben. Ha erre nem volt képes, akkor felsőbb bírósághoz fordulhatott (hármás *bét dintól* a kis szánhedrinekhez, onnan pedig a Nagy Szánhedrinhez). A legfelsőbb bíróság ekkor eseti határozatot hozott a *Tóra* értelmezése alapján.⁴⁰ Az ilyen jogharmonizációs döntés kötelező erővel bírt minden alsóbb bíróság számára. Ennek be nem tartását akár halállal is büntethették (5Móz 17,12).

A zugot (párosok) két évszázados története során vált a jogértelmezés a Nagy Szánhedrin fontos témájává, a midrás két nagy szakértője Semájá (nászi) és Avtalion (av bét din) idején. Ők a legfelsőbb bíróság vezetőiként a felmerülő jogkérdések megoldásaival és jogeseti döntéseikkel hozzájárultak a jogfejlődéséhez. Utánuk került a Főtanács élére a leghíresebb (és utolsó) páros: Hillél és Sámáj, akik különböző jogértelmezési elveket vallottak, és ezek alapján két őket követő iskola alakult meg.⁴¹ Azok nézeteit a háláchikus irodalom és a kutató jogászok különböző jelszavakkal igyekeznek leírni, de talán legegyszerűbb egy példával bemutatni őket. A házasság felbontása esetén *Mózes Második Törvénykönyve* 24,1 írja: „Tegyük föl, hogy valaki feleséget vesz, együtt hál vele, de aztán nem talál tetszésre nála az asszony, mert valami taszítót fedez föl rajta.” A héber kifejezés *ervát dává*r szemérmetlen dolgot jelent, ami Sámáj iskolájának értelmezésében a férjnek csak házasságtörés vagy promiszkuítás esetén ad jogot a válásra. Hillél iskolája analógia útján viszont arra az álláspontra jutott, „hogy az *ervat davar* minden szégyentelenséget és kellemetlenséget magában foglal, így Misna Gittin 9,10 tanúsága szerint az étel túlfőzése is elégséges jogalapot teremt a válásra Hillél tanházának értelmezésében”.⁴²

4.4.5. A Főtanács, Jézus Krisztus és követői

Az *Újszövetségben* az *Apostolok cselekedetei* 5,21. használja a Szánhedrin kifejezést, valószínűleg azért, hogy a görög nyelvterületen élők számára is világosabbá tegye a főtanács fogalmát. Tagjai közül nevesíti a keresztényekkel szimpatizáló Arimateai Józsefet (Mk 15,43; Lk 23,50 és tovább), Nikodémust (János 3:1; 7:50) és Gamálielt (ApCsel 5:34).⁴³ Az *Újszövetség* leírása szerint Jézus Krisztust halálra ítélni szándékozó Nagy Szánhedrin éjszaka, hamis vádak, hamis tanúvallomások alapján, Kajafás főpap által előre kinyilvánított szándékával („jobb, ha egy ember hal meg a népért” – Jn 18,14–15) és Poncius Pilátus közreműködésével valósítja meg gonosz tervét. Az igazságszolgáltatás megcsúfolásával vétettek az igazságosság (hamis tanúk, hamis vádak), az ártatlanság védelme (Kajafás szavai már a tárgyalás előtt jelzik a főpapok célját), a pártatlan bíráskodás elve (a főpapok bosszúja) ellen.

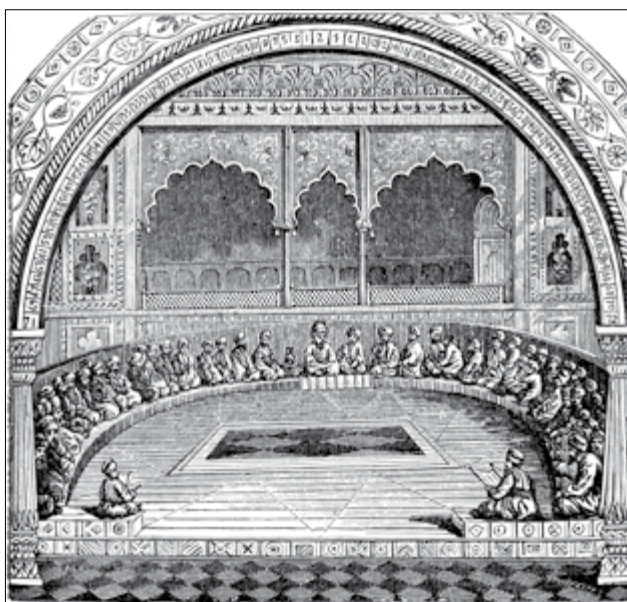
A Szánhedrin üldözte Jézus követőit is, habár tagjai közül Arimateai József és Nikodémus valószínűleg Jézust követték. A Főtanács hivatalos megbízottjaként („sliach”) a farizeus Saul (a későbbi Szent Pált) küldte Damaszkuszba, a Jeruzsálemtől 55 kilométerre található városba, ahol jelentős számú zsidó diaszpóra volt.⁴⁴ Feladata Jézus követőinek üldözése (letartóztatása és Jeruzsálembé hurcolása – ApCsel 26,12) volt, de Saul az úton megtért, és Krisztus apostola lett. Ekkor üldözőből üldözött lett. Már Ikóniumban is meg akarták kövezni. Végül Lisztrában kövezték meg, és kivonszolták a városon kívülre, mivel halottnak hitték (ApCsel 14,19). Erről és a többi büntetésről beszámolt a 2Kor 11,25-ben: „A zsidóktól öt ízben kaptam egy híján negyvenet, háromszor megbotoztak, egyszer megköveztek.” Pál apostol nagyon jól ismerte a Szánhedrint és az az előtti eljárást. Ezért amikor a kihallgatása során Ananiás főpap parancsára szájon ütötték, kifejtette, hogy semmibe veszik a törvényes ítélezést, emellett pedig kiemelte, hogy ő maga is farizeus, mire a Szánhedrin a két táborra oszlott (ApCsel 23,1–11.). Mivel tudomására jutott, hogy összeesküvést szöttek ellene, és meg akarják ölni, ezért a császári ítélszék előtt akarta tárgyalatni a perét. A Főtanács ítéletében nem bízott, ehelyett a császárhoz fellebbezett (ApCsel 25, 11–12). Ezután Rómában tárgyalta az ügyét.

A Szánhedrin letartóztatta Péter és János apostolokat azért, mert hirdették Jézus feltámadását a népnek. Gamáliel nevű farizeus, a neves Hillél rabbi unokája, arra ösztönözte a Főtanácsot, hogy engedje szabadon a Jézus nevében tanító apostolokat. „Ezért azt tanácsolom, hogy ne avatkozzatok bele ebbe a dologba! Hagyjátok békén ezeket az embereket! Mert ha a tervük és munkájuk embe-
rektől származik, akkor úgysem fog sikerülni. Ha viszont ez az egész Istentől van, akkor nem tudjátok megállítani őket. Sőt még az is kiderülhet, hogy Isten ellen harcoltok.” Gamáliel tanácsát mindenki elfogadta.” (ApCsel 5,38–

39). Azonban mégis megvesszőztették az apostolokat, és rájuk parancsoltak, hogy Jézus nevében ne beszéljenek. Ők pedig „boldogan távoztak a főtanácsból, mert méltók lettek rá, hogy Jézus nevéért gyalázatot szenvedjenek. Továbbra is mindennap tanítottak a templomban és a házakban, hirdették, hogy Jézus a Krisztus.” (ApCsel 5,40–42)

Zárszó

A *háláchának* nevezett zsidó jogrendszer rendelkezik az élet minden dologáról, előírja az elvárt magatartást, jogokat és kötelességeket. Már Mózes ideje óta az igazságszolgáltatás nélkülözhetetlen része volt a vallási és társadalmi életnek. Felszentelés (kézrátétel) útján továbbadták ennek jogát a következő nemzedéknek. A három típusú bíróság közül a legfelsőbb bíróságnak nevezett Nagytanács (Szánhedrin) volt a legfontosabb. Csak az ítélezhetett a súlyosabb bűncselekményekről (a király vagy a főpap felelősségéről, a főpap lányának paráználkodásáról, a szombat megszegéséről, a hamis profétáról), emellett jogegyesítő és jogértelmezési feladatokat is ellátott. E bíróság Nagytanács név alatt

A Szánhedrin egy 1883-as enciklopédiából⁴⁵

kerül említésre a Héber Bibliában és az Újszövetségben, a Szánhedrin elnevezés a *Misné Torá* megjelenése után lett általános. A Nagytanács működésének szabályai nem egyértelműek, de a második századtól működött Nagy Szánhedrin összetétele, hatásköre és döntéshozatalának eljárása már precízen szabályozott a *Szánhedrin* című traktátusban. Igen jelentős hatása volt a jogszolgáltatásra és a zsidó társadalom életére.

A zsidó bíróságok közül mára csak a *bét din* maradt meg, amely dönt az egyének pereiben, felügyeli a válsókat, valamint ügyel arra, hogy a helyi éttermekben és gyárakban kóser ételeket szolgáljanak ki, amiről igazolást is ad. Útmutatást nyújt a közösség számára, és mindezzel alakítja a judaizmust.⁴⁶

HEKA, LÁSZLÓ

Der Große Sanhedrin II

(Zusammenfassung)

Der Vorname des wichtigsten politischen und juristischen Organs des jüdischen Staates, *Gerousia* (Ältestenrat, Senat), stammt aus persischer Zeit, ist also viel früher als der Name Sanhedrin. Sie bestand aus hochrangigen, maßgeblichen Priestern, die nicht über vollständig definierte Beratungs-, Entscheidungs- und Urteilsbefugnisse verfügten. Ursprünglich handelte es sich wohl nicht um eine regelmäßig eingerichtete Autorität, sondern nur um

eine gelegentliche Synode, die zu besonderen Anlässen einberufen wurde, um wichtige Fragen zu erörtern oder Beschlüsse zum religiösen Leben zu erlassen.

Neben dem Großen Sanhedrin gab es zwei weitere Gerichte: kleiner Sanhedrin (in jeder Stadt) und der kleinste aus drei Personen bestehende Kollegialkörperschaft, die Beth Din.

HEKA, LÁSZLÓ

The Great Sanhedrin II

(Abstract)

The first name of the main political and judicial body of the state, *Gerousia* (council of elders, senate), comes from Persian times, so it is much earlier than the name Sanhedrin. It was made up of senior, authoritative priests who did not have fully defined powers of deliberation, decision-making and judgment. Originally, it was probably

not a regularly established body of authority, but only an occasional synod, convened on special occasions to discuss important questions or issue decrees on religious life.

In addition to the Great Sanhedrin, there were two other courts: small sanhedrins (in every city) and the smallest collegial body consisting of three people, the beth din.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a *Jogtörténelmi Szemle* 2023. évi 3. számában megjelent azonos című munka folytatása.
- ² Rabbi KAPLAN, Aryeh: The Jewish Court System. (Qualifications for a Jewish judge and the operation of the Sanhedrin. An excerpt from Rabbi Kaplan's Handbook of Jewish Thought.) *Aish Ha Torah*. <https://aish.com/48936377/>.
- ³ Fótanács (szócikk). *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/F/f%C5%91tan%C3%A1cs.html>.
- ⁴ MAIMONIDÉSZ, Mose ben Máimon, a Rámbám: Széfer Softim: A bírák könyve. Hilchot Szánhedrin: A Szánhedrin és a büntetőjog szabályai. 1. fejezet. A 71, a 23 és a 3 tagú bíróságok. *Zsido.com*. 8. Antológia a Judaizmus témáiból. <https://zsido.com/fejezetek/maimonidesz-a-szanhedrin-es-a-buntetojog-szabalyai-1-fejezet-a-71-a-23-es-a-3-tagu-birosagok/>.
- ⁵ BLOCH Mózes: *A mózesi-talmudikus bűnvádi eljárás*. (Országos Rabbiképző-Intézet Értesítője az 1900–1901. iskolaévről.) Budapest, 1901. Országos Rabbiképző-Intézet, 29. p.
- ⁶ A haj felfedése megszégyenítő jellegű volt a déli szlávoknál is, paráználkodással való megvádolást jelentette és súlyosabb jellege volt, ha egy férfi húzta le a kendőt az asszony fejéről, mintha ezt egy másik nő tette meg. A horvát Vinodoli Törvénykönyv 27. §-a szerint ilyen esetben a férfi elkövető fél vérdíjat (50 libert) volt köteles kifizetni, ha viszont nő követte el a sértést az ő büntetése mindössze két liber volt. Lásd HEKA László: *A szláv népek joga*. (A Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei) Szeged, 2006. Pólay Elemér Alapítvány, 153. p.
- ⁷ SZATHMÁRY Béla: *Magyar egyházjog*. Budapest, 2004. Századvég Kiadó, 429–430. p.
- ⁸ BLOCH 1901. 41. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 430–431. p.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Babilonban élt, Joakim szép és istenfélő felesége volt. A vének tanácsának két bírāja mohó vágyból kényszeríteni akarta, hogy velük

- háljon, ellenkező esetben megfenyegették, hogy házasságtöréssel vádolják meg. Jóllehet Zsuzsanna tisztában volt azzal, hogy az ilyen vád esetében a büntetés megkövezés, mégsem engedett a zsarolásnak. A két bíró bosszúból megvádolta őt, mire házasságtörés miatt halálra ítélték. Azonban *Dániel próféta* felemelte szavát az elhamarkodott ítélet ellen, így a két tanút elkülönítve hallgatták ki. Az eltérő tanúvallomások bizonyították a hamis vádat, így a mózesi törvények szerint halálbüntetéssel sújtották őket.
- ¹¹ Anthonis van Dyck, Susanna und die beiden Alten, um 1622/23, Bayerische Staatsgemäldesammlungen – Alte Pinakothek München, URL: <https://www.sammlung.pinakothek.de/de/artwork/8eGVjjiBGWQ>.
- ¹² BLOCH 1901. 42. p.
- ¹³ A megintést a következő szavakkal kellett megtenni: „Tudd meg, mihelyt a bűnös tettet elkövetted, halálbüntetés vagy megkorbácsolás vár rád a bűn fokozata szerint!” BLOCH 1901. 43. p.
- ¹⁴ BLOCH 1901. 44. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 431. p.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ BLOCH 1901. 50. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 432–433. p.
- ¹⁷ A bírók az ítélet kihirdetése után nem nyilatkozhattak arról, ki, hogyan szavazott, mert ha valamelyikük elmondta volna, hogy „én felmentettem a vádlottat, de kisebbségben maradtam és társaim elítélték őt”, akkor őt megvádolhatták „pletykálkodás” miatt, amely a *Tóra* és a *Talmud* szerint is tilos. Ez pletyka volt a tekintetben, ahogy a *Példabeszédekben* olvasható: „pletykás titkot fecseg ki” (Példabeszéd 11, 13, Szánhedrin 29a).
- ¹⁸ BLOCH 1901. 51. p.
- ¹⁹ Uo. 56. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 433. p.
- ²⁰ A halálra ítélt személy vagyonát nem kobozták el, hanem a hagyaték a törvényes örökösöket illette meg. Erről bővebben lásd BLAU Lajos: *A bűnhalmazat elmélete a hébereknél Szentírásuk és hagyományuk szerint*. Budapest, 1887. Hungária Nyomda.

- ²¹ BLOCH 1901. 62–63. p.
- ²² Uo. 52–53. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 433.
- ²³ Kóréz (szócikk). *Magyar Zsidó Lexikon*. <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0512.html>.
- ²⁴ SZATHMÁRY 2004. 425–426. p.
- ²⁵ BLOCH 1901. 3. p.
- ²⁶ Az *Őszövétség* az apát és az anyát egyaránt sokra becsülte és védte. A római jog és a régi kánaáni jog (Ter 38,24) szerint az apa korlátlan úr volt a családban, hatalma életre, halálra egyaránt kiterjedt. Az *Őszövétség* szerint az apa büntetőhatalma alá volt rendelve a nyilvános jogrendnek. Lásd Halálbüntetés (szócikk). *Magyar Katolikus Lexikon*. <https://lexikon.katolikus.hu/H/hal%C3%A1l%C3%BCn-ter%C3%A9s.html>.
- ²⁷ Lásd SZATHMÁRY 2004. 435. p. 285. sz. lábjegyzet.
- ²⁸ Lásd Istenképiség (szócikk). *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/I/istenk%C3%A9pis%C3%A9g.html>.
- ²⁹ JUHÁSZ Zita: Az interpretatio Judaica klasszikus kora. *Magyar Zsidó Szemle*, 2012. <https://or-zse.hu/hacofe/kite/juhasz-z-interpretacio2018.htm>.
- ³⁰ PAPO, Eliezer: Smrtna kazna u Judaizmu kroz vijekove. *Zeničke novine*, 2005. 7. sz. 159. p. 23. sz. lábjegyzet.
- ³¹ BARSÍ Balázs: *Jézus pere*. Sümeg, 2008. 12. p. http://www.ppek.hu/konyvek/Barsi_Balazs_Jezus_pere_1.pdf.
- ³² PAPO 2005. 159. p. 23. sz. lábjegyzet.
- ³³ Maimonidesz szerint a vesztőhely távolsága minimum hat *mill* kellett hogy legyen. A *mill* mértékéről eltérnek a vélemények. Egyesek 10 percre, másik 24 percre tették az egy *mill* terjedelmét. Az említett távolságot az előbbi esetben 1 óra 48 perc alatt tették meg, az utóbbiban pedig 2 óra 24 perc alatt. Lásd BLOCH 1901. 57. p. 1. sz. lábjegyzet.
- ³⁴ BLOCH 1901. 57–58. p. Vö. SZATHMÁRY 2004. 434. p.
- ³⁵ PAPO, Eliezer: Tora i ljudska prava. In PAPO, Eliezer (ed.): *Tora i ljudska prava*. Beograd, 2000. Univerzitet u Sarajevu, Pravni centar, 13. p.
- ³⁶ BLOCH 1901. 61. p.
- ³⁷ JUHÁSZ 2012.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ PAPO, Eliezer: *Judaizam i ljudska prava*. Sarajevo, 1998. Pravni centar, 49. p.
- ⁴⁰ Uo. BLOCH 1901.; Maimonidész, Misné Tóra, 1,4.
- ⁴¹ Uo. Az esetet a Misna, Szánhedrin traktátus 11,2 írja le. Az eljárás keretében a *bét din* tagjai fordultak a Templom-hegyen székelő bírósághoz, ha az sem rendelkezett megfelelő szóbeli hagyománnyal, akkor immár e bíróság tagjai (képviselői) csatlakoztak az előbbiekhöz, és a Templom bejáratánál székelő Kis Szánhedrinhez fordultak. Ha ott sem találtak megoldást, akkor valamennyien a *Bét Din háGádolá* elé járultak.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ Arimateai József jómódú és tekintélyes főtanácsi tag és Jézus Krisztus titkos tanítványa volt, aki Nikodémussal együtt a maga számára készített, sziklába vájt sírboltban helyezte el a Megváltó testét. Gamáliel Szent Pál apostol tanítómestere volt (ApCsel 22,3).
- ⁴⁴ Az elnevezés a héber „sliach”, azaz „küldeni” szóból ered, görögül „apostolos” a megfelelője, amelyből az apostol szó származik.
- ⁴⁵ Unknown author – People’s Cyclopaedia of Universal Knowledge (1883). Illustration in 1883 encyclopaedia of the ancient Jewish Sanhedrin council (from Greek synedion, synhedrion). <https://en.wikipedia.org/wiki/Sanhedrin#/media/File:Sanhedrin1.jpg>.
- ⁴⁶ POSNER, Menachem: What is a Beit Din. *Chabad.org*. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3582308/jewish/What-Is-a-Beit-Din.htm.

1. Bevezető

Magyarországnak földrajzi elhelyezkedéséből fakadóan egész történelme során szinte folyamatosan hadakoznia kellett a környező államokkal. Akár kezdeményezte a háborút, akár ellene indították, országunknak mindig készen kellett állnia a harcra. A körülötte folyó háborúkban szinte soha nem volt semleges, azokba vagy saját akaratából, vagy éppen aktuális elnyomója parancsára rendszerint belekeveredett. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc felcsillantotta a reményt az ország függetlenségének helyreállítására, de annak leverése természetesen megghiúsította Magyarország erre irányuló több évszázados vágyát. A Habsburg Birodalom katonai gyengülésével az 1860-as években megnyílt a lehetőség a magyar érdekek előtérbe helyezésére, amely elvezetett 1867 tavaszán az osztrák–magyar kiegyezéshez. Kossuth Lajos Deák Ferenchez intézett Kasszandra-leveleiben sötét jövőt vázolt Magyarország számára. Köztudott, hogy hazánk a kiegyezéssel nem nyerte vissza teljes szuverenitását, hiszen a létrejött Osztrák–Magyar Monarchiában „közös” irányítás alatt maradt meg a had- és a külügy, valamint az ezeket fedező pénzügy. Ebből is következik, hogy nem jelenhettünk meg továbbra sem a nemzetközi szinten mint önálló, szuverén állam. Ezzel kapcsolatban fejt ki baljós hangvételű levelében a kiegyezést teljes egészében elutasító Kossuth, hogy Magyarország egy eljövendő háborúba a Habsburgok oldalán önkéntelenül is belesodródik, ami az ország teljes pusztulását eredményezheti. Kossuth jól látta, hogy egy kitörő nagy háborúban, ha abban az osztrákok részt akarnak venni, Magyarország semmiképpen sem tudja megtartani semleges státuszát. Magyarország erről már akkor lemondott, amikor Ausztria oldalán 1879-ben katonai szövetséget kötött Németországgal. (Olaszország 1882-es csatlakozása után jött létre az úgynevezett hármas szövetség.) Az Osztrák–Magyar Monarchia kettős állam, reálunió volt, amelynek ugyanazon személy, I. Ferenc József (mint osztrák császár és magyar király) volt az uralkodója, mégis rendelkezett mindkét fél államisággal, viszont a külpolitika összevontsága miatt a nemzetközi szinten a monarchiát egyetlen nemzetközi jogalanynak tekintették.²

Kossuth jóslata bevált, hiszen az első világháborút követően a hosszú idő után – a monarchia felbomlásával – függetlenné vált Magyarország 920 éves fennállásának a legnagyobb megrázkódtatását élte meg. A franciaországi Nagy Trianon-kastélyban kötötték meg 1920. június 4-én a trianoni békeszerződést, amely az ország területének kétharmadát, lakosságának egyharmadát, vasútvonalainak, gyárainak, nyersanyagainak nagy részét idegen uralom alá juttatta, és amelynek során a wilsoni tizennégy pontot teljesen figyelmen kívül hagyták, közülük is talán a legfontosabbat, a népek önrendelkezési jogának biztosítására vonatkozó utalást. Fittyet hányva a nemzetközileg is elismert földrajztudós, Teleki Pál által összeállított etnikai térképre, a határokat úgy húzták meg, hogy az a környező országok stratégiai érdekeinek megfelelő legyen, és a vasúti összeköttetés közöttük létrejött, még akkor is, ha

Kui Gábor*

A semlegesség nemzetközi jogi fogalma és Magyarország második világháborús külpolitikai törekvéseinek jogtörténeti megközelítése a semlegesség tükrében II.

Magyarország második világháborús külpolitikai törekvéseinek jogtörténeti megközelítése a semlegesség tükrében¹

a határ esetleg városokat is kettévágott. Csupán a Romániának juttatott rész (102 000 km²) nagyobb volt, mint ami Magyarországnak megmaradt. De a katonai rendelkezések sem voltak kíméletesebbek. Hadseregünk, amelynek számát 35 000 főben maximálták, nem tarthatott repülőgépet, léghajót, hadihajót és torpedót, sőt még a löszerek számát is meghatározták. A győztesek által meghatározott jóvátétel összege évi 13,5 millió aranykorona volt, melyet 1944-ig kellett volna fizetni.

Hogy miért írta alá ezen súlyos feltételek mellett Magyarország a trianoni szerződést? Ennek egyik fontos oka lehetett, hogy a békekonferencia akkori elnöke hivatalos jegyzékben ismerte el a szerződés bizonyos igazságtalanságait, és nyitva hagyta a későbbi határkiigazítás lehetőségét is.³ Ezt számos nem hivatalos ígérlet is megerősítette, és Magyarország (a magyar delegáció) úgy vélte, hogy ez kellő garanciát jelent a békeszerződés későbbi felülvizsgálatára.

A trianoni békeszerződés két évtizedre meghatározta a magyar külpolitika fő irányvonalát, vagyis a békés területi revízióra való törekvést, amelyet soha nem látott külpolitikai összhang erősített. Hangsúlyozni kívánom, hogy a korabeli magyar politikai vezetés, élén Horthy Miklóssal csak békés területi revízióban gondolkodhatott, nem is tehetett másképpen, hiszen katonai ereje jóformán a nullával volt egyenlő, és minden lépését árgus szemekkel figyelő, időközben egymással katonai szövetséget is (Kisantant, 1921) létrehozó szomszédokkal volt körülvéve. A 1920-as években az ország a bethleni konszolidáció révén talpra állt, viszonylag megerősödött, és ekkor a külpolitikai elszigeteltségünk is enyhült valamelyest (például barátsági szerződést kötöttünk 1927-ben Olaszországgal).

* Kui Gábor bíró, Szolnoki Járásbíróság

1933-ban hatalomra jutott Hitler, aki a versailles-i béke által szintén letaglózott Németországban néhány év alatt kiépítette nemzetiszocialista diktatúráját, majd gőzerővel elkezdte a fegyverkezést, amelynek révén Európa az 1930-as évek második harmadára szemben találta magát a félelmetes erejű Harmadik Birodalommal, amely sorra rúgta fel nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségeit, majd első számú agresszorral előlépve bekebelezte Ausztriát és Csehszlovákiát, eközben fokozatosan kiterjesztette befolyását a közép-kelet-európai kisállamokra is. A nagyhatalmak évekig ölbe tett kézzel nézték, ahogy Hitler megszegi a békeszerződésből folyó kötelezettségeit (Rajna-vidék remilitarizálása, német véderőtörvény megalkotása), sőt még segítettek is neki céljai elérésében, elég csupán a müncheni egyezményre gondolni, amelynek révén (a szudétánemeti kisebbség nyomorúságos helyzetének ürügyén) Csehszlovákia cseh része Cseh–Morva Protektorátus néven szintén a Harmadik Birodalom része lett. Magyarország, mint a hatalmas Németország közvetlen szomszédja, nem sok jóra számíthatott.

A továbbiakban igyekszem Magyarország hiábavalónak tűnő küzdelmének – vagyis, hogy a háborúból ki-maradva megőrizze semlegességét – egyes állomásait bemutatni a második világháború kirobbanásától kezdve 1941 áprilisáig, a Jugoszlávia elleni magyar hadi akció be-következtéig.

2. A semlegesség nehéz évei az első világháború után

A joggal felmerülő kérdésre, miszerint a semlegesség fogalmának változásáról, illetve történetéről miért nem az előző részben írok, a válasz a következő: a semlegességnek a korai időszakról kezdődően, a 19. századon át egészen a 20. század elejéig olyan fogalma alakult ki, amelyet nem kérdőjelezett meg senki, illetve attól, ha a semlegeséget meg akarták határozni, nem tértek el látványosan. Vagyis kialakult egy erős, általánosan elfogadott, lényegében ugyanazon fogalmi elemekből álló semlegességfogalom, amelynek fejlődésére – igaz sok hibával és hiánysággal – az 1907. évi hágai kodifikáció tette fel a koronát. Ugyan számos alkalommal megsértették a szabályait, sőt az első világháborúban teljesen figyelmen kívül hagyták, de mégis elfogadták létezését; ebből a szempontból tűnik egységesnek az 1918-at megelőző időszak.

Ezt követően viszont, amikor mindenki új, illetve új szellemű nemzetközi jogról beszélt (Irk, Buza, Gajzágó), a nemzetközi jogi semlegesség létjogosultsága alapjaiban rendült meg. A hangsúlyt ugyanis arra kezdték fektetni, hogy miként is tiltsák meg a háborút. A világháborúban tapasztalt iszonyatos pusztulás és a sok szenvedés láttán a békére való vágy annyira felerősödött, hogy az államokat évszázadok óta megillető háborúindítás jogát törölni kívánták a nemzetközi jogból. A békeszerződések megkötése után létrejött Nemzetek Szövetsége a kollektív biztonság elvét tűzte zászlajára, valamint azt a fő célt, hogy a „nemzetközi békét és biztonságot megvalósítsa”.⁴ A Nem-

zetek Szövetségének egyezségokmánya szerint, ha valamelyik tag a „döntést háború útján keresi”, azt úgy kell tekinteni, mintha a cselekményt a szövetség valamennyi állama ellen követte volna el. Az államok kötelezik magukat, hogy az agresszor állammal valamennyi pénzügyi és kereskedelmi kapcsolatot megszakítanak, sőt, a Tanács javaslata alapján fegyveres erőket is bevethetnek.⁵ Ezt jelenti fő vonalakban a kollektív biztonság elve, ami a semlegesség elvével gyökeresen szemben áll, hiszen a Nemzetek Szövetségébe való belépéssel kötelezettséget vállal az állam arra, hogy az agresszor állammal szemben fegyveresen is fellép (ez alól Svájc – tekintettel 1815 óta fennálló állandó semlegességére – felmentést kapott). Vagyis a semlegesség helyébe a beavatkozás elve lépett, amely az „új” nemzetközi jogászok szerint a béke helyreállításának szükségessége miatt minden államnak erkölcsi kötelessége lenne. Viszont a semlegesség elleni támadások csak az elmélet szintjéig jutottak, a nemzetközi szerződéseknek a semleges államok jogairól és kötelezettségeiről szóló rendelkezéseit még semmilyen új egyezmény nem helyezte hatályon kívül, vagyis a semlegesség jogintézménye nem szűnt meg. Hatályosak maradtak ezek a szabályok azért is, mert a Népszövetségnek nem volt mindenki a tagja, így ezen államokra nem vonatkozott az egyezségokmány, ezért ezen államok háborúi nem jelentettek nemzetközi jogsértést. De természetesen az az állam sem követett el nemzetközi jogsértést, aki a Nemzetek Szövetségének tagjaként – például a béke helyreállításának céljából – jogszerűen viselt háborút. Ezzel visszajutottunk Hugo Grotiusig, aki ötszáz évvel azelőtt különbséget tett igazságos és igazságtalan háború között. Az ügy érdekessége, hogy ez a nézet egyszer már megdőlt a jogtörténetben.

A háború elvetésének következő nagy állomása az 1928-ban, Párizsban kötött Briand–Kellogg-paktum volt, amelynek aláírói kijelentették, hogy kapcsolataikban a háborúról mint a nemzetközi politika eszközéről lemondanak. Vagyis a háború nemzetközi jogilag tiltott cselekménnyé vált. A paktum nem tartalmaz rendelkezést a semlegességről, és nem szól arról sem, hogy mi történjék, ha valamelyik aláíró megszegi a megállapodást. Az Amerikai Egyesült Államok például magának tartotta fenn a jogot, hogy döntsön a paktumot megszegő állammal szembeni szankcióról, de más állam sem merészkedett ezen a ponton túl. A szankciók hiánya azonban igencsak kérdésessé teszi a paktum érvényesíthetőségét.

A bizonytalanság, miszerint létezik-e semlegesség vagy sem, a probléma megoldását éppen az ellenkező irányba tolta el. A jelszó a feltétlen tartózkodás, a semlegesség mindenáron történő megóvása lett. Egy radikális irányzat szerint a Nemzetek Szövetsége helyett egy békeszövetséget kellene létrehozni, amely kifejezetten tiltaná tagjainak a háborúban való bármilyen részvételét.⁶

Látható, hogy a semlegesség nemzetközi jogból való kiiktatására tett kísérlet nem járt sikerrel a második világháborút megelőzően, de mindenképpen elindított egy folyamatot, amelynek során, többek között az Egyesült Nemzetek Szövetségének megjelenésével, a semlegesség tényleges változásokon ment keresztül.

3. Magyarország belesodródása a második világháborúba

A két világháború közötti Magyarország vezetői, élükön Horthyval tudták, hogy az ország revíziós törekvéseinek egyetlen egy módja van, az pedig a békés út. Nyilvánvaló volt, hogy területeket csak tárgyalások útján, a nagyhatalmak és szomszédaink részvételével és beleegyezésével kaphatunk vissza. Bár nem kívánok foglalkozni ezen igényeink részbeni megvalósulásának folyamatával (müncheni egyezmény, bécsi döntések), azt feltétlenül el kell mondani, hogy ez Hitler kezében kiváló fegyverré vált, amikor Magyarország szövetségeskénti háborúba rántásáról volt szó. Ezzel ugyanis kiválóan lehetett zsarolni a magyar politikai elit tagjait, akiknek érthető módon szívügye volt az elszakított területeken élő magyarság sorsa. Juhász Gyula szerint revíziós törekvéseink erősebbek voltak, mint az a vágyunk, hogy a háborúban semlegességünket megőrizzük.⁷ Erre utal, amikor arról ír, hogy Magyarország nem tett semlegességi nyilatkozatot kifejezett német kérésre, mivel 1939 nyarán, még a háború kitörése előtt a magyar vezetés lehetőséget látott az erdélyi részek visszacsatolására, amihez a németek nyitva hagyták a „kaput”.

4. Az első próbatétel

1939. szeptember 1-jén a németek hadüzenet nélkül, vagyis a hadijog szabályait megsértve lerohanták Lengyelországot. Ezzel megkezdődött a második világháború. Szeptember 9-én Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter felhívta telefonon Csáky István magyar külügyminisztert, és kérte, hogy Magyarország sürgősen bocsássa rendelkezésére a német hadseregnek a kassai vasútvonalat (az első bécsi döntés nyomán Kassa ismét Magyarország fennhatósága alá tartozott), Lengyelországba történő csapatszállítások céljára. Ribbentrop kilátásba helyezte a német kormány háláját. Ez a kérés nagy dilemma elé állította a magyar kormányt, ami nem a kérés teljesítésére, illetve nem teljesítésére vonatkozott, hanem hogy azt milyen formában utasítsák el. Hiszen Hitler Ribbentropon keresztül árnyaltan utalt arra, hogy a német csapatok olyan területeken vonulnának át, amelyeket Magyarország a németeknek köszönhet, és itt a kitűnő alkalom, hogy Magyarország kimutassa háláját.⁸ Abban viszont nagy volt az egyetértés a kormányzó és a kormány tagjai között, hogy Lengyelországgal szemben Magyarország semmilyen ellenséges lépést nem tesz, hiszen a történelemben ez a két nemzet soha nem viselt egymás ellen háborút, és mindig baráti volt a viszony közöttük, ezért erkölcsileg semmiképpen sem engedhető meg, hogy Lengyelország ellen Magyarország felől intézzenek támadást. Másrészt a vasútvonal rendelkezésre bocsátása a semlegesség megsértését jelentené, és nyílt kiállást jelentene a fasiszta Németország oldalán, ami Anglia és Franciaország hadüzenetét, vagyis a háborúba való belépést jelentené. Csáky külügyminiszter táviratban kérte az olasz kormány állásfoglalását. Mussolini a kérés udvarias

elutasítását tanácsolta, amellet, hogy Magyarország fejezze ki a lojalitását a tengely iránt.⁹ A magyar kormány választát Csáky külügyminiszter telefonon közölte Ribbentrop-pal, mely szerint őszinte sajnálatát fejezte ki, mivel „arra kénytelen kéri a német külügyminisztert, álljon el attól a kérésétől, hogy magyar vasútvonalat használhasson a német csapatok Lengyelországba szállítására”.¹⁰ Ribbentrop elfogadta a választ, de kérte, hogy a magyar kormány legalább a hadianyag szállítását tegye lehetővé. Csáky ezt nem tagadta meg, de kikötötte, hogy a hadianyagokat csak zárt vagonokban és katonai kíséret nélkül lehet szállítani.¹¹ Első hallásra úgy tűnik, hogy a hadba lépést az ország elkerülte, és a semlegességét sem kellett feladnia. Ez nem így van. Ugyanis a még mindig érvényes ötödik hágai egyezmény első fejezetének második cikke kimondja, hogy tilos semleges állam területén csapatokat, löszert és élelmiszeresztagekat keresztülvinni. Ezt a szabályt Magyarország megszegte azzal, hogy megengedte hadianyag szállítását az egyik hadviselő félnek, ezáltal nemzetközi jogi semlegességét elvesztette. Ezt a tényt azonban nemigen vették tudomásul sem itthon, sem külföldön. Erre példa, hogy 1939. szeptember 12-én az angol külügyminisztérium vezértitkára Barcza György londoni magyar követnek kijelentette, hogy tisztában vannak Magyarország kényes és nehéz helyzetével, és megértik, hogy a magyar kormánynak a német birodalom fenyegető közelsége miatt nincs lehetősége semlegességi nyilatkozatot tenni, de nem is az a fontos, hogy egy állam semlegességét nyíltan kimondja, hanem hogy ténylegesen semleges maradjon.¹²

Ebből is látszik, hogy bár a hágai jog még mindig hatályos volt, de annak senki nem tulajdonított túl nagy jelentőséget, senki nem foglalkozott annak betartásával. Hozzáteszem, hogy ez Magyarországra kedvező volt a második világháborúban, hiszen ez azt jelentette, hogy a valóságban fegyveres támadás vagy hadüzenet kellett ahhoz egy állam részéről, hogy semleges státuszát elveszítsen. Politikai értelemben Magyarország semlegességéről már a világháború kitörését megelőző időben sem beszélhettünk. Teleki Pál miniszterelnök első Hitlerhez és Mussolinihez írt levelében kijelentette, hogy egy általános konfliktus esetén a magyar kormány a maga politikáját a tengelyhatalmak politikájával fogja összhangba hozni. De kifejtette, hogy ez az alkalmazkodás nem ejtethet csorbát Magyarország szuverenitásán és nemzeti érdekein.¹³ Mindezt az az angolbarát Teleki írta, aki görcsösen ragaszkodott Magyarország függetlenségéhez, és minden erejével arra törekedett, hogy országunkat a háborún kívül tartsa. Ebből is látszik, hogy a németek által már gazdaságilag teljesen lekötött és német érdekkörbe vont Magyarország előtt más út már nem kínálkozott, mint a tengelyhatalmak politikáját követni.

Közelebb kerültünk egy hajszállal a háborúhoz, amikor a német csapatokat átengedtük 1940 októberében hazánk területén Románia irányába, súlyosan megsértve ezzel a hágai ötödik egyezmény fent már idézett cikkét. Erre az angol külügyminisztérium leszögezte, hogy ezzel kapcsolatban nem kíván lépéseket tenni, mivel Románia már nem szövetségese, viszont ha Magyarország eltűrné, hogy

idegen hadsereg területén áthaladva olyan államot támad meg, amely Angliával szövetségesi viszonyban van, úgy kénytelen lenne a diplomáciai kapcsolatokat megszakítani, ha pedig az idegen haderőknek a területén való tartózkodását és katonai műveinek használatát is megengedné, vagy katonailag csatlakozva megtámadna egy Angliával szövetséges államot, azt *casus bellinek* tekintenék.¹⁴ Ez elég egyértelmű célzást jelentett Jugoszláviára, talán ennek hatására is született meg 1940. december 12-én a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződés.

5. Kísérlet egy délkelet-európai semleges blokk létrehozására

Egy ilyen jellegű blokk létrehozásának csírája Olaszországban jelent meg az 1930-as évek közepén, de az először megbukott Németország ellenállásán. A blokk gondolatát 1939 novemberében a román kormány vetette fel újból, amellyel kapcsolatban egy tervezetet juttatott el a Balkán Szövetség államaihoz, amely a következő hét pontból állt: a fennálló háborús konfliktussal szembeni semlegességi nyilatkozat tétele, egymással meg nem támadási szerződés kötése, jóindulatú semlegesség tanúsítása, ha valamelyik tagot agresszió érné, közös határok mentén lévő katonai alakulatok csökkentése, gazdasági együttműködés fejlesztése, kölcsönös konzultáció gazdasági érdekek védelmezésére, külügyminiszteri tanácskozó testület létrehozása.¹⁵

A blokkban való részvételt Magyarországnak és Bulgáriának is biztosítani kívánták. A tervet nagy visszhang kísérte a nyugati hatalmak körében, az angolok például tovább is gondolták az ügyet. Erre vonatkozóan Barcza londoni követ jelentéséből vonhatunk le következtetéseket: „Angol megítélés szerint Olaszország semlegessége és Európa délkeleti államainak semlegességében való magatartása nem csak a jelen helyzetben, de a szovjet későbbi sakkban tartása szempontjából is rendkívül fontos.”¹⁶ Vagyis Anglia nemcsak a német érdekek gátját látta a csoportosulásban, hanem azt szovjetellenes terveibe is bele kívánta vonni. A németek természetesen elleneztek létrejöttét, bár 1939 végén még nem sértette volna az érdekeiket, de biztos, ami biztos alapon nem támogatták azt. Német sugallatra mondott le a részvételről Magyarország is, de az olasz kormány sem állt mellé a gondolatnak, így a román kormány visszavonta a javaslatát, és a semleges blokkból nem lett semmi.

6. Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez

1940. szeptember 27-én Berlinben Németország, Olaszország és Japán megkötötte a háromhatalmi egyezményt, amelynek békés szándékát hangsúlyozták a felek. Ezt Ribbentrop külügyminiszter a paktum aláírása utáni sajtótájékoztatóján ekképpen magyarázta: „A paktum célja, hogy

helyreállítsa a békét a világban. Minden államot, amelyik azzal a szándékkal foglal állást a tömb mellett, hogy hozzájáruljon a népek közötti békés kapcsolatok helyreállításához, őszintén és örömmel üdvözlünk, és meghívjuk a politikai és gazdasági újjárendezésben való együttműködésre.”¹⁷

Ezt az egyik újság tévesen értelmezte, és úgy adta hírül, hogy az egyezményhez bármely állam csatlakozhat. A túlbuzgó berlini magyar követ, Sztójay Döme a hír elolvasása után utasítás nélkül felkereste a német külügyminisztériumban Ernst von Weizsäckert, hogy a belépés feltételeiről érdeklődjön, az államtitkártól viszont azt a választ kapta, hogy a hármass paktum nem nyitott szerződés, ahhoz csatlakozni nem lehet. Ribbentrop csak a szimpátia kifejezésének lehetőségére utalt, ami ugyebár nemzetközi jogi szempontból nem releváns.

Októberre azonban a német álláspont megváltozott. Ribbentrop közölte Sztójayval, hogy a Führer lehetővé kívánja tenni a baráti államok csatlakozását, és Magyarország akár elsőként is megteheti ezt. Mikor Sztójay a csatlakozás feltételeiről érdeklődött, Ribbentrop kifejtette: „Amennyiben egy harmadik állam megtámadná Magyarországot, mind a három eredeti aláíró állam a segítségére sietne. Ugyanakkor, ha egy jelenleg még nem hadviselő állam (például az Egyesült Államok) hadiállapotba keveredne az aláíró hatalmakkal, akkor ezáltal Magyarország is hadiállapotba keveredne.”¹⁸ Ez a kijelentés óvatosságra intette a magyar kormányt, amely azonban mégis úgy döntött, hogy csatlakozik a paktumhoz. Ez 1940. november 20-án történt meg. Mit is jelentett ez? Az tisztán látszik ugyanis, hogy még ekkor is Magyarország „fegyveres semlegességét” hangsúlyozták politikusaink (ez nem azonos a korábban bemutatott fegyveres semlegesség fogalmával, csupán azt jelenti, hogy Magyarország nem lép be a háborúba). Vagyis a hágai jog semlegességre vonatkozó szabályait továbbra sem alkalmazták, tudomásul sem vették.

A háromhatalmi egyezmény látszólag nem rótt erős kötelezettségeket országunkra, viszont a Jugoszlávia ellen indított német támadásban való részvételünkör, a Szovjetunió megtámadásánál és az Egyesült Államoknak küldött hadüzenetünkör is erre hivatkoztak, pontosabban véve annak harmadik cikkére, ami a következőképpen szól: „Japán, Németország és Olaszország megegyeznek abban, hogy fáradozásaik során a megelőzőekben megjelölt alapon együtt fognak működni. Kötelezettséget vállalnak továbbá arra, hogy egymást minden politikai, gazdasági és katonai eszközzel kölcsönösen támogatják abban az esetben, ha a három szerződő fél egyikét olyan hatalom támadja meg, amely jelenleg nem vesz részt az európai háborúban, vagy a kínai–japán konfliktusban.”¹⁹ Ebből azonban világosan kitűnik, hogy Magyarországnak nem kötelessége a paktum aláíróit támogatni, ha azok indítanak támadást valamelyik állam ellen. Ebből következik, hogy sem a Jugoszlávia elleni, de főleg nem a Szovjetunió elleni háborúban – legalábbis a paktum alapján – Magyarországnak nem kellett volna részt vennie. Érdekesség még, hogy az egyezmény alapján a csatlako-

zók egymással szemben egyáltalán nem, csak a három nagyhatalommal szemben vállaltak kötelezettségeket. Ezekkel a kötelezettségekkel kapcsolatban annyit mindenképpen el kell mondani, hogy annak tartalmára vonatkozóan a paktum aláírásakor Ribbentrop annyit közölt, hogy az Magyarországra van bízva, hogy a szolidaritás milyen formáját választja, ha az aláírókat agresszió éri. Ez viszont azt jelentette, hogy nem szükséges feltétlenül a katonai segítségnyújtás, vagyis az ország hadba lépése. Ezt persze német részről egy kicsit máshogy értékelték.

A paktum aláírása nagy vihart kavart a magyar belpolitikai életben, a Berlinből hazatérő kormányt komoly támadások érték a sajtóban és a parlamentben egyaránt. A képviselőház külügyi bizottságában Eckhardt Tibor, a Kiszgazdapárt elnöke intézett éles kritikát a külügyminiszterhez, míg a felsőházban Bethlen István gróf vezette a támadást. Szemére vetették a kormánynak, hogy a csatlakozással feladta tényleges semlegességi politikáját, amelyet a háború kezdete óta sikeresen folytatott a „nem hadviselő státusz” örve alatt. A fő vád az volt, hogy ezennel Magyarország a hadban állók olyan csoportjához láncolta magát, melynek győzelme egyáltalán nem volt biztos, és egy kis országnak távol kellene tartania magát a nagyhatalmak csatározásaitól, hiszen úgyszincs sok esélye arra, hogy érdekeit megfelelően képviselje.

A válasz megfogalmazását Csáky külügyminiszter vállalta, hiszen ő írta alá a csatlakozási papírokat. Válaszában elmondta, hogy nem az volt a fő kérdés, hogy Magyarország aláírja-e a paktumot vagy sem, ha-

nem hogy elsőként vagy másodikként teszi-e meg ezt. Csáky rámutatott, hogy a vonakodás súlyos következményekkel járt volna, akár az ország függetlensége is veszélybe került volna, hiszen ki támogatta volna azt, hogy nemet mondjanak? (Szegény Lengyelország példáját látva ez érthető vélekedés, hiszen ő ráadásul rendelkezett nagyhatalmi garanciákkal Franciaország és Anglia részéről 1939-ben, mégis lerombolták, területét pedig felosztották a németek és a szovjetek. Bár kétségtelen tény, hogy a háború végeztével visszanyerte szuverenitását és területét is.) Vagyis Németország nem tűrte volna el, hogy Magyarország távol tartsa magát a paktumtól.²⁰ Ezt a választ a parlamentben elfogadták. Nem sokkal utánunk Románia és Szlovákia is csatlakozott az egyezményhez, majd Jugoszlávia is jelentkezett.

A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozással Magyarország odakötötte magát a tengelyhatalmakhoz. Ez megadta a kegyelemdőfűst országunk amúgy is megtépzott semlegességi státuszának. Mint azt már kifejtettem, Magyarország semlegességéről sem jogi, sem más megközelítésben már régen nem lehetett szó, hiszen a semlegességfogalom legfontosabb alapelemét, a pártatlan magatartást és annak határait már régen átlépte. A csatlakozással belépett egy katonai szövetségbe, és ezzel papíron is deklarálta, hogy semlegességéről lemond. Viszont a semlegesség fogalmának másik alappilléret, a be nem avatkozást még fenntartotta, vagyis úgynevezett „nem hadviselő félként” viselkedett, aki ugyan nem volt semleges, de a háborúba fegyveresen nem avatkozott be. Ezt a fogalmat Benito Mussolini vezette be a nemzetközi köztudatba az 1930-as évek végén. Ez a semlegesség egyik

„A háromhatalmi egyezmény aláírása a bécsi Belvedere-palotában. Balról jobbra: Kurusu berlini japáni követ, Teleki Pál gróf, von Ribbentrop német külügyminiszter, Ciano gróf olasz külügyminiszter, Csáky István gróf.”²¹

torzult formájának tekinthető, ami azonban elképesztően messze áll a semlegesség klasszikus fogalmától. Ez a státusz jelentette Magyarország számára az egyetlen lehetőséget, hogy a háborútól távol tartsa magát; és ezután is arra törekedett, hogy ezt az állapotot fenntartsa, ami – mint később kiderült – nem sikerült, és Magyarország háborús vereségéhez vezetett.

7. A Magyar Honvédség átlépi a trianoni határt

Még 1939. decemberében történt, hogy Teleki Pál miniszterelnök Barcza György londoni magyar nagykövet útján egy adatokkal is alátámasztott, részletes memorandumot küldött Halifax angol külügyminiszternek, amelynek lényege az volt, hogy Magyarország a külsőségek ellenére semmilyen német követelésnek nem kíván eleget tenni, ami az ország alkotmányával, szuverenitásával és becsületével össze nem egyeztethető, továbbá Magyarország meg kívánja őrizni függetlenségét, ebből kifolyólag kijelenti: Magyarországnak nincsenek támadó szándékai, idegen támadással szemben kész fegyverrel is megvédeni függetlenségét, és semmiképpen sem lép közös akcióba a Szovjetunióval.²² (Ekkor az angol érdek még ezt kívánta, mivel érvényben volt az 1939. augusztus 23-án kötött szovjet–német meg nem támadási szerződés, a Molotov–Ribbentrop-paktum.)

Érdekes, hogy már itt is a függetlenség megővéséről beszél Teleki, nem pedig a semlegességről, hiszen akkora nyomás nehezedett hazánkra, hogy felmerült az ország szuverenitásának elvesztése és a német megszállás lehetősége is. A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás után a német diplomáciai nyomás átmenetileg egy nagyon rövid időre csökkent, és ez lehetőséget adott a magyar külpolitika számára, hogy más irányú külpolitikai lépéseket tegyen. Ez vezetett el az 1940. december közepén megkötött jugoszláv–magyar örök barátsági szerződéshez.

A következő évben, 1941 tavaszán a német vezetés erőteljes diplomáciai nyomással elérte Jugoszlávia csatlakozását a paktumhoz. Ez az 1941. március 25-én bekövetkező esemény Magyarországra nézve sajnálatos történések láncolatát idézte elő. Március 25-én Belgrádban államszínny következtében a tengelybarátként elkönyvelt jugoszláv kormány megbukott. Nem is történhetett másként, hiszen a közvélemény túlnyomó többsége és az ellenzék hevesen ellenezte az egyezményhez való csatlakozást. Az új kormány élére Simović tábornok került, aki nem mondta fel azonnal a paktumot, de nem is ratifikálta azt. A jugoszláviai változás híre Hitlerrel mélységesen felbosszantotta, aki azonnal elhatározta, hogy megsemmisíti Jugoszláviát, amely tervéhez szövetségként megnyeri Olaszországot, Magyarországot és Bulgáriát. Hitler azt is tudta, hogy miként fogja ezt elérni. Csakúgy, mint a múltban, a területi revíziót dobta oda csaléteknek. Ezzel kapcsolatban mondta: „A Jugoszlávia elleni háború kétségtelen igen népszerű lesz Olaszországban, Magyarországon és Bulgáriában, mert ezeknek az országoknak területeket fogunk ígérni.

Az adriai tengerpartot Olaszországnak, a Bánátot Magyarországnak és Macedóniát Bulgáriának.”²³ Hitler még Horvátországot is felajánlotta a magyar katonai együttműködés fejében. Március 28-án kelt levelében Horthy kormányzó nem zárkózott el a két vezérkar együttműködése elől, de magyar katonai részvételtől nem szólt.

Itt kell megemlékezni egy fontos belpolitikai jellemzőről, amiről Páva István is ír egyik munkájában,²⁴ miszerint a katonai vezetés óriási befolyással bírt az ország külpolitikai döntéseinek meghozatalában, sokszor maga a kormány rovására. Élen járt ebben Werth Henrik vezérkari főnök, aki a Német Birodalom sikereitől elkápráztatva a magyarok feltétlen hadba lépését szorgalmazta a tengelyhatalmak oldalán, de megállapítható, hogy szinte az egész vezérkar ragaszkodott a Jugoszlávia elleni fegyveres akcióhoz, sőt Werth minden felhatalmazás, vagyis a kormány beleegyezése nélkül egyezkedett a német katonai vezetéssel. Ezzel szemben a kormány, élén Teleki Pál miniszterelnökkel, elkeseredetten próbálta elkerülni a hadba lépést, ami a jugoszlávok elleni katonai beavatkozás esetén óhatatlanul bekövetkezett volna. Hiszen Anglia folyamatosan közölte Magyarországgal, hogy a jugoszlávok elleni fegyveres akciót mint Anglia szövetségese elleni akciót, mindenképpen *casus bellinek* tekintené, ami egyben hadüzenetet is jelentene részéről. Az angolbarát Teleki ebben a kényszerű helyzetben próbálta menteni a menthetőt, és Bárdossy László külügyminiszteren (1941 februárjában váltotta fel Csáky gróft ezen a poszton) keresztül próbálta elérni a brit kormánynál, hogy az esetleges magyar hadjáratot a Balkánon ne tekintse úgy, mintha Magyarország belépett volna a háborúba, hiszen csak a Délvidéken élő mintegy félmillió magyar kisebbség érdekében fognának fegyvert. Magyarország roppant nehéz helyzetét azonban az angolok nem voltak hajlandóak tudomásul venni, és Barcza követen keresztül tudatták Magyarországgal (ismét), hogy a magyarországi területtől Jugoszlávia ellen intézett támadás esetén a diplomáciai kapcsolatot azonnal megszakítják, és amennyiben a Magyar Királyi Honvédség csatlakozik a támadáshoz, úgy Magyarországnak Nagy-Britannia és szövetségeseinek hadüzenetével kell számolnia. Teleki szorult helyzetében ravaszul és diplomatikusan próbált feltételeket szabni Hitlernek, kijelentette ugyanis, hogy a Jugoszlávia elleni katonai lépésekre csak akkor kerülhet sor, ha a magyar támadás csak néhány nappal a német offenzíva után történik; ha a magyar katonai egységek nem kerülnek német parancsnokság alá, Horthy önállóan rendelkezik felettük; a honvédség támadására csak akkor kerülhet sor, ha az önálló jugoszláv állam megszűnik, vagyis a német támadás során darabokra bomlik, a délvidéki magyar lakosságot a szerbek bántalmazták, üldözik, vagy a német támadás során a délvidéki, magyarok által lakott területeken politikai vákuum keletkezne.²⁵

A magyar háborús készülődés azonban változatlanul folyt tovább. Ebben a helyzetben (kilátásba helyezett angol hadüzenet, az ország függetlensége elvesztésének lehetősége, beteg felesége állapotának súlyosbodására vonatkozó hírek érkezése) Teleki gróf az öngyilkosságot választotta, 1941. április másodikáról harmadikára virradóra agyonlőtte

magát. Az angol sajtó szokatlanul nagy terjedelemben emlékezett meg Teleki haláláról, méltatták politikusi és tudósi pályafutását, és egyetértettek abban, hogy hazája függetlenségéért és becsületéért adta életét.²⁶

Április 4-én Horthy elrendelte a IV., az V. és a Győrshadtest mozgósítását, majd április 6-án kora reggel megindult a német csapatok magyar földről indított, Jugoszlávia elleni támadása. Azzal, hogy ezt Magyarország megengedte, egy újabb rúgást küldött a hágai semlegességi jog amúgy is haldokló testébe, de úgynevezett „nem hadviselő” státuszáról még mindig nem mondott le. Április 6-án és 7-én jugoszláv gépek támadták Pécsét és Szegedet mindenfajta hadüzenet nélkül, vagyis szintén a hadijog súlyos megsértésével. A Bárdossy-kormány (Teleki Pál utódja Bárdossy László, addigi külügyminiszter lett) ezt joggal tekinthette volna a háború kiváltó okának, de nem tekintette annak, sőt a diplomáciai kapcsolatokat sem szakította meg Jugoszláviával. Ezt Berlinben nem nézték jó szemmel, és nyomtatékosan felszólították Magyarországot, hogy lépjenek hadba Jugoszlávia ellen. Mivel április 10-én Horvátország kiválásával megtörtént a Jugoszláv Királyság politikai felbomlása, Magyarország az 1940. december 12-én kötött jugoszláv–magyar barátsági szerződést érvénytelennek tekintette. Másnap a Magyar Honvédség átlépte a trianoni határt, hogy birtokba vegye az 1920-ban elcsatolt területeket.

Bár a kormány egyfajta békemisszió-jelleget kívánt az akciónak tulajdonítani, ezt külföldön nem fogadták el. Magyarország immár fegyveresen is belépett a háborúba Németország oldalán. Azonban a várt hadüzenetek elmaradtak, az angolok csupán a diplomáciai kapcsolatokat szakították meg hazánkkal, és ebben a történészek nagy szerepet tulajdonítanak Teleki Pál öngyilkosságának is. Anglia hadüzenetére majd csak Sztálin nyomására – Magyarország 1941. június végi, Szovjetunió elleni tényleges hadba lépését követően – december 6-án került sor.

Sokan még a jugoszláviai események kapcsán sem beszélnek Magyarországot hadba lépéséről, azt csak a július végi, Szovjetunió elleni hadüzenet és támadás idejére teszik. Bárdossy László is arra hivatkozott a népbíróság előtt, hogy 1941 áprilisában a Délvidéken politikai vákuum keletkezett, ezért jogszerűnek kell tekinteni, hogy a Magyar Honvédség a magyarlakta területek védelmében beavatkozott, hiszen így járt el a Szovjetunió is 1939-ben,

amikor a Németország által lerohant Lengyelország keleti részét megtámadta és elfoglalta. Ennek következtében nem lehetne megtagadni ezt a jogot Magyarországtól sem.

Véleményem szerint Magyarország azzal, hogy a német csapatokat átengedte Romániába (előtte a hadianyagot Lengyelországba), jogi semlegességét mindenképpen megsértette, továbbá azzal, hogy csatlakozott a háromha-

talmi egyezményhez, politikai semlegességét is teljesen elveszítette, majd pedig azzal, hogy a német csapatokat országán Jugoszlávia ellen is átengedte, sőt azokkal katonai akcióban részt vállalt mint agresszor, a feltéve őrzött „nem hadviselő” státuszáról is lemondott, megszegve ezáltal nemcsak a nemzetközi jogot, hanem azt a maga elé tűzött célt is, hogy a területi revíziót békés úton a jog segítségével hívásával, a szomszédokkal folytatott tárgyalások útján próbálják elérni.

*

Mai napig népszerű gondolat Magyarországot mint Németországhoz „feltétlen hű csatlóst” emelgetni, ez a nézet talán már a történelmi vizsgálatok objektív lecsésjén is megbukott. Tény,

hogy Magyarország önként csatlakozott a háromhatalmi paktumhoz, és önként üzent hadat a Szovjetunióknak is, ezt az önkéntességet azonban mindenképpen érdemes jobban szemügyre venni. Az 1930-as évek közepétől a világgazdasági válságtól szintén megroggyant magyar gazdaság a német gazdaságból merített erőt, és ez az évek folyamán hihetetlenül erős köteléket hozott létre a két ország között. Nem elhanyagolható kérdés az sem, hogy a roppant nagy erőre szert tett Német Birodalom támogatta Magyarországot fegyverkezését is, és az is nyilvánvalóvá vált, hogy területi igényeinket csakis német segítséggel tudtuk volna megvalósítani, hiszen az angol földről érkező, magyarbarát politikusok szájából elhangzott ígéreteket nem lehetett megfelelő alapnak tekinteni ez irányú igényeink kielégítése céljából. Tény, hogy Magyarország közéleti és politikai hangulatát a két világháború között a területi revízió utáni vágy, sóvárgás jellemezte, elcsatolt területeink ügye – mint már azt említettem – az összes társadalmi réteg, egész Magyarország támogatását élvezte. A helyzet mára teljesen megváltozott, de akkor, 1920-ban a trianoni szerződés hatalmas sokkot okozott a Kárpát-medencében élő magyarság számára, amelyet nem szabad elhanyagolni, hiszen alig volt ember Magyarországon, akit ne fűztek volna rokoni vagy más jel-

Gróf Teleki Pál²⁷

legű szálak a határon túlra került magyarokhoz, a gazdasági kapcsolatokról nem is beszélve. Az 1920-as, 1930-as években nem is lehetett volna más politikát folytatni, hiszen az a kormány azonnali bukását eredményezte volna. De ahogy említettem, ezt a revíziós célt mindenképpen békés szándékkal kívánták megvalósítani. Ezzel kapcsolatban írta 1933-ban Flachbart Ernő debreceni jogászprofesszor, hogy: „Nincs talán a világon még egy nemzet, amely politikai küzdelmeit annyira a jog alapján igyekszik megvívni és politikai törekvéseit jogi érvekkel alátámasztani, mint a magyar. [...] Nem fegyverrel, hanem a nemzetközi jog törvénykönyvével a kezünkben akarjuk a rajtunk esett igazságtalanságot jóvá tétetni és helyünket a nap alatt biztosítani.”²⁸ Flachbart hivatkozott művében a revízió jogi lehetőségét vizsgálja, melynek részleteit nem kívánom ismertetni, de az kijelenthető, hogy a jog akkoriban valóban kínált bizonyos lehetőséget a revíziós igények érvényesítésére. Fontos hangsúlyozni, hogy a

két világháború között a magyar területekkel gazdagított szomszédaink sem zárkóztak el élesen a kérdés újbóli megvitatása elől. A megvalósított eredményeket, a visszacsatolt területek Magyarországhoz tartozását a háborút követően a győztes hatalmak nem ismerték el, azt Hitler ajándékának tekintették.

Ha elfogadjuk azt a nézetet, miszerint Magyarország elsősorban a trianoni békeszerződésből következő revíziós igényei miatt sodródott bele a második világháborúba (ezt teljes mértékben elutasítani nem lehet, de kizárólag ezt megjelölni okként elhibázott gondolat), akkor könnyen megállapítható, hogy nem érte meg a háborúban való semlegesség jogáról lemondani, amely jog a későbbiek során talán biztosíthatta volna a szomszédos államokkal való békés megegyezést a határkiigazítások ügyében. Az ezzel összefüggő ítélet megalkotását azonban illik meghagynom a nálam lényegesen felkészültebb történészeknek és jogtörténettel foglalkozó kollégáknak.

KUI GÁBOR

Der Begriff der Neutralität im Völkerrecht und die rechtshistorische Betrachtung der außenpolitischen Bestrebungen Ungarns im Zweiten Weltkrieg im Lichte der Neutralität II – Die rechtshistorische Betrachtung der außenpolitischen Bestrebungen Ungarns im Zweiten Weltkrieg im Lichte der Neutralität

(Zusammenfassung)

Es ist fast unmöglich, über Krieg oder kriegsbezogene Rechtsbegriffe zu schreiben, ohne traurige Aktualität zu besitzen. Es ist immer noch relevant. Es gab nur wenige Jahre in der Geschichte der Menschheit, in denen kein Krieg herrschte. Es wäre schwierig gewesen, diese Konflikte zu vermeiden, da die Staaten während der gesamten Entwicklung des Völkerrechts bis ins 20. Jahrhundert das Recht hatten, Krieg zu führen (*ius ad bellum*). Der Krieg war die primäre Methode zur Lösung von Konflikten zwischen Staaten. Mit der Entwicklung des menschlichen Einfallsreichtums und der Technologie wurde die Kriegsführung immer brutaler, unmenschlicher und kostete immer mehr Menschenleben. Im Laufe der Zeit wurden die Regeln des Krieges immer klarer definiert und auf den Haager Friedenskonferenzen von 1899 und 1907 kodifiziert, so dass sie für die Unterzeichner verbindlich wurden. Wenn es auch nicht möglich war, den Beginn eines Krieges zu verbieten, so war dies doch zumindest ein Mittel, um die Schrecken des Krieges durch die Festlegung eines rechtlichen Rahmens zu lindern.

Aber was ist besser geeignet, das durch den Krieg verursachte Leid zu lindern, als sich aus dem Krieg herauszuhalten? Das heißt, wenn ein Staat beschließt, sich nicht an den Kämpfen auf der einen oder anderen Seite des Kriegführenden zu beteiligen. Diese Absicht führt zu dem völkerrechtlichen Begriff der Neutralität. Wenn wir die Geschichte ihrer Entwicklung, ihrer Regelung und ihrer Anwendung betrachten, werden wir sehen, was für eine Möglichkeit sie war – und immer noch ist –, den Frieden zu bewahren, oder besser gesagt, was für eine Möglichkeit sie gewesen wäre – und immer noch ist –, da der Wunsch eines Staates, sich aus den, um ihn herumtobenden Kriegen herauszuhalten, vor allem im 20. Im ersten Teil meiner Arbeit möchte ich dieses alte Instrument der Friedenserhaltung, das Recht, die Änderungen und die Regeln, die dafür galten, vorstellen, was vielleicht als Grundlage für den zweiten Teil dienen wird, in dem ich den Kampf Ungarns um die Aufrechterhaltung seiner Neutralität im Zweiten Weltkrieg und die Möglichkeiten, dies zu tun, skizzieren möchte.

KUI GÁBOR

The concept of neutrality in international law and the legal-historical approach to Hungary's foreign policy aspirations in the Second World War in the light of neutrality II – The legal-historical approach to Hungary's foreign policy aspirations in the Second World War in the light of neutrality

(Abstract)

It is almost impossible to write about war or war-related legal concepts without being sadly topical. It is still relevant. There have only been a few years in human history

when there was no war. It would have been difficult to avoid these conflicts because throughout the development of international law until the 20th century, states had the

right to wage war (*ius ad bellum*). War was the primary method of resolving conflicts between states. With the development of human ingenuity and technology, warfare became increasingly brutal, inhumane, and cost more and more human lives. Over time, the rules of war became more clearly defined and codified at the Hague Peace Conferences of 1899 and 1907, making them binding on the signatories. Even if it was not possible to prohibit the start of a war, this was at least a means of alleviating the horrors of war by establishing a legal framework.

But what better way to alleviate the suffering caused by war than to stay out of it? That is, when a state decides not to take part in the fighting on one side or the other

of the belligerent. This intention leads to the concept of neutrality in international law. If we look at the history of its development, its regulation and its application, we will see what a way it was – and still is – to keep the peace, or rather, what a way it would have been – and still is – since the desire of a state to stay out of the wars raging around it, especially in the 20th century, has been a very important factor. In the first part of my work, I would like to present this old instrument of peacekeeping, the law, the changes and the rules that applied to it, which will perhaps serve as a basis for the second part, in which I would like to outline Hungary's struggle to maintain its neutrality during the Second World War and the possibilities of doing so.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a *Jogtörténelmi Szemle* 2023. évi 3. számában megjelent, *A semlegesség nemzetközi jogi fogalma és Magyarország második világháborús külpolitikai törekvéseinek jogtörténelmi megközelítése a semlegesség tükrében I. – A semlegesség nemzetközi jogi fogalma* című munka folytatása.
- ² NAGY Károly: *A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története*. Lakitelek, 1995. Antológia Kiadó, 150. p.
- ³ Uo. 160. p.
- ⁴ HAJDU Gyula: *A semlegesség*. Budapest, 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 88. p.
- ⁵ Uo. 81–82. p.
- ⁶ GAJZÁGÓ László: *A háború és béke joga*. Budapest, 1942. Stephaneum, 216. p.
- ⁷ JUHÁSZ Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941*. Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó.
- ⁸ ULLEIN-REVICZKY Antal: *Német háború – orosz béke*. Budapest, 1993. Európa História, 49. p.
- ⁹ ÁDÁM Magda – JUHÁSZ Gyula – KERESKES Lajos: *Magyarország és a második világháború*. Budapest, 1959. Kossuth Kiadó, 254. p.
- ¹⁰ JUHÁSZ 1964. 54. p.
- ¹¹ Uo. 56. p.
- ¹² Uo. 63. p.

- ¹³ Uo. 9. p.
- ¹⁴ JUHÁSZ Gyula: A magyar külpolitika a hadba lépés előtt. *História*, 1994. 1. sz. 21. p.
- ¹⁵ JUHÁSZ 1964. 74–75. p.
- ¹⁶ Uo. 76. p.
- ¹⁷ CZETTLER Antal: Elkerülhetetlen lépés? *Magyar Nemzet*, 2000. 224. sz. 22. p.
- ¹⁸ Uo. 22. p.
- ¹⁹ JUHÁSZ 1964. 246. p.
- ²⁰ ULLEIN-REVICZKY 1993. 66. p.
- ²¹ Kép forrása: *Új Idők*, 1940. 50. sz. 690. p., Arcanum Újságok.
- ²² BÁN D. András: Az összeköttetés megszakad. *Rubicon*, 1997. 1. sz. 41. p.
- ²³ JUHÁSZ 1964. 291. p.
- ²⁴ PÁVA István: *Jelentések a Harmadik Birodalomból*. Pécs, 2001. Pannónia Kiadó.
- ²⁵ GOSZTONYI Péter: *Háború van, háború!* Budapest, 1989. Népszava Kiadó Vállalat, 19. p.
- ²⁶ BÁN D. 1997. 41. p.
- ²⁷ Kép forrása: *Tolnai Világlapja*, 1938. 46. sz. 3. p., Arcanum Újságok.
- ²⁸ FLACHBART Ernő: *A területi revízió jogi alapjai*. Budapest, 1933. Erdélyi Férfaik Egyesülete, 5. p.

Liktör Zoltán Attila*

Recuperata fuit Hispania

A spanyol politikai kultúra (késő) középkori mozzanatjai

„Megszerezni Granada királyságát, és kiűzni belőle szent katolikus hitünk ellenségeit, kik azt oly sok időn át bitorolták és birtokolták”

(Katolikus Izabella végrendeletéből, 1504)

1. A reconquista és a római katolicizmus – a spanyol öntudat oszlopai

Az Ibériai-félszigeten a 8. század elején bekövetkezett arab hódítás² követően az egész középkor folyamán (711–1492) jelen volt az iszlám mint politikai erő, a keresztények (spanyolok, portugálok) évszázadokig küzdöttek a különböző, egymást váltó muzulmán hatalmakkal, a *reconquista* – az Ibériai-félsziget visszahódítása a móroktól – hol fellángolt, hol pedig holtpontra jutott. A spanyol uralkodók a kezdetektől fogva a keresztény vizigót királyok örököseinek tartották magukat, országukat Krisztus hitének védpajzsaként tekintették, amely gondolat a középkori krónikákban következetesen végigvonul.³ A keresztények erősen vallásos meggyőződéssel fűtött honvédő harcát Szent Jakab (Santiago) apostol sírjának megtalálása (800) és zarándokhelyé válása (Santiago de Compostela), legendájának – miszerint fehér lován egy csatában megjelent, és a keresztényeket a mórok feletti nagy diadalhoz segítette – kialakulása is fűtötte. Santiago apostolnak mint Spanyolország patrónusának ünnepét a 17. században már törvény rendelte el,⁴ és azt a mai napig is tartják. Az egykori vizigót keresztény terü-

letek visszahódításának (*reconquista*) eszmeisége már a 9. században megjelent a krónikákban, a retorika következetesen a mór uralomtól való megszabadításra (*Recuperata fuit Hispania*) épített.⁵

A keresztes hadjáratok kapcsán a szentföldi keresztes hadjáratokra gondolunk leginkább, de a nagyformátumú középkori egyházfők pontosan értették, hogy az egymást váltó keleti iszlám birodalmak (Szeldzsuk, Ajjúbida, Oszmán) és az Ibériai-félszigeten is jelen lévő, egymást váltó (Omajjád, Almorávida, Almohád, Naszrida) iszlám formációk időről-időre való megerősödése harapófogóba fogja Európát. A pápák a *reconquistát* élet-halál harcnak tekintették. Már a 11. század második felében felhívást intézett II. Sándor pápa az iszlámmal szembeni küzdelemre az Ibériai-félszigeten, amely visszahangra is talált észak-itáliai és dél-francia területen, ami lényegében a szentföldi kereszteshadjáratok előtti harcmódor kipróbálását jelentette.⁶ A keresztes eszme – természetes módon – úgy a spanyol uralkodókat, mint az egész nemességet is áthatotta,⁷ a spanyol uralkodók nemzedékről nemzedékre újabb és újabb impulzusokat kaptak a Szentföldet illetően. Az első keresztes hadjáratban I. Péter aragon király részt akart venni, de a pápa az Ibériai-félszigeten való küzdelemre intette,⁸ a második keresztes hadjáratban részt vevő VII. Lajos francia király Santiago de Compostelába is elzarándokolt.⁹ III. (Szent) Ferdinánd kasztíliai király (1217–1252) hűgát a Santiago de Compostelába zarándoklatra szintén ellátogató János jeruzsálemi király és (később) konstantinápolyi latin császár vette nőül, maga pedig a német-római és a bizánci császári családokkal került rokonságba. Fia, X. (Bölcs) Alfonz (1252–1284) anyai ágon a német-római császári Hohens- taufen és a bizánci császári Angelos dinasztia leszármazottja volt, a Jeruzsálem eleste (1187) után indult harmadik keresztes hadjáratot éppen dédapja, I. Frigyes római császár vezette. Alfonz végrendeletében kikötötte, hogy szívét a jeruzsálemi Szent Sír-templomban helyezték örök nyugalomra, őse, Frigyes császár – aki a harmadik keresztes hadjárat során hunyt el, és földi maradványait különböző szentföldi helyeken (Antiochia, Türosz) temették el – példáját követendő.¹⁰ Lelkesítően hathatott a kasztíliai királyra az, hogy hitvese az az Aragóniai Jolán

Kasztíliai Izabella királynő (1474–1504), ismeretlen festő alkotása (1485)¹⁶

volt, akinek nagyapja II. András magyar király az ötödik keresztes hadjáratot vezette a Szentföldre, és aki a hagyomány szerint fel is vette a „Jeruzsálem királya” címet. Az Ibériai-félszigeten az Izabella (Isabel) név a már 1235-ben

* Liktör Zoltán Attila PhD főtanácsadó, Kúria (Werbőczy István Országbíró Kutatóintézet); megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténelmi Tanszék, ORCID: 0009-0006-2097-324X

(!) szentté avatott Erzsébet magyar hercegnő (Elisabeth Hungariae) tiszteletére terjedt el. Alfonz – mint a Hohens-
taufok leányági leszármazottja – szerette volna elnyerni
a császári koronát az
interregnum felszámo-
lásakor (1273), ahogyan
Anjou Károly nápolyi
király is, de Habsburg
Rudolf gróffal szemben
alulmaradt.

A Szentföld és Jeru-
zsálem iránti érdeklődés
azonban csak tovább
erősödött. Bölcs Alfonz
végrendeletében ezer
márka ezüstöt rendelt
arra, hogy a jeruzsálemi
Szent Sír-templomban
új kápolnát alakítsanak
ki. A 14. század elején
Anjou Róbert nápolyi
király (1309–1343) és
hitvese, Aragóniai San-

cia már rendszeres adományt biztosított a jeruzsálemi fe-
rences szerzeteseknek. Kasztíliai III. Henrik (1390–1406)
a Sion-hegyi konvent helyreállítására tett jelentős ado-
mányt, Kasztíliai Izabella (1474–1504) pedig felújítva
az Anjouk kezdeményezését, rendszeres adományt fo-
lyósított a jeruzsálemi ferenceseknek.¹¹ Ezt a politikát a
spanyol uralkodók az egyiptomi mameluk szultánokkal
való kölcsönös fenyegetések árnyékában vitték. Ami-
kor a szultánok kiűzték a ferenceseket a Cenákulumból,
IV. Henrik (1454–1474) azzal fenyegette meg a szultánt,
hogy lerontja az összes mecsetet Kasztíliában, és kiűzi az
ottani mórokat. A *reconquistát* beteljesítő granadai hábo-
rú (1480–1492) utolsó szakaszában azzal próbált nyomást
gyakorolni a mameluk szultán a jeruzsálemi ferenceseken
keresztül a spanyol uralkodópárra, hogy ha nem hagynak
fel a mórok elleni harccal Granadában, akkor a földdel
teszi egyenlővé a Szent Sír-templomot Jeruzsálemben.¹²
A spanyol uralkodópár elszántságát azonban ez nem tudta
megtörni, sőt nem sokkal később a „Jeruzsálem királya”
címet is meg tudták szerezni, amely a sok évszázados ke-
resztes eszmét még tovább erősítette, aminek a Habsbur-
gok időszakára is fontos hatása volt, erre majd a kora új-
kori részt érintő tanulmányban visszatérek.

A „Jeruzsálem királya” titulust X. Gergely pápa (1271–
1276) közvetítésére még 1277-ben vásárolta meg Anjou I.
Károly nápolyi király (1366–1385) Antiochiai Máriától,
amely innentől fogva a Nápolyi Királyság titulátúrájának
lett a része.¹³ A nápolyi királyi cím Anjou László nápolyi
király (1386–1414) magyarországi kalandja (1403) nyo-
mán a „Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae” kiegészítés-
sel bővült, a címer pedig az Árpádok vörös-ezüst sávos
szimbólumával. A nápolyi Anjou-ház kihalása (1435) után
a francia Anjouk örökölték Nápolyt, Anjou René azonban
nem tudta megtartani a trónt az aragon hódítással (1442)
szemben, és Lotaringiába távozott, ahová magával vitte a
címeteket is, köztük a Magyarország és Jeruzsálem királya

címet.¹⁴ Nápoly meghódításával V. Alfonz aragon király
az első spanyol uralkodó volt, aki felvette a „Jeruzsálem
és Magyarország királya” címet,¹⁵ mivel azonban akara-

ta szerint Nápolyt tör-
vénytelen fia, Ferrante
örökölte (1458), a je-
ruzsálemi királyi cím
elkerült az aragontól.
A 15. század végén kez-
dődtött itáliai háborúk
forgatagában II. Ferdi-
nánd aragon királynak
(1479–1516) sikerült el-
foglalnia Nápolyt a 16.
század elején, így a „Je-
ruzsálem és Magyaror-
szág királya” cím beke-
rült a spanyol királyok
titulatúrájába, ami a mai
napig is a történelmileg
kialakult, hivatalos cí-
mek között szerepel. De
nem csak a címeik közé

Aragóniai II. Ferdinánd király címere, benne a jeruzsálemi kereszt
és az Árpádok vörös-ezüst sávos szimbóluma¹⁷

került be, a címereikben is megjelent a jeruzsálemi kereszt
az Árpádok vörös-ezüst sávos szimbólumával együtt, amit
aztán nemcsak pénzeikre vertek vagy a törvénykönyvekre
nyomattak rá, de katedrálisok, városházák, királyi palo-
ták, egyetemek, ispotályok homlokzatán kőbe is faragtak
a Habsburgok időszakában.

2. Az Ibériai-félsziget – mozaikok és ellentmondások halmaza

Az Ibériai-félsziget a középkor folyamán úgy politikailag
(különböző királyságok; Kasztília, León, Navarra, Ara-
gónia, Katalónia, Valencia, Portugália), mint etnikailag
(portugálok, spanyolok, zsidók, mórok stb.) és vallási te-
kintetben (keresztények, zsidók, muszlimok) meglehető-
sen széttagolt volt, ami a spanyol politikai gondolkodást
szükségképpen az egység megteremtése felé terelte. Úgy
a politikai, mint a vallási és társadalmi egység megterem-
tése felé, mivel ezt tekintették a félsziget visszahódítása
és megtartása kulcsának. A honvédő harc erős vallásos
meggyőződéssel párosult, és e kettő egymásból fakadt és
egymásba kapcsolódott. Ha ezt nem vesszük számításba,
akkor nem értjük meg a spanyol korona viselkedését úgy
a félszigeten a középkorban, mint a birodalom kialakítása
során a kora újkorban világszerte.

3. Politikai egység – jogi széttagoltság, a Borgiák szerepe

A *reconquista* korai évszázadaiban (9–12. század) – a
politikai ésszerűséggel szemben – a visszafoglalt terü-
leteken nem egységes királyságok, hanem több szuverén

politikai entitás alakult ki, így jött létre többek között a portugál grófság, majd maga a királyság is. Volt, hogy amit sikerült egyesíteni, azt később újfent kétfelé bontották, mint VII. Alfonz, aki – magát „császárnak” koronáztatta (*Imperator totius Hispaniae*), azonban – fiai között felosztotta León és Kasztília királyságait a 12. század derekán, amit majd a csak 13. század első felében sikerül újra egyesíteni. A mórokkal szembeni küzdelem sikerének elengedhetetlen feltétele volt, hogy politikailag egyesíteni tudják a félsziget legalább nagy részét, amely felismerés innentől fogva a spanyol politikát mágnesként húzta az egyesítés felé. A késői évszázadok (14–15. század) során több kísérlet is volt, hogy a különböző ibériai királyságokat legalább politikailag egyesítsék, de ezek a törekvések számos tényezőnél fogva megbuktak.¹⁸

A 15. század elején a nagy nyugati egyházszakadás konstanzi zsinaton történt felszámolása nem volt teljes, mert Aragóniában az ellenpápák – az aragon udvar védelme alatt (!) – továbbra is kitartottak Colonna V. Márton (1417–1431) pápával szemben. A jogász végzettségű Alonso Borja (Borgia), a lérídi egyetem professzora, királyi tanácsos, hathatós közbenjárására sikerült elérni, hogy az aragon ellenpápa lemondjon és így kibékíteni az aragon udvart Rómával, aki ezért Colonna pápától cserében Valencia püspökségét kapta meg (1429), IV. Jenő pápától pedig bíborosi kalapot kapott (1444).¹⁹ A pápának a 15. században két ellentétes hozzáállást kellett volna összehangolni az oszmánok előretörése miatt; egyrészt a Kelet egyre sürgetőbb segélykéréseit, másrészt a Nyugat egyre látványosabb érdektelenségét. Az oszmánok jelentette új veszélyt a spanyolok azonban pontosan értették, Nápoly aragon elfoglalása (1442) is ebbe illett bele. Kulcsfontossága volt annak is, hogy Konstantinápoly elfoglalása (1453) után az iszlámmal szembeni harc fontosságát és összefüggéseit leginkább értő egyik spanyol bíborost, Alonso Borgiát választották pápává, aki egész pápaságát (1455–1458) az iszlámmal, az oszmánokkal szembeni küzdelemre és az európai összefogásra szánta. Már névválasztása (III. Kallixtus) is tudatos volt, ugyanis hasonló nevű egykori elődje (II. Kallixtus pápa) volt az, aki az investitúra háborúkat lezáró wormszi konkordátumot (1122) tető alá hozta a császárral, megszüntetve így a pápai és a világi hatalmak közti viszálykodás egyik forrását.

A spanyol királyságok a 15. század közepe táján jelentős belpolitikai válsággal küszködtek. Tovább rontotta a helyzetet, hogy IV. Henrik kasztíliai király egyetlen leánya, Johanna legitimitása kérdőjeles volt – Portugáliai Johanna királynét házasságtöréssel vádolták –, öccse, Alfonz herceg a (†1468) a belpolitikai viszálykodások során gyanús körülmények között váratlanul elhunyt, húga, Izabella pedig, bátyja akarata ellenére, meghamisított pápai *dispensatio*-val kötött házasságot (1469) unokatestvérével, Aragóniai Ferdinánddal.²⁰ Ennek következtében a Ferdinánd és Izabella kapcsolatából született gyermek, Aragóniai Izabella törvénytelen volt. A polgárháború való veszélye forgott fenn, éppen akkor, mikor a spanyol királyságok katonai erejére az oszmánok folyamatos térnyerése miatt egyre nagyobb szükség lett volna. II. Pál pápa (1464–1471) – Henrik király kérésére tagadta meg a

dispensatio kiadását Izabella és Ferdinánd frigye kapcsán – halála után az új pápát, IV. Szixtuszt (1471–1484) azonban sikerrel győzte meg Rodrigo Borgia bíboros, hogy Izabella és Ferdinánd a jövő záloga. Csak ők képesek biztosítani a dinasztikus folytonosságot, és a spanyol királyságok politikai egyesítését megteremteni, ami az iszlámnak új lendületet adó oszmánok jelentette új kihívással szembeni fellépéshez elengedhetetlen. Borgia bíboros 1472-ben pápai legátusként spanyol földön tett látogatása során sikerült tető alá hoznia egy sokrétű egyezségrendszert. Ennek értelmében a spanyol bíboros a pápai *dispensatio* kieszközlésével törvényesíteni tudta utólag a frigyet és a gyermekek státusát. Megegyezett Henrik királlyal, hogy az tiszteletben tartja Izabella öröklési jogát, és meggyőzte Izabella legfőbb ellenfelét, Gonzalo de Mendoza érseket, hogy bíborosi kalapért cserében álljon Izabella oldalára. Végül sikerült véget vetni az aragóniai polgárháborúnak, valamint elismertetni Ferdinándot az aragon trón jogos várományosának.²¹ Izabella kasztíliai (1474) és Ferdinánd aragóniai (1479) trónra kerülésével az uralkodópár házassága révén létrejött a dinasztikus unió a spanyol királyságok között, ami előfeltétele volt, hogy a félszigetet 1492-ben sikerült visszafoglalni a móroktól. Rodrigo Borgia már VI. Sándor pápaként (1492–1503) határozottan fellépett Savonarola (eretnek)mozgalmával szemben, mert tudta, hogy az oszmán fenyegetés árnyékában az Itáliában kirobbant francia–spanyol császári viszály mellett az újabb vallási széthúzás a kereszténységet a végveszélybe lökheti.²² Az itáliai háborúk során a spanyol uralkodópár természetes szövetségest talált – részben Sándor pápa közvetítésével – a franciákkal Burgundia miatt évtizedek óta viszálykodó Habsburgokban, a kettős házasság²³ megnyitotta az utat a Habsburg-ház előtt a spanyol trónra, ami a 16. század elején be is teljesedett. A világ spanyol és portugál földre való felosztása az ő nevéhez fűződik, amely évszázadokra meghatározta a földrészek sorsát, és máig is hirdeti a döntés következményeit.

A spanyol királyságok között a perszonális unió majd csak Aragóniai Ferdinánd halála (†1516) után jön létre, ami már a Habsburgok uralmához (1516–1700) kötődik, de a politikai egység megteremtése ellenére jogi értelemben a különböző királyságok szuverén államok maradtak. A portugál uralkodókkal fenntartott szoros családi szálak és a trónöröklés rendje kölcsönösen lehetőséget kínáltak az egyesítési törekvéseknek, a 15. század végén Aragóniai Izabella infánsnőnek (†1498) I. Mánuel portugál királytól (1495–1521) született gyermeke (Miguel de la Paz infáns, †1500) az öröklés útján személyében egyesíthette volna az ibériai királyságokat, de arra csak 1580-ban, már a Habsburgok időszakában került sor. A Habsburgok uralma alatt az ibériai unió egészen 1640-ig tartott, de a portugál birodalom belkormányzati önállósága végig megmaradt. Miért fontos ez? Azért, mert a kora újkorban a Habsburgok gondolkodásában a spanyol birodalom kialakítása és fenntartása során elsősorban a politikai – és sokkal kevésbé a jogi – egység megteremtése, illetve megőrzése bírt döntő jelentőséggel, amire majd a kora újkori részt tárgyaló tanulmányban visszatérek.

4. Az etnikai és vallási széttagoltság – együttélés és súrlódások

A középkori ibériai királyságok társadalma – a római, a vizigót majd arab hódítás következtében – részben párhuzamos, részben keveredett volt, sokszázéves zsidó és muszlim lakosság élt a keresztény mellett vagy azzal együtt. Úgy a keresztény, mint a mór fennhatóság alatt éltek mindhárom felekezethez tartozó alattvalók, viszonylagos nyugalomban és békességben.²⁴ Amikor a 11. század végén a spanyolok visszaszerezték az egykori vizigót királyi székhelyet, Toledo városát, úgy egyeztek meg, hogy a város muzulmán lakossága megtarthatja javait, nagymecsetjét, szokásait, vallását. A zsidók, muszlimok, keresztények – bár időről-időre voltak zendülések és összeütközések közöttük, mégis – valamiféle egyenlőséget élveztek a félszigeten a korai középkorban, úgy a keresztény, mint a mór uralom alatt. A viszony persze nem volt mentes a kölcsönös bizalmatlanságtól, az Afrikából támogatott muszlim (ellen)támadás veszélye állandó fenyegetést jelentett a keresztény királyságok számára, de a zsidók számára is, az Omajjádok uralma után a mór területeken radikálisan megváltozott a korábbi toleráns hozzáállás, az Almorávidák a zsidók jelentős részét erőszakkal az iszlámra térítették át, míg mások spanyol (keresztény) területre menekültek át. Ugyanakkor a keresztények között élt az a meggyőződés/élmény, hogy az Ibériai-félsziget arab meghódítását a zsidók tevékenyen támogatták a keresztény (vizigót) uralommal szemben.²⁵ Ettől a zsidó–muszlim összecsapástól való félelem az újkorban is erősen a spanyol politika és a közhangulat látóterében maradt, erről majd a kora újkori tanulmányban bővebben lesz szó.

Számos helyen, ahol a lakosság felekezeti (és etnikailag) kevert volt, ott jellemző volt a vegyes házasság, részt vettek egymás ünnepein, ismerték egymás énekeit, szokásait, vallási szertartásait. A *reconquista* egyik meghatározó, legmozgalmasabb időszakában is, a 13. század első felének háborús hangulata ellenére keresztény területen békés egymás mellett és együttélés volt, III. (Szent) Ferdinánd magát a „három religio királyának” mondta egy olyan korszakban, amikor a püspöki inkvizíció helyébe felállított új pápai inkvizíció (1230) működtetését a kasztíliai születésű Szent Domonkos által életre hívott domonkos rend vállalta fel.²⁶ A zsidók és a muszlimok a teljes gazdasági életben – földművesek, cipészek, textilfestők, orvosok, jogászok, ékszerészek, kereskedők, pénzváltók stb. – jelen voltak, persze a többségük a városokban élt, kulcsszerepet játszottak a kereskedelemben és az állami pénzügyek kezelésében. Az adóbérleten keresztül a korona jövedelmének szinte egészét kezükben tartották a zsidók,²⁷ ami egy idő után ellenérzésekhez vezetett velük szemben, ez a 14. századi rendi gyűléseken már téma volt, 1380-ban a zsidókat szabadságvesztés terhe mellett eltiltják attól, hogy másokat a saját hitükre térítsenek, a saját szokásaik átvételére vegyenek rá.²⁸ Az 1391-es nagy zavargások után kényszerből a zsidók (és nagyon szűk körben a muszlimok) egy része felvette a kereszténységet, főként a gazdag, kereskedő- vagy bankárcsaládok – ami

korábban nem volt jellemző –, de úgy az arisztokrácia, mint a korona a védelmükre kelt. Voltak, akik külföldre távoztak, mint az Avranavel család, akik Portugáliába menekültek, majd pár évtized múlva onnan kellett menekülniük, és tértek vissza spanyol földre, egyenesen a királyi udvarba. Az aragon korona ki is adott egy rendeletet, amelyben elítélte az erőszakos térítést, és lehetőséget adott arra, hogy az érintettek, ha akarnak, visszatérhetnek eredeti hitükre.²⁹ Ezen családok egy része titokban, ott-hon, nem nyilvánosan továbbra is zsidó hitét gyakorolta (*judeoconversos*, *criptojudíos*, *marranos*), és megtartotta régi szokásait.³⁰ Megkülönböztetésül az új társadalmi réteget, a keresztény hitet felvett zsidókat és muszlimokat hívták „újkeresztényeknek” (*cristianos nuevos*) míg a zsidó és/vagy muszlim felmenőkkel nem rendelkezőket „régikeresztényeknek” (*cristianos viejos*). Ezek a jelzők még évszázadok múlva is megmaradtak, nem számított az, hogy hány nemzedék váltotta egymást, akár évszázadok (!) óta keresztény volt már az adott család. 1413-ban büntetés terhe alatt tiltják meg törvényben, hogy bárki megakadályozza azt, hogy zsidók vagy mórok (saját meggyőződésből) áttérjenek a keresztény hitre.³¹ A 14–15. század fordulójától kezdve a *conversók* a királyi udvarban, a városokban és a katolikus egyházban nagyon jelentős hivatalokat, méltóságokat foglaltak el. Az 1440 és 1469 közötti időszakban Kasztíliaiban a királyi adószedők 15%-a *converso* volt, Aragóniában a 15. század második felére a legfontosabb közjogi méltóságokat *converso* (Santángel, Santa Fé, Sánchez stb.) személyek birtokolták.³² Selemoh ha-Leví burgosi főrabbi áttérve a keresztény hitre (Pablo de Santa María), cartagenai majd burgosi püspök lett, majd a király tanácsosa, később pápai legátus. A *converso* Diego Arias Dávila kincstárnok egyik fia segoviai püspök lett és a nyomdaipar megeremítője spanyol földön (1472), unokája pedig Puñonrostro első grófja.³³ Ami együtt az is jelentette egyrészt, hogy a politika számára ez nem jelentett gondot, másrészt azzal járt, hogy azokból a méltóságokból, hivatalokból ezek a *converso* családok kiszorították a szegényebb vidéki, régi keresztény nemesiség jelentős részét, a kevésbé befolyásos városi polgárokat, ami egyre erősödő társadalmi súrlódásokat okozott. Az addigi békés együttélés a 15. században kezdett megváltozni, de azt tovább bonyolította a tény, hogy akkorra már számos befolyásos nemesi vagy polgári család került rokonságba zsidó (vagy sokkal kisebb számban muszlim) családokkal. Jelenséggé vált a zsidó (kisebb számban muszlim) családokban, hogy a família egy része felvette a kereszténységet, a másik része maradt zsidó (vagy iszlám) hitű, és a két kultúra, szokás stb. egy háztartáson belül élt – sokszor keveredett –, még inkább jellemző volt ez a vegyes házasságoknál. Ennek következménye volt, hogy számosan – katolikus hitükben elbizonytalanodva – nyilvánosan megkérdőjelezték, hogy a katolikus egyház tanítása volna az igaz út.³⁴ Az iszlámmal szembeni küzdelem hevében mindez a korona számára komoly veszélyforrást jelentett, hiszen a küzdelem eszmei hátterét bomlasztotta. A 15. században a városokban egyre-másra jelentek meg az elkülönítési törekvések – azok már korábbi évszázadokban is voltak, de hasztalan –, hogy a zsidók, ke-

resztények, muszlimok külön városrészben lakjanak, ne beszéljenek egymással, ne étkezzenek együtt (az Ibériai-félsziget kultúrájában a nagy közös étkezések már akkor is szokásban voltak), ne járjanak közösen fürdőkbe stb., amit gyakorlatilag lehetetlen volt betartani.

A 15. század közepe táján a királyi hatalom meggyengülését kihasználva több aragon városban is hoztak korlátozásokat a *conversókkal* szemben, hivatalviselés, lakhatás tilalma, Barcelona városa még csak a város jegyzői közül zárja ki a *conversókat* (1436), Valencia és Katalónia királyságokban már minden közhivatal viseléséből kizárják őket (1437). Lérida városában még megakadályozzák a kizárásukat (1437), Villena már királyi privilégiumot kap a zsidók nem tűréséről a városban (1446).³⁵ Kasztíliában hasonlólt látunk ugyanebben az időszakban. Az uralkodó befolyásos *converso* kegyencének népszerűtlensége elég volt ahhoz, hogy a közhangulatot felhasználva egy ribillió (1449) után Toledo városának vezetését – a kegyencnek a város kiváltságait csorbítani igyekvő törekvésére válaszul – arra kényszerítette a zúgolódó tömeg, hogy a *converso* személyeket zárják ki a városi közhivatalok viseléséből.³⁶ Kezdt büszkeség számba menni és témává válni az, hogy a felmenők között nem volt *converso* (zsidó vagy mór) személy.³⁷ Ezzel a politika is foglalkozni kényszerült, mivel a különböző városok, káptalanok, főiskolák és egyetemek, lovagrendek stb. egyre-másra hozták a (*conversókat*) kizáró rendelkezéseket, bár azokat sem akkor sem később nem tartották be következetesen. A 15. századi városi zendülések hatására megjelenik a „vér tisztaságának” (*la limpieza de sangre*) elve, ami nem faji, hanem hitéleti-erkölcsi kérdésként forgott a köztudatban (nem a származás, hanem az eretnekség³⁸ volt a kifogás, amit jól mutat, hogy a törvénykönyvben a zsidókról és a mórokról szóló fejezet után az eretnekekről szóló rész következik) és a *conversók* egyházi és világi közhivatalokból való kizárását célozta.³⁹ A korszak több neves személyisége emelte fel szavát, részben teológiai – minden keresztény egyenlő –, részben pedig praktikus okokból – a tehetősebb nemesség és polgárság jelentős része akkorra már rokoni kapcsolatba került jómódú zsidó és/vagy mór családokkal – az intézkedések ellen. A *converso* Juan de Torquemada bíboros szorgalmazására V. Miklós pápa (1447–1455) *Humani generis inimicus* kezdetű bullájában (1449) el is ítélte, hogy keresztények között különbséget tegyenek, mondván, származása miatt egy keresztényt se lehet közhivatal viseléséből kizárni.⁴⁰

A korona – megerősödése után, az 1470-es, 1480-as években – ezeket az intézkedéseket próbálta tompítani, a zsidó és keresztény lakosság közötti békét fenntartani, de a társadalmi feszültségeket nem sikerült elsimítani, és a feszültség csökkentése érdekében a politika lépni volt kénytelen. Ennek következménye lett a Szent Inkvizíció Törvényszékének mind Kasztíliában (1478) mind pedig Aragóniában (1483) történt felállítása. Egyre-másra hozták a városokban a rendeleteket, amelyben arra kötelezték a zsidókat, hogy költözzenek külön kerületekbe, a keresztényektől elkülönülve. Az 1480-as évektől – amikor már javában zajlott a granadai háború – az inkvizíció aktivitása felerősödött, fővesztés terhe alatt tiltották, hogy kereszté-

nyek zsidó vagy iszlám hitre áttérjenek.⁴¹ A korábbi törekvéseket az első főinkvizítor, a *converso* Tomas de Torquemada – Juan de Torquemada bíboros unokaöccse – azzal próbálta enyhíteni, hogy csak azokat (a *converso* személyeket) zárják ki közhivatalok viseléséből, akiket az inkvizíció eretnekség miatt elítélt. Ezt törvényben végül úgy szabályozták, hogy az eretnekség miatt elítéltek (akár régi keresztények) leszármazottai fiágon két nemzedéken, női ágon egy nemzedéken át nem viselhetnek közhivatalt.⁴²

A korona a kezdetektől fogva ellenezte ezeket a *limpieza de sangre* döntéseket, mert tudta, hogy gyűlölséget és nyugtalanságot eredményez, ezek a szabályok elszigetelt esetek voltak, törvényt ilyen tárgyban a spanyol uralkodók soha nem hoztak, a törvénygyűjteményben olyat nem találunk, sőt épp ellenkezőleg, azok meg nem tartásáról rendelkeznek a Habsburgok majd a kora újkorban.

5. A spanyol szent inkvizíció (1478) – a vallási egység biztosításának záloga

A középkor során Kasztíliában nem voltak eretnekmozgalmak, mint Európa különböző országaiban (katharok dél-franciaországi és észak-italiai területen, Wycliffe Angliában, Husz Csehországban), a *reconquista*, valamint a nagyszámú zsidó és muszlim jelenlét és együttélés önmagában megoldandó feladatot adott a spanyol politika és társadalom számára. A korona ragaszkodása a katolicizmushoz a hitbéli meggyőződésen túl nyilván politikai számításból is fakadt, ami úgy a középkorban, mint az újkorban is megmaradt. Még a 19. század elején (1805) kiadott törvénygyűjtemény első könyve is a *Szent Katolikus hitről* szóló fejezettel kezdődik, miszerint minden kereszténynek hinnie és vallania kell, amit a római katolikus egyház hisz és tanít, mindenkinek részt kell venni a körmeneteken, mindenkit terhel a szent gyónás megtartása, vagy a vásár- és ünnepnapok munkavégzés tilalma és a boltzár tiszteletben tartása.⁴³ Aragóniában – a földrajzi közelség miatt – a 13. században felállították a pápai inkvizíciót, de Kasztíliában nem. Az inkvizíció célja a katolikus vallás tisztaságának megőrzése volt, és ebben a lényegében semiben nem különbözött más kultúrák vallási bíróságától, gondolhatunk a Jézust halálra ítéelő zsidó nagytanácsra, amely a zsidó vallás tisztaságát volt hivatott fenntartani, vagy – a korszakban egy közelebbi ismert példát hozva – a materializmus 17. századi ikonikus képviselőjének, Baruch Spinoza hollandiai zsidó filozófusnak a kiátkozására, vagy az iszlámban a hasonló lényegű *Sharia bíróságokra*.

A 15. század végén – pápai jóváhagyással – felállított spanyol Szent Inkvizíció Hivatalának Törvényszéke (Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición) olyan intézmény volt, ahol a világi és az egyházi jelleg keveredett.⁴⁴ Tagjai klerikális személyek (teológusok, de főként jogászok) voltak, akiket a király nevezett ki, akik között – különösen az első, legaktívabb szakaszában – *judeoconversók* is voltak számosan, az első főinkvizítor – Tomás de Torquemada – maga is közéjük tartozott. Főként a városokban működött, leginkább ott, ahol nagyszámú zsidó és mór la-

kosság élt, vidéken ritkaságszámba ment a tevékenysége. Joghatósága csak a keresztényekre terjedt ki – a kereszténységre áttért egykori zsidó vagy muszlim személyekre is (!) –, de azon túl sem a zsidókra sem a muszlimokra. Szervezetét, szabályait a 15. század végén még Torquemada főinkvizitor alatt állították össze, amit később időről időre kiegészítettek.⁴⁵ Számos eljárási garanciát építettek be, a vádlott szabadon ügyvédet fogadhatott, szabadon nevezhetett meg tanúkat, vagy kérhetette elfogult (harcos, rosszakaró) tanúk vagy inkvizitorok (!) kizárását az eljárásból. Bármikor kérhetett meghallgatást az inkvizitoroktól, a vádemelést követően megismerhette az ellean felhozott bizonyítékokat, hivatkozhatott a (fiatal vagy idős) korára, hanyagságra, emlékezetkiesésre, örültségre, amelyet általában enyhítő körülményként vett figyelembe a törvényszék. Lehetőség volt fellebbezésre, fellebbviteli fórumként az 1488-ban létrehozott főtörvényszék (Consejo de la Suprema Inquisición) működött. A hamis vádlókat, hamis tanúkat, korrupt inkvizitorokat szigorúbb büntetéssel sújtották, mint a vádlottat büntették volna, ha a vád igaz lett volna.⁴⁶ A fekete legenda szerint a spanyol szent inkvizíció tevékenységét a zsidók és mórok elleni gyűlölet, az esztelen vérengzés, az uralkodók és a tömegek szadizmusa, a végtelen kínzások és máglyák ki nem alvó tüzei keretezték, milliók halála írható a számlájára. A valóságban a spanyol inkvizíció a kivételt jelentette a korabeli bíróságok között – beleértve abba más vallásokat is –, amely a megbánást elfogadta. A büntetési nemek igen változatosak voltak, döntő többségében kisebb bűncselekményt követtek el a delikvensen, börtön meg nem tartása, ünnepek, szentmise, gyónás vagy a körmenet kihagyása stb., legtöbb esetben az egyszerű megbánás elegendő volt, a „büntetés” végül az imára kötelezés, börtölés vagy a (rövidebb-hosszabb) zárandoklat valamely szent helyre lett. A büntetési nemek között volt a vagyonekbevetés, a pénzbüntetés, a kizárás, a szabadságvesztés (legtöbb esetben csak hetek vagy hónapok, ritkább esetben évek), utóbbit – mivel nem voltak börtönök nagy számban, ezért azt – legtöbb esetben házi őrizetben, a saját otthonukban töltötték le, ahonnan az eljárás alá vont személyek sokszor szabadon kijárhattak.⁴⁷ Aragóniai II. Ferdinánd király javaslatára hozták be a gályarabságot, amire főként nemi erkölcs elleni bűncselekmények miatt ítélték embereket, alkalmazták a megszégyenítő és testfenyítő büntetéseket (botütés, korbácsolás), a legsúlyosabb persze a halálbüntetés volt. Az ítéleteket ugyan az inkvizíció törvényszéke hozta meg, de a világi hatóságok hajtották végre.⁴⁸ A források tanúsága szerint a spanyol inkvizícióhoz a 350 éves (!) története során összesen háromezer (!) halálos ítélet köthető, amelynek kétharmada az első negyven esztendőben történt.⁴⁹

Fennállása több szakaszra bontható. Az első az 1480 és 1520 közötti időszak, a legaktívabb szakasz, ekkor az eljárás alá vont személyek döntő többsége (90-99%) *judeoconverso* volt, de ugyanúgy régi keresztényekkel, papokkal, szerzetesekkel, püspökökkel (!) szemben is eljárak – az egyik leghíresebb, eljárás alá vont személyiség⁵⁰ talán Cesare Borgia, egykori bíboros, VI. Sándor pápa fia – nyilvános, ünnepélyes hititéleti cselekmény (*auto*

de fe) keretében, a halálos ítéletek kétharmadát (mintegy kétezer) ebben az időszakban mondták ki.⁵¹ A kivégzéseket soha sem az *autodafé* keretében, hanem azt követően hajtották végre, sokaknak csak jelképes kivégzése volt, mert még az ítélet végrehajtása előtt megszöktek. Még a 15. század végén törvényt hoztak, hogy azok, akik az ítélet végrehajtása előtt külföldre szöktek, de megpróbálnak visszatérni, „ki akarván irtani ezt a nagy bajt”, azokkal szemben fő- és jószágvesztés büntetéssel kell eljárni.⁵² Az Izabella királynő halála (1504 novembere) utáni hatalmi viszályban és politikai vákuumban a cordobai inkvizitor 1504 decemberében 120 embert küldött máglyára, 1505 májusában 27 embert, majd Habsburg I. Fülöp királytrónra lépve (1506 nyarán) végül meg tudta akadályozni újabb 160 embernek a kivégzését.⁵³ A vádak mögött valódi okként az esetek jelentős részében személyes sérelmek álltak, szomszédi viszály, adósság, féltékenység, irigység stb. Az esetek jelentős részében zsidók vagy *conversók* vádoltak be „zsidószkodással” (*judaizantes*) *conversókat*, hogy így csikarjanak ki pénzt belőlük, vagy szabaduljanak meg a feléjük fennálló adósságuktól. Mint mindenhol máshol, a spanyol inkvizícióban is volt korrupció, visszaélés, túlkapás, ami ellen rengeteg petíció érkezett a hibák kijavítása érdekében, a politika próbált is korrigálni, erre és a későbbi korszakokra majd a kora újkori részt tárgyaló tanulmányban visszatérek.

Az *autodafé* (hititéletek) mint eljárási cselekményhez ünnepélyes jelleg a kezdeti időszakban nem, csak a későbbiek során kapcsolódott, a 15–17. századi spanyol festőművészet legkedveltebb témája a vallás volt, de ezekről a hititéleti cselekményekről nagyon kevés spanyol alkotás készült. A spanyol inkvizíció leglátványosabb részének, az ünnepségszámba menő *autodafénak* nincs számot tevő spanyol festészeti vagy grafikai öröksége, ellenben a kínzásoknak holland, francia, angol propagandisztikus/hamis festészete és ábrázolása tömegével, ami a spanyol inkvizíció körüli, máig ható fekete legenda „bizonyítéka” lett. Amit műveltek az angolok, franciák, hollandok, azt megfestették, megrajzolták és aláírták, hogy a spanyol inkvizíció követte el. Az *autodafék* politikai és társadalmi súlytalanságát mutatja az a tény, hogy az inkvizíció működésének első – legaktívabb – időszakában Izabella és Ferdinánd soha egyetlen alkalommal sem vett részt azokon.⁵⁴ A jelentéktelenséget és társadalmi érdektelenséget mutatja az is, hogy az inkvizíció a különböző városokban testvériségként (*hermandad*) még a 16. században sem vonul(hatott) fel ünnepek alkalmával.

6. Az Alhambra rendelet (1492) és végrehajtása

A spanyol uralkodópár a *reconquista* beteljesedését követően szinte azonnal kiadta az Alhambra rendeletet, amelyben a királyságok területén élő minden zsidót a kereszténység felvételére hívtak fel. A rendelet csak annak megtagadása után kötelezte őket távozásra.⁵⁵ Az uralkodók nem kirekeszteni akarták a zsidókat a társadalom-

ból, hanem épp ellenkezőleg, teljességgel a társadalomba illeszteni. A döntés célja a vallási és társadalmi egység megteremtése, a vallási viszálykodások megszüntetése volt. Az indoklás szerint a zsidók a keresztényeket próbálták meg áttéríteni a saját hitükre, „bevezették a keresztényeket az ő szokásaikba, a mózesi törvények szerinti bűjtbe, kovásztalan kenyeret, rituálisan vágott állati húst adtak nekik, összegyűltek, hogy a mózesi törvények történetét megismertessék velük, teljességgel meggyőzendő őket, hogy ezen kívül nincs más törvény vagy igazság”. Ezt a folyamatot az iszlámmal szemben folytatott élet-halál harc (*reconquista*) miatt az uralkodópár minden igyekezettel próbálta megakasztani. Az iszlámmal szembeni küzdelem a *reconquistával* nem ért véget, az oszmánok megállíthatatlan terjeszkedése az ibériai királyságokat is fenyegette, az uralkodópár ezt jól látta, bár már nem érték meg, de 1516-ban az oszmánok Algíri Kormányzóság néven a befolyásukat egészen odáig terjesztették. A fentebb vázolt társadalmi-kulturális kapcsolat a 15. század második felére alapvetően megváltozott tehát.⁵⁶ A katolikus hit védelmében – és a királyi hatalom erősítése, a társadalom egységesítése érdekében – kelt rendelet szerint a spanyol királyságokból mindazon zsidók, akik nem hajlandók áttérni a katolikus hitre – „fő és jószágvesztés” büntetés terhe alatt – kötelesek elhagyni az országokat, ahová soha nem térhetnek vissza.

A befolyásos zsidók, mint a bankár Isaac Abravanel (akinek felmenői még az 1391-es zavargások idején menekültek Portugáliába), vagy a kasztíliai főrabbi és egyben bankár, Abraham Seneor nagy pénzüsszeg felajánlása mellett megpróbálták rávenni az uralkodópárt, hogy vonják vissza a rendeletet. Torquemada főinkvizítor színpadias fellépésének hatására – az udvarban harminc ezüstpénzt vágott az asztalra a tanácskozáson, mondván, hogy „Krisztus megint el lesz adva a zsidóknak”, ha ezt megengedik – azonban erre nem került sor.⁵⁷ A kivándorlás Portugália, Itália különböző fejedelemségei, a Pápaság (VI. Sándor pápa tárt karokkal fogadta a szefárd zsidókat Rómában), Németalföld, Afrika és jelentős részben az Oszmán Birodalom irányába történt, II. Bajezid oszmán szultán külön flottát küldött a zsidókért a spanyol partokhoz.⁵⁸ Az oszmánoknál a könyvnyomtatást szefárd zsidók honosították meg (1493), de ilyen előkelő (szefárd) zsidó család tagja volt a Magyarországon menedékre lelt, és itt egészen az alkincstartóságig jutó Szerencsés Imre is.⁵⁹ Nem tudja a történetírás, hogy mennyien tértek át a katolikus hitre, és mennyien távoztak 1492-ben – a zsidók számát a történetírás még megközelítően sem tudja megállapítani, a becslések óriási szórást mutatnak, a 80 ezer és a 800 ezer között –, de azt tudja a történetírás, hogy azokat, akik nagyon tekintélyes arisztokrata családok (Alba herceg stb.) birtokain éltek, nem zaklatták. Erről árulkodik a nem sokkal később meghozott törvény szövege is, ahol az uralkodó kifejezetten a grandokat, és a tanácsosokat kéri, hogy legyenek a hatóságok segítségére, hogy a törvénynek érvényt tudjon szerezni az igazságszolgáltatás.⁶⁰ Talán a legikonikusabb példa a Kolumbusz atlanti felfedező útját is hitelező kincstartó, a *converso* Luis de Santángel, akinek az inkvizícióval szemben teljes immunitást

adott az uralkodópár. Számos befolyásos, jómódú zsidó keresztapaságát valamely püspök, a toledói érsek, a pápai legátus vagy maga az uralkodópár vállalta, az uralkodók mellett tanácsosként, udvari orvosként, jogászként, bankárként, hivatalviselőként stb. számosan maradtak 1492 után is *conversók*.⁶¹ A fentebb említett Isaac Abravanel bankár és pénzváltó nem volt hajlandó felvenni a katolikus vallást, ezért távozott Nápolyba, míg a fentebb már szintén említett kasztíliai főrabbi és bankár, Abraham Seneor nyolcvan esztendőskorában vette fel a kereszténységet, a keresztszülők az uralkodók, Izabella és Ferdinánd voltak. Azok egy része, aki 1492-ben távozott, pár évvel később gond nélkül visszatért, felvette a kereszténységet, és könnyedén visszaszerezte javait.⁶² Sokan azonban úgy tértek vissza, hogy nem akarták felvenni a kereszténységet, ezért azt mondták, hogy ők nem a spanyol királyságokból származnak, hanem külföldiek, ezért rájuk a spanyol törvények nem vonatkoznak. Azt, hogy ez nagy számban történt, valószínűsíti, hogy a politika hamar reagált, 1499-ben már úgy rendelkeztek az uralkodók, hogy a külföldről az országba visszajönni szándékozó zsidókat csak úgy engedjék be – fő- és jószágvesztés büntetés terhe mellett –, hogy írásban és tanúkkal bizonyítják, hogy idegenben „átérték szent katolikus hitünkre”.⁶³ A keresztények közül sokan nem értettek egyet az erőszakos térítéssel, mondván, hogy mivel nem önként és meggyőződésből vették fel azt a zsidók, így nem is lesznek igazán keresztények. A keresztény hitre áttért zsidóság a pénzügyi helyzetét és politikai befolyását a királyi udvarban és a városokban, egyházakban és az arisztokrácia körében továbbra is sértetlenül megőrizte.⁶⁴ 1492 után tilos volt zsidónak (*judío*) nevezni bárkit is, az inkvizíció ezt büntette, hiszen 1492 után hivatalosan (papíron) minden zsidó, aki a királyságokban maradt, felvette a katolikus hitet, zsidó vallású lakosság nem maradhatott spanyol területen.⁶⁵ A feszültség, a bizalmatlanság, a zsidó–iszlám összejátszástól való félelem azonban nem szűnt meg, az időről időre napirenden volt a 16–17. században.

7. A granadai kapitulációk (1491) és a Pragmática de conversión (1502)

A spanyol politika a 15. század második felére – Konstantinápoly eleste (1453) után – már pontosan látta, hogy az oszmánok megerősödése új lendületet fog adni az iszlámnak, ezért létkérdés volt a *reconquista* beteljesítése még azelőtt, hogy az oszmánok odaérnek. A feltételei ennek azonban akkor nem álltak fenn, mert Kasztíliában IV. Henrik (1454–1474), Aragóniában pedig II. János (1458–1479) uralkodását a káosz, a belvillongások, polgárháborús állapotok fémjelezték, miközben Hódító II. Mohamed szultán ezek alatt az évtizedek alatt meghódította Szerbiát, Boszniát, Albániát és egész Anatóliát. Granadában a mórokkal szembeni eredményes fellépésre csak a belső stabilitás helyreállítását követően kerülhetett sor. Izabella trónra kerülése (1474) után sikerrel győzte le mind a belső (a Johanna trónkövetelőt támogató spanyol), mind a külső

(a Johanna trónkövetelőt támogató portugál) ellenségeit. Ferdinánd trónra kerülése Aragóniában és a portugálokkal kötött békeszerződés (1479) után az erőket a mórokkal szembeni fellépésre lehetett összpontosítani. 1480-ban az oszmánok Itáliában próbáltak szerencsét, Otranto elfoglalása (1480–1481) már a vészharangot kongatta meg az Ibériai-félszigeten is. A granadai háború során mindenféle kósza hírek keringtek arról, hogy a Naszridák a Mameluk szultánok segítségét kérték, vagy az, hogy az oszmánok hajóhaddal jönnek a mórok megsegítésére, erre a félelemre erősítették rá az olyan mozgások, mint Málta oszmán ostroma (1488).⁶⁶ A félszigetről a mórok kiszorítása stratégiai jelentőségű volt, ami a spanyol uralkodókat annak mielőbbi elérése ösztönözte. Ezt kompromisszum árán lehetett megoldani.

A háború végén a granadai Naszrida uralkodó és a spanyol uralkodópár között folytatott tárgyalások eredményeként egy 77 (ad hoc jellegű, a háborús cselekményekhez kapcsolódó és hosszú távú kérdéseket tárgyzó) cikkelyből álló kapituláció jött létre (1491). Az egyezség keretében részletesen szabályozták a mór lakosság jogait, a mór–keresztény kurzusváltás utáni viszonyokat, a joghatóság kérdését, tisztázták a személyi, családi, tulajdoni, öröklési kérdések vonatkozásában alkalmazandó jogot, továbbá a költöztetési, kereskedelmi, fegyverviselési, vallási, oktatási, kulturális viszonyokat, valamint az adó ügyét. Ezekből a fontosabbakat emelem ki, amelyek a téma szempontjából lényegesesek. A mórok akaratuk szerint szabadon maradhattak saját szülőföldjükön (Granadában), ott ahol a mór uralom alatt is éltek, megtarthatták (iszlám) vallásukat, (arab) nyelvüket, iskoláikat, mecsetjeiket – a mecsetekbe keresztények még csak be sem léphettek (!) –, saját korábbi ingó és ingatlan vagyonukban sértetlenek maradtak, tarthattak lovat, viselhetek fegyvert (de nem birtokolhattak puskaport vagy tüzfegyvert), nem kellett megkülönböztető jelet viselniük, mint a zsidóknak. Szabadon házasodhattak, azzal, akivel csak akartak (azaz úgy muszlimokkal, mint keresztényekkel vagy zsidókkal), az egyezség megkötése előtt az iszlám hitre áttért keresztényeket (*renegados*) nem kényszeríthették vissza a keresztény hitre, nem is vegzálhatták őket az áttérés miatt, sőt az ilyen házasságból született gyermekek esetében ugyanígy kellett eljárni. A mórok saját ügyeikben a saját törvényeik és szokásaik szerint járhattak el, saját bíráik ítékeztek felettük, ha kereszténnyel kerültek jogvitába, akkor vegyes (keresztény és mór tagokból álló) bíróság járt el az ügyben. Joghatóságot felettük a spanyol korona nevében az uralkodópár vagy valamely világi vagy egyházi képviselője gyakorolhatott, de zsidó semmi esetre sem. Kikötötték, hogy a keresztény uralom alatt a mórokkal tiszteletteljesen és odaadón kell majd bánni. Rögzítették azt a fontos elvet, hogy „az apák vétkéért a fiak nem felelnek”, az előkelőket (bírók, kádik, muftik stb.) személyes szolgágra az uralkodók sem vethették, egyebekben szabadon a spanyol korona vagy bármely spanyol nemes szolgálatába állhattak a mórok. Ha akartak, szabadon berber földre távozhattak, az uralkodópár hajót volt köteles adni számukra, és biztosítani azt, hogy a kikötőkben ne zaklassák vagy fosszák ki őket. Minden ingó és ingatlan vagyonukkal

szabadon rendelkeztek, bárkinek szabadon eladhatták, ha nem tudták, akkor a jövedelmeit berber földre távozva is húzhatták, gondnokot hagyva hátra. A spanyol uralkodópár általános amnesztiát hirdetett a háborúban részt vett móroknak, ígéretet kaptak, hogy a háború alatt a fogságukba esett és ott megsebesített vagy megölt keresztény foglyok miatt nem lesznek felelősségre vonva. Sőt, a háború során bármely módon szerzett (rablott) minden jószágot (arany, ezüst, ékszerek stb.) megtarthattak, azokat a keresztény foglyokat, akiket korábban berber földre vittek, nem kell visszahozniuk, ha pedig már ott eladták rab-szolgának, az árát sem kell odaadni a fogoly hátrahagyott rokonainak. Az egyezség szerint a keresztény fogságban lévő mórokat 5–8 hónapon belül szabadon kellett engedni, ahogyan a félszigeten mór fogságban lévő keresztényeket is. A mórok szabadon kereskedhettek berber földön, Kasztíliában és Aragóniában. Az egyezség ugyan a mórokkal kötött, de az utolsó cikkelye a granadai zsidókra vonatkozott, miszerint azok, ha három éven belül nem hajlandók áttérni a keresztény hitre, akkor távozniuk kell berber földre. Pár hónappal később kiadták a már fentebb tárgyalt Alhambra rendeletet.

Az egyezség látványos engedékenysége a mórokkal szemben nagyon erősen kitűnik a szövegből, ami a későbbiek fényében nyilvánvalóan taktikai húzás volt, mert az uralkodók már szerették volna lezárni a háborút, és azt leginkább engedmények árán tehették. Kezdetben az új granadai érsek, a *judeoconverso* Hernando de Talavera a granadai kapitulációt és a mór lakosságot tiszteletben tartva csak puha eszközökkel igyekezett a keresztény hitre térítéssel, maga megtanulta az arab nyelvet, megíratta az első spanyol–arab szótárt (1505), de nem hozott látványos eredményt a politika számára. Ezt látva, Izabella királynő gyóntatója, és egyben toledói érsek, Francisco Jiménez de Cisneros (1495–1517) erőteljesebb fellépést követelt, amit az uralkodók politikája tükrözött is. Fokozatos, közvetett intézkedésekkel terelték a muszlim lakosságot arra, hogy az felvegye a kereszténységet, hamarosan megtiltották a fegyverviselést, majd a földvásárlást is számukra, ellenben szorgalmazták keresztények betelepítését Granadába, új adókat vetettek ki a muszlim lakosságra.⁶⁷ Cisneros 1499-ben Granadában járva máglyán égettette el a híres mór (Naszrida) könyvtárat, az orvosi témájú könyvek kivételével az összes irodalmi, történelmi és különösen a vallási témájú műveket. Cisneros szorgalmazására teret nyert az erőszakosabb térítés, ami az első granadai (Alpujarra) zendüléshez vezetett (1499–1501) – ez párhuzamosan zajlott a spanyol részvétellel is folyó első velencei–oszmán háborúval (1499–1503) –, amire a spanyol politika határozottan válaszolt. Izabella királynő kiadta az első rendeletet, amely a kereszténység felvételére vagy távozásra kötelezte a mór lakosságot (1502). Kasztíliában, abban Granadát is beleértve. A szöveg cítlája úgy az eszmei (küzdelem a szent katolikus hit ősi ellenségével), mint a tapasztalati, gyakorlati okokat (az iszlám hiten maradók a kereszténységre már áttért volt muszlimokkal fenntartott kapcsolatuk révén visszatérítik őket az ősi hitükre, csakúgy, mint az a *judeoconverso*sok esetében is történt) számba véve döntött úgy, hogy „jobb megelőzni a bajt, mint várni

azt, hogy a büntettet elkövessék és utána büntetni”.⁶⁸ Meg is nevezi, hogy harcban állnak úgy a mórokkal Afrikában, mint az oszmánokkal is a Földközi-tengeren, a nyomás alatt és a szabályozás ellenére voltak, akik mégis távoztak.⁶⁹ Innentől kezdve az addig keresztény uralom alatt élő muszlim vallású mór lakosságot (*mudéjar*), immáron felvéve a kereszténységet, új elnevezéssel illették (*morisco*), hivatalosan az iszlám megszűnt Kasztíliaiban, de Aragóniában (Aragónia, Valencia, Katalónia) nem, ott csak két évtizeddel később, már a Habsburgok vezették be a rendeletet.⁷⁰ Érdekeség, hogy egy algír mufti kiadott egy, a granadai móroknak szóló fatvát, amelyben feloldotta őket az iszlám előírásainak kényszer alatti megsértésének ségényétől.

A spanyoloknak az iszlám megerősödésétől való félelmét Granada visszahódítása sem oldotta, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy csökkentsek a kockázatát egy esetleges újabb iszlám invázióknak. A fő cél az volt, hogy Granada ne válhasson a lázadások kiindulópontjává és az afrikaiak fogadójává. Az 1510-es években újabb és újabb szigorítások jöttek, megtiltották a *morisco* lakosságnak, hogy bármely olyan tárgyat viseljen nyilvánosan, amely fegyverként is használható (például a tórt), megtiltották a hagyományos mór viseletet az utcán, betiltották az arab nyelvű könyveket, vagy azt, hogy *moriscók* a pénzverdében dolgozzanak.⁷¹ Izabella végrendeletében örökösének a hitetlenekkel (*moros y los turcos*) való küzdelem folytatását kötötte ki. Már a *reconquista* után, de még Izabella életében a spanyolok fontos stratégiai jelentőségű pontot foglaltak el Afrikában – Melilla (1497) –, amely politika a következő időszakban is folytatódott, Cazaza és Mazalquivir (1505), Peñón de Vélez de la Gomera (1508), Orán (1509), Bujía

és Tripoli (1510), Algírt viszont két ostrom (1516, 1519) ellenére sem sikerült bevenni. A spanyolok és az oszmánok közötti harc a Földközi-tengeren az egész 16–17. században kitartott, a harc forgandó szerencsével folyt, a korona *morisco* lakossággal szembeni magatartása hol erélyesebb volt, hol enyhült, aminek az egyik mozgatórugója az oszmánokkal szembeni küzdelem hullámmása volt, erről a kora újkori részt tárgyaló tanulmányban lesz szó.

8. Összegzés helyett...

A (késő) középkori spanyol politikai kultúra oszlopai az Ibériai-félsziget felszabadítása, a mórok kiűzése (geostratégia) mellett a (katolikus) vallási egység megteremtése és megőrzése (messianisztikus felfogás) voltak. A spanyol öntudat a *reconquista* harcaiban formálódott az évszázadok során, és amelyben a katolikus hit, az iszlámmal szembeni küzdelemben a kötőszövetet jelentette. A korona a döntéseket sajátos politikai, vallási és társadalmi széttagoltság szegélyezte paradoxonok és paranoiák szorításában volt kénytelen meghozni. A középkori spanyol politika a *reconquista* váltakozó forgatagában megértette, hogy az összetartás és az egység elengedhetetlen a túléléshez, és még inkább az iszlámmal szembeni küzdelem sikeréhez, a *reconquista* beteljesítéséhez. Az egység létrehozása és annak megőrzése a legbelsőbb lényege a spanyol politikai kultúrának, ami a középkor hosszú küzdelmeinek tapasztalatából a kora újkorba is átöröklődött, és a spanyol politika viselkedése úgy a középkorban a félszigeten, mint a kora újkorban a világban csak ennek ismeretében érthető meg.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Recuperata fuit Hispania. Die zwei Säulen der (spät-)mittelalterlichen spanischen politischen Kultur
(Zusammenfassung)

Die beiden Säulen der (spät-)mittelalterlichen spanischen politischen Kultur waren die Befreiung der iberischen Halbinsel, die Vertreibung der Mauren (Geostrategie) und die Schaffung und Bewahrung der (katholischen) religiösen Einheit (messianischer Imperialismus). Die spanische nationale Identität wurde in den Schlachten der Reconquista geformt, in denen sich der katholische Glaube als wichtigstes Bindeglied im Kampf gegen den Islam erwies.

Während der Reconquista erkannten die spanischen Monarchen, dass die politische und religiöse Einheit für das Überleben und mehr noch für den Erfolg des Kampfes gegen die Mauren, die Erfüllung der Reconquista, unerlässlich war. Die Erreichung der politischen Einheit und ihre Bewahrung wurde zum innersten Wesen der spanischen politischen Kultur im (Spät-)Mittelalter, die aus der Erfahrung der langen Kämpfe mit den Mauren geerbt wurde.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Recuperata fuit Hispania. The two columns of the (late) Medieval Spanish political culture

(Abstract)

The two columns of the (late) Medieval Spanish political culture were the liberation of the Iberian Peninsula, the expulsion of the Moors (geostrategy) and the creation and preservation of the (Catholic) religious unity (Messianistic imperialism). The Spanish national identity was formed in the battles of the *Reconquista*, in which the Catholic faith proved to be the most important link during the struggle against the Islam. During the *Reconquista*, the

Spanish monarchs understood that the political and religious unity were essential for the survival, and even more so for the success of the struggle against the Moors, the fulfillment of the *Reconquista*. To reach the political unity and its preservation became the innermost essence of the Spanish political culture in the (late) Middle Ages, which was inherited from the experience of the long struggles with the Moors.

Jegyzetek

- ¹ „A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-4 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”
- ² KENNEDY, Hugh: *The Great Arab Conquest, How the Spread of Islam Changed the World We Live In*. [h. n.] 2007. Da Capo Press, 310. p.
- ³ O'CALLAGHAN, Joseph: *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*. Philadelphia, 2004. University of Pennsylvania Press, 7. p.
- ⁴ *Novísima Recopilación de las Leyes de España*. Tomo I, Madrid, 1805. Libro I, Título I, Ley XV (1643).
- ⁵ O'CALLAGHAN 2004. 16. p.
- ⁶ Uo. 24. p.
- ⁷ MENÉNDEZ PIDAL, Faustino: *La nobleza en España: ideas, estructuras, historia*. Madrid, 2015. Real Academia de la Historia, 125. p.
- ⁸ O'CALLAGHAN 2004. 33. p.
- ⁹ Uo. 50. p.
- ¹⁰ TORRES FONTES, Juan: *Documentos de Alfonso X el Sabio*. Murcia, 2008. University of Murcia, 345. p.
- ¹¹ DE LAMA, Víctor: Un breve de Inocencio VIII dirigido a los Reyes Católicos, que nunca recibieron, y la financiación de los Santos Lugares. *En la España Moderna*, 2015. Vol. 38. 231–240. p. https://doi.org/10.5209/rev_ELEM.2015.v38.49042.
- ¹² Uo. 233. p.
- ¹³ BALDWIN, Philipp: Charles of Anjou, Pope Gregory X and the crown of Jerusalem. *Journal of Medieval History*, 38. (2012) Vol. 4. 1–19. p. <https://doi.org/10.1080/03044181.2012.725181>.
- ¹⁴ A magyar uralkodók címei közé a Jeruzsálem királya titulus Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc házassága révén került be újra, a 18. században.
- ¹⁵ ANDERLE Ádám: Az aragón kapcsolat. *Történelmi Szemle*, XXXVI-II. (1996) 4. sz. 401–411. p.
- ¹⁶ Kép forrása: Spanish School, 15th century – Queen Isabella I of Spain, Queen of Castille (1451–1504) – RCIN 403445 – Royal Collection. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spanish_School,_15th_century_-_Queen_Isabella_I_of_Spain,_Queen_of_Castille_\(1451-1504\)_-_RCIN_403445_-_Royal_Collection.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spanish_School,_15th_century_-_Queen_Isabella_I_of_Spain,_Queen_of_Castille_(1451-1504)_-_RCIN_403445_-_Royal_Collection.jpg).
- ¹⁷ Kép forrása: Coat of Arms of Ferdinand II of Aragon with supporters (1513–1516). Herald, saját munka. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_Arms_of_Ferdinand_II_of_Aragon_with_supporters_\(1513-1516\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_Arms_of_Ferdinand_II_of_Aragon_with_supporters_(1513-1516).svg).
- ¹⁸ E tanulmány szűkös keretei között ennek érdemleges tárgyalására nincs lehetőség, csupán a folyamat utolsó szakaszával lehet foglalkozni röviden.
- ¹⁹ SCHÜLLER PIROLI, Susanne: *Los papas Borgia Calixto III y Alejandro VI*. Valencia, 1991. Edicions Alfons i Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 36. p.
- ²⁰ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Isabel la Católica*. Barcelona, 2003. Espasa, 139. p.
- ²¹ SCHÜLLER PIROLI 1991. 110. p.
- ²² Uo. 155. p.
- ²³ EDELMAYER, Friedrich: ¿Descubrimiento o encuentro? Maximiliano I y los Reyes Católicos. In RIBOT GARCÍA, Luis Antonio – CARRASCO MARTÍNEZ, Adolfo – FONSECA, Luis Adao da (ed.): *El Tratado de Tordesillas y su época I*. Valladolid, 1995. 217–226. p., WIESFLECKER, Hermann: Maximilian I. und die habsburgisch-spanischen Heirats- und Bündnisverträge von 1495/96. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 67. (1959) 1–52. p. <https://doi.org/10.7767/miog.1959.67.12.1>.
- ²⁴ KAMEN, Henry: *La Inquisición española: Mito e historia*. Crítica, Barcelona, 2023. 18. p. A 11. század óta keresztény uralom alatt lévő Valladolid városban – amely egy időben királyi székhelynek is otthont adott – a muszlimok mecseteket tarthattak meg, házat, földet, szőlőt bírhattak szabadon, egészen a 16. század elejéig.
- ²⁵ KENNEDY 2007. 311. p.
- ²⁶ KAMEN 2023. 14. p.
- ²⁷ DEL PILAR RÁBADE OBRADÓ, María: La elite judeoconversa de la Corte de los Reyes Católicos y el negocio fiscal. *En la España Medieval*, 37. (2014) 217. p. https://doi.org/10.5209/rev_ELEM.2014.v37.44455.
- ²⁸ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley I (1380).
- ²⁹ KAMEN 2023. 31. p.
- ³⁰ HERING TORRES, Max: La limpieza de sangre. Problemas de interpretación: acercamientos históricos y metodológicos. *Historia Crítica*, 45. (2011) 36. p. <https://doi.org/10.7440/histcrit45.2011.03>.
- ³¹ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley II (1413).
- ³² KAMEN 2023. 32. p.
- ³³ Uo. 60. p.
- ³⁴ Uo. 21. p.
- ³⁵ Uo. 35. p.
- ³⁶ DEL PILAR RÁBADE OBRADÓ, María: Ser judeoconverso en la corona de Castilla en torno a 1492. *Kalakorikos: Revista para el estudio, defensa, protección y divulgación del patrimonio histórico, artístico y cultural de Calahorra y su entorno*, 10. (2005) 37–56. p.
- ³⁷ KAMEN 2023. 385. p.
- ³⁸ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título III, Ley I. A törvény szerint etetneknek tekintették azt, aki meg van keresztelve, de nem vallja a szent katolikus hit dogmáit, és ha az egyházi törvényszék emiatt elítélte, javai a koronára szállnak.
- ³⁹ SICROFF, Albert: *Los estatutos de limpieza de sangre: Controversias entre los siglos XV y XVII*. Taurus, 1985., DE SALAZAR ACHA, Jaime: La limpieza de sangre. *Revista de la Inquisición*, (1991) 289–308. p.
- ⁴⁰ BELLESTEROS DIEZ, José Antonio: Judíos y conversos en Castilla. *Proserpina* 5. 1986. 64. p.
- ⁴¹ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título II, Ley II (1480).
- ⁴² *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título II, Ley III (1501).

- ⁴³ *Novísima Recopilación...*, Tomo I, Libro I, Título I.
- ⁴⁴ RODRIGO ITURRALDE, Cristian: *La Inquisición, un tribunal de misericordia*. Ediciones Parresía, 2019. 323. p.
- ⁴⁵ DÍAZ DE LA CARRERA, Diego: *Compilacion de las Instrucciones del Oficio de la Santa Inquisicion*, Madrid, 1667.
- ⁴⁶ ITURRALDE 388–397. p.
- ⁴⁷ KAMEN 2023. 333. p.
- ⁴⁸ Uo. 328. p.
- ⁴⁹ Uo. 335. p.
- ⁵⁰ Uo. 278. p.
- ⁵¹ Uo. 330. p. Valenciában az 1566 és 1609 között eljárás alá vont személyeknek kevesebb mint 2%-a végezte a máglyán, a Kanári-szigetek esetében az 1504 és 1820 közötti időszakban a 2263 eljárás alá vont személy közül összesen 11 ember volt, akit máglyára küldtek.
- ⁵² *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley IV (1498).
- ⁵³ KAMEN 2023. 111. p.
- ⁵⁴ Uo. 352. p.
- ⁵⁵ A teljes szöveget lásd *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley III (1492).
- ⁵⁶ DEL PILAR RÁBADE OBRADÓ, María: Ser judeoconverso en la corona de Castilla en torno a 1492. *Kalakorikos: Revista para el estudio, defensa, protección y divulgación del patrimonio histórico, artístico y cultural de Calahorra y su entorno*, 10. (2005) 37–56, 45. p.
- ⁵⁷ KAMEN 2023. 42. p.
- ⁵⁸ MIKHAIL, Alan: *God's Shadow. Sultan Selim, His Ottoman Empire, and the Making of the Modern World*. New York, 2020. Liveright, 173. p.
- ⁵⁹ KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon I. A középkortól 1849-ig*. Pozsony, 2012. Kalligram, 344. p.
- ⁶⁰ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título II, Ley II (1498).
- ⁶¹ KAMEN 2023. 43. p.
- ⁶² Uo. 50. p.
- ⁶³ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley IV (1499), ezt később II. Fülöp is megerősítette (1558).
- ⁶⁴ DEL PILAR RÁBADE OBRADÓ op. cit. (2014) 219. p.
- ⁶⁵ KAMEN 2023. 403. p.
- ⁶⁶ MIKHAIL 2020. 112. p.
- ⁶⁷ DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio – VINCENT, Bernard: *Historia de los moriscos – Vida y tragedia de una minoría*, Revista de Occidente, Madrid, 1978. 18. p.
- ⁶⁸ *Novísima Recopilación...* Tomo V, Libro XII, Título II, Ley III.
- ⁶⁹ DE TAPIA SÁNCHEZ, Serafín: 1502 en Castilla la vieja, de mudéjares a moriscos. *Edad Media*, 17. (2016) 153. p.
- ⁷⁰ DOMÍNGUEZ ORTIZ–VINCENT 1978. 17. p.
- ⁷¹ Uo. 21. p.

1. Bevezetés

A jogi hivatások meghatározó szerepet játszottak a polgári társadalom kifejlődésében, a modern jogállam létrejöttében.² E hivatások közül a bírói és az ügyvédi mind létszám, mind tekintély, mind befolyás tekintetében messze kiemelkedett. A modern bírói kar az 1860-as évek második felében szerveződött meg, az igazságszolgáltatási rendszer újkori követelményeinek lefektetésével.³ Az ügyvédi hivatás az 1870-es évek közepén érdemelte ki első korszerű rendtartását, amely széles körű autonómiát és magas szakmai elismerést garantált a kar tagjainak.⁴ Az ügyvédek a törvényi kereteknek köszönhetően egyenrangú partnereivé váltak a jogállam legfontosabb bástyájaként aposztrofált bíróságoknak. Az egyenrangúság és főleg a hivatások közötti harmónia azonban csak elvi szinten létezett, a gyakorlatban a két jogi hivatás 19. századi viszonyát az ellenségeskedés, a rivalizálás jellemezte.⁵ A tanulmány célkitűzése elsősorban az, hogy bemutassa ezt a rivalizálást, illetve a szembenállás mögött húzódó okokat, és hogy felhívja a figyelmet a két jogi hivatás eltérő professzionalizációjából fakadó aspektusokra.⁶

2. A konfliktus elméleti háttere

Jelen kutatás elméleti kerete a társadalomtudományokra és a társadalomtörténetre támaszkodik, szorosan kapcsolódva a *social closure* (társadalmi kizárás vagy elzárás) elméletéhez. A *social closure* paradigmájának alapjait Max Webertől származtatják, ám az igazából csak az 1970-es években vált koherens társadalomtudományi teóriává.⁷ Frank Parkin, Raymond Murphy és Randall Collins munkáinak átfogó értelmezésére itt természetesen most nincs lehetőségem,⁸ így csak azt érdemes megjegyezni, hogy a teória szerint a társadalmi osztályok és csoportok célja mindig a kívülállókkal szembeni elzárás: összességében az, hogy a kívülállókat valamilyen mértékig kizárják a szóban forgó társadalmi és gazdasági kedvezményekből, esélyekből. A legfontosabb kérdés a *social closure* elméletben úgy hangzik, hogy miképp szervezték meg magukat a társadalmi osztályok bizonyos érdekek mentén, és hogy miképp zárták el a javakat más társadalmi csoportok elől. Az elmélet teoretikusai mindazonáltal szűkítették a weberi koncepciót, hiszen munkáikban csak arra koncentráltak, hogy milyen erőforrásokat kell monopolizálni egyes csoportoknak.⁹

A társadalmi elzárás gyakorlata a jogi hivatások esetében is fennáll. A jogi hivatások és a jog tekintélye egyes vélemények szerint elsősorban azon alapul, hogy a jogtudomány nyelve elszakadt a mindennapi nyelvtől, ez pedig ismeretelméleti szakítást idézett elő a nyelvhasználok körében. A speciális jogi nyelv folyamatosan erősítette az ügyvédek, a bírák, az ügyészek és más jogászok tár-

Papp Viktor*

A bírói és ügyvédi kar viszonya a dualizmus időszakában¹

sadalmi, ezáltal pedig szimbolikus távolságát a többi társadalmi osztálytól.¹⁰ Az ügyvédek és a bírák kapcsolata tekintetében még inkább kiemelendő az állam és a társadalmi osztályok, csoportok viszonya. Ahogy az ismert, Magyarországon az ügyvédi hivatás törvényi keretei az állam jóvoltából kerültek lefektetésre, ezek a törvényi keretek biztosították az ügyvédek tevékenységmonopóliumát.¹¹ A modern bírói kar értelemszerűen szintén az állam által vezényelt, felülről jövő koncepciók mentén formálódott.¹² Az állam által betöltött funkció a közép-európai modern hivatások kialakulásában régóta ismert tényező,¹³ ám ez esetben arról sem szabad megfeledkezni, hogy pusztán a tevékenységek monopolizálása állami jóváhagyással még nem jelenti feltétlenül a szakszerű hivatásrendek létrejöttét.¹⁴

A bírói és ügyvédi kar egymásrautaltságának igénye már a modern jogállamiság megszületésekor kiemelt helyen szerepelt. A kortársak szerint a bírának és az ügyvédeknek egymás legfontosabb partnereivé kellett volna válniuk az új törvényi keretek között. Králik Lajos szerint

„Az ügyvédi kar szellemi és erkölcsi életére az előkelő, igaz lelkű bíró nevelően hat. A jó bíró az igazi ügyvédnek legjobb támasza, a gyöngébb ügyvédet tartóztatja sülyedésében. Az előkelő bíróval szemben az ügyvéd óvatosabb ügyei elvállalásában; hivebben teljesíti azt a legelső kötelességét, hogy csak igazán tisztességesen védhető ügyet vállal; ügyei tanulmányozására nagyobb gondot fordít; nem tagad feneketlenül; jobban végig gondolja kifogásait, nem mer vakon tanukra, szakértőkre hivatkozni. A per a mag döntő részében, a bizonyításban tisztességesebben foly; szellemi részében, a törvény és jog vitatásában megfelel az igazságszolgáltatásnak. Előkelő bírói karral az ügyvéd szívesebben dolgozik; élete kellemesebb; hivatását voltaképp igazi örömmel és meglepéssel csak akkor töltheti be.”¹⁵

Králik Lajos úgy látta, hogy lényegében már a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. tc. létrehozta azt a keretet, amely a két jogi hivatás szembenállását megalapozta a korszakban. A tekintélyes ügyvédnek számító Králik a bírói testület súlyos kritikájával folytatta érvelését. Megállapította, hogy a 19. század végén a tehetősebb társadalmi csoportok nem mutattak affinitást a bírói hivatás iránt, a fizetések alacsony volta és a bírói kinevezési rendszer pedig tovább fokozták a hivatás alacsonyabb társadalmi megítélését.¹⁶ Ezek a tényezők odavezettek, hogy

* Papp Viktor tudományos segédmunkatárs, ELTE TáTK-BTK Professzionalizáció-történelmi Kutatócsoport, ORCID: 0000-0002-4182-9910

a bírák nagyon gyakran védekező álláspontra pozicionáltak magukat az ügyvédekkel szemben. Králik Lajos külön hangsúlyozta a bírói hivatás alulszervezettségét, az eltérő képzési rendszerből fakadó negatív hatásokat.¹⁷ A két szempont bemutatása különösen indokolt, mivel látható, hogy a kortársak is nagy jelentőséget tulajdonítottak ezeknek a tényezőknek, másrészt a hivatások intézményesülése és a kvalifikáció kérdése szoros összefüggésben áll a társadalmi elzárás mechanizmusaival.

3. Az egyesületi élet sajátosságai

Králik Lajos a bírói karral kapcsolatban kiemelte, hogy a 19. század végén sem saját szakmai folyóirattal, sem saját könyvtárral nem rendelkeztek.¹⁸ A hivatás szakmai fejlődéséhez, intézményesüléséhez azonban legalább ennyire szorosan hozzátartozott az egyesületi élet megteremtése.

Bár az ügyvédek egyesületalapítási kísérletei a reformkorba nyúlnak vissza,¹⁹ az első szakmai szervezet csak az 1860-as évek közepén jött létre. A fővárosi ügyvédek egy csoportja az igazságszolgáltatás helyzetének javítása céljából gyűlt össze 1865-ben. A véleményformálói szerep kiteljesedését egy szakmai testület keretei között képzeltek el, így Sárkány József ügyvéd (később a Pesti Királyi Törvényszék elnöke) javaslatára létrehoztak egy bizottságot, amely egy leendő egyesület alapszabály-tervezetét készítette elő. Az egyesületet 1866-ban hagyta jóvá a Helytartótanács, Budapesti Ügyvéd Egylet néven.²⁰ Az alakuló közgyűlést 1867-ben hívták össze. Fontos megemlíteni, hogy az ügyvédek a kezdeti viták ellenére nem egy szigorúan zárt, kizárólag praktizáló ügyvédek számára fenntartott szerveződést hoztak létre, oda ugyanis beléphetett minden jogász, aki ügyvédi képesítéssel rendelkezett, de a jogélet más területén dolgozott.²¹ Ennélfogva több, ügyvédi oklevéllel rendelkező bíró vált tagjává a szakmai társulásnak.

A megalakult ügyvédi egyesület kulcsfontosságú szerepet játszott az ügyvédi rendtartás alapelveinek megfogalmazásában,²² az ügyvédi kamarák felállításával eredeti célkitűzését sikerrel teljesítette, így végül 1875-ben feloszlott. A budapesti ügyvédségen belül az 1870-es és 1880-as években megmutatkozó belső törésvonalak miatt az ügyvédek egy része ismét a testületi önszerveződést jelölte meg elérendő célként, a fővárosi kamara mellett így jött létre 1881-ben a Budapesti Ügyvédi Kör. A tisztviselőkarból és választmányból álló kör vezetése jelentős átfedést mutatott a kamara akkori vezetőségével,²³ így joggal merül fel a kérdés, hogy mi célt szolgált a köztestület mellett egy egyesület felállítása? Egyesek az új szerveződés megalapítását a karon belüli szolidaritás elmélyítésével, összejövetellek, szakmai rendezvények szervezésével magyarázták,²⁴ de felmerült az a szempont is, hogy csak egy ilyen egyesület lesz képes igazán megvédeni az ügyvédi hivatás tekintélyét. Mivel a kamarai rendszer volt hivatott az ügyvédek felett kontrollt gyakorolni, a nem odaillő ügyvédek szankcionálni, így némileg kétséges, hogy a szakmai és társadalmi tekintély esetében miért látták indokoltnak egy önkéntes alapon működő egyesület életre

hívását. Vélhetően a közös fellépés igénye fogalmazódott meg az ügyvédek részéről, a gyűlések és vacsoraestek szervezése, a sajtóban megjelent „támadásokra” adott gyors reakciók hangsúlyosabb megjelenést eredményezhettek a szakmai diskurzusban.²⁵

A bírói kar ezzel szemben jóval később lépett az önszerveződés útjára. Ugyan a bírói egyesület alapításának gondolata megjelent a századelőn, csak az 1900-as évek elején formálódott ki az a szakmai kör, amely felkarolta egy országos egyesület létrehozásának koncepcióját.²⁶ A bírák nem önállóan, hanem az ügyészekkel közösen hívták életre az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület nevű szakmai társulásukat, az alakuló közgyűlésre 1907 októberében került sor, Szegeden.²⁷ Mind a kezdeményező felek illetékességi helye, mind az ideiglenes vezetőség összetétele arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyesület ötlete nem budapesti centrumból származott, hanem lényegében a szegedi, a nagyváradi és a szolnoki bírói, ügyészi testületek álltak a szerveződés élére.²⁸ Céljuk lényegében nem volt más, mint a bírói illetmények hathatós fejlesztése, ezt az 1920-as évek elején el is érték az önálló bírói státusztörvény bevezetésével.²⁹

A bírói és ügyvédi hivatás önálló egyesületei mellett létezett más jellegű szakmai csoportosulás is a korszakban. A Magyar Jogászegylet gondolata az 1860-as évek végén fogalmazódott meg, a kezdeményező szerepet a fővárosi ügyvédek vállalták magukra. 1870 szeptemberében az országos szerveződés több mint 1200 jelentkezőt mondhatott magáénak, a célkitűzések között szakmai tudományos viták lebonyolítása szerepelt.³⁰ Ez az egyesület mégsem volt képes minden felmerülő igényt teljességgel kielégíteni, hiszen az 1870-es években rendre megjelentek a jogi sajtóorgánumok hasábjain olyan követelések, amelyek egy ténylegesen működő, minden jogászt tömörítő egyesület felállítására szólítottak fel. A Magyar Jogász Egylet alapítása azért húzódtott el végül egészen 1879-ig, mert a fővárosi jogi elit berkein belül személyi konfliktus alakult ki. Fayer László ügyvéd, a *Magyar Themis* szaklap szerkesztője és Dárday Sándor jogi szakíró, a *Jogtudományi Közlöny* szerkesztője közötti viszály a leendő országos jogászegylet szervezési munkálatai körül bontakozott ki. Fayer több befolyásos ügyvéddel és bíróval összefogva szervezte meg az egyesület alakuló ülését, megválasztva egyúttal a vezetőséget is.³¹ Dárday Sándor nemcsak a szervezés belterjes mivoltát kifogásolta, de ellenezte az ügyvéd bíróságokat támadó publicisztikai tevékenységét is.³² A viszály végül a két szaklap 1880-ban bekövetkező egyesülésével szűnt meg.

A bírói kar egyesületi élete látványosan különbözött az ügyvédség korabeli szakmai szervezkedéseitől. Bár a szerveződés formája azonos volt, célkitűzések, befolyás és tagság tekintetében számos különbség megmutatkozott. Az 1860-as években az ügyvédség köreiből indult el az első országos jogi mozgalom, amely sikerrel küzdött egy modern ügyvédi rendtartás megalkotásáért. Itt még nem létezett önálló ügyvédi kar, és a bírák is részt vettek az egyesületi életben, a törvényi előkészítésben. A modern bírói és ügyvédi hivatás peremfeltételeinek megalakítása után azonban elvált egymástól a két érdekcsoport,

de az ügyvédek a kamarai öngazgatás mellett továbbra is fontosnak tartották az egyesületi élet ápolását. Mindez jobbára csak a fővárosra koncentrálódott, hiszen a fent írt egyesületi kezdeményezések kivétel nélkül budapesti ügyvédi körökből indultak útjukra. Ezzel szemben a bírói kar csak évtizedekkel később vállalta fel egy önálló szakmai egyesület megszervezését, egyetlen határozott célt kijelölve az egyesület számára. A bírói kezdeményezés azonban nem a fővárosból, hanem vidékről indult, ugyanakkor nem foglalt magában minden bírót. Az 1910-es és 1920-as évekre a bírói testület ugyanis jelentős mértékben polarizálódott, a kisebb jövedelemmel és társadalmi tekintéllyel rendelkező alsóbb fokú bírósági bírák alkották az egyesületi tagság döntő részét. Mindezek fényében nem meglepő, hogy az ügyvédek, ügyészek, bírák és minden más jogi hivatás előtt nyitva álló országos egyesületek (Magyar Jogászggyűlés, Magyar Jogász Egylet) egyáltalán nem érthettek el eredményt, hiszen a szakmai érdekeket jól láthatóan nem sikerült közös mederbe terelni. A szakmai kapcsolatokat személyi viszályok, társadalmi választóvonalak is rendkívül megterhelték, az országos jogász egyesületek így kénytelenek voltak a jogtudományos viták megtárgyalására szűkíteni tevékenységük körüket.³⁴

4. A kvalifikáció kérdései

A hivatások által alakított, elsajátított és gyakorolt tudásmonopóliumok történetének kiterjedt szakirodalma van.³⁵ A jogi hivatások esetében a tudás értelemszerűen a jogi végzettség, a jogi diploma megszerzéséhez kapcsolható. A 18. század közepétől törvény írta elő az ügyvédekéhez szükséges vizsga feltételeit.³⁶ Az ügyvédi tevékenység keretrendszerének kidolgozása szempontjából valóban fontos előrelépés volt a képesítővizsga meghonosítása. A 18. század közepéig ugyanis lényegében bárki vállalt jogi képviselőt, az ügyvédi képesítés csak a felsőbb bírósági eljárások (különösen a Kúria) esetében volt kötelezően előírva.³⁷ A kezdeményezés az államtól indult, egyenesen az uralkodónak, Mária Teréziának állt érdekében sürgetni az igazságügyi reformokat. A vizsgák lebo-

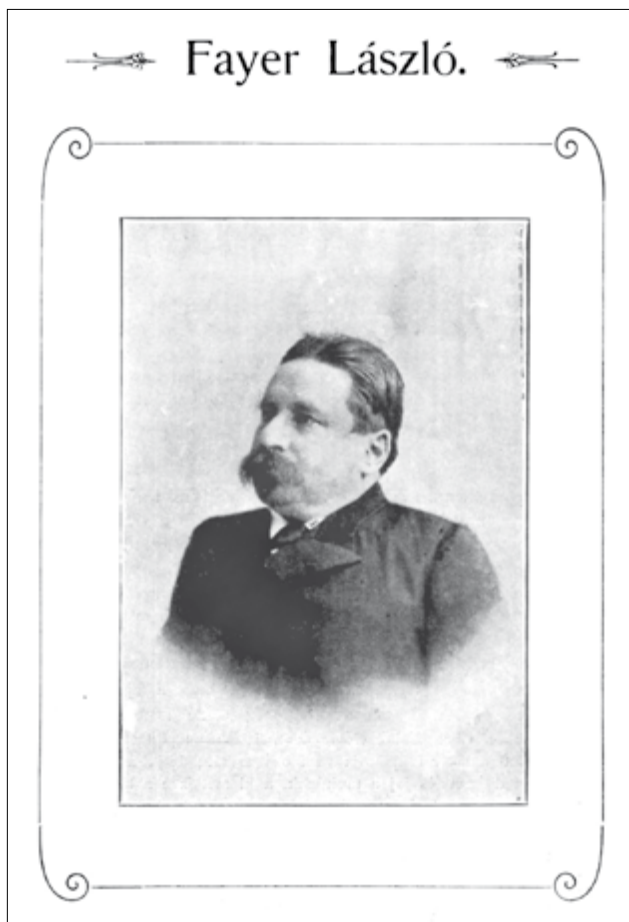
nyolításával a királyi, a báni és a kerületi táblákat bízták meg, a vizsga teljesítése alól felmentést kaptak a tapasztaltabb jogászok.³⁸

A 19. század közepéig több változás következett be mind a jogi oktatásban, mind az ügyvédi vizsga intézményében,³⁹ valódi modernizációra e tekintetben csak 1867 után került sor. Mivel az 1868. évi LIV. tc. a királyi táblákat⁴⁰ és így az ügyvédi vizsgálatok korábban ott működő fórumát megszüntette, szükségessé vált az ügyvédi képesítés lehetőségét mihamarabb újra elérhetővé tenni a jelentkezők számára. Az 1869-ben kiadott miniszteri rendelet lehetővé tette az ügyvédi vizsgáztatást, ám egyidejűleg az ügyvédek által hátrányosnak tekintett hagyományokat is tovább éltetett paragrafusaiiban.⁴¹

Az ideiglenes miniszteri rendeletet az 1874. évi ügyvédi rendtartás váltotta fel. A rendtartás három paragrafus erejéig szólt az ügyvédi vizsgára való bocsátás feltételeiről, az ügyvédvizsgáló bizottság felállításáról és a vizsga teljesítésének menetéről. Fontos módosítás volt az 1869. évi rendelethez képest, hogy a bírósági rendszertől immár független módon alakultak meg a vizsgálóbizottságok. A leg-

kardinálisabb változást azonban az 5. § jelentette, amely az ügyvédi vizsgajelentkezés feltételeit határozta meg. Ez hároméves joggyakorlatot írt elő az ügyvédjelölteknek, ebből legalább másfél évet egy ügyvédi irodában kellett eltölteni. Ügyvédi vizsgára azonban kizárólag olyan jelölt jelentkezhetett, aki megszerezte a jogi doktorátust. A jogi doktorátus minősítő elemre való degradálása egy korszakos szakmai polémiát indított el.

A vita alapját az képezte, hogy a két jogi hivatás képzését különválasztották, látványos differenciálást előidézve az ügyvédi és a bírói képesítési rendszerben.⁴² Míg az ügyvédek a jogi doktorátus megszerzésére törekedtek, hogy utána szigorú ügyvédi vizsgát tehesseken, addig a bírói képesítéshez elegendő volt az államvizsgák teljesítése. A képzés különválasztását a törvényhozók azzal indokolták, hogy az ügyvédek a vizsga után felvételt nyerhetnek az illetékes kamarába, és azonnal megkezdhetik praxisukat,⁴³ ám a bírák hosszú éveket is kénytelenek voltak várni egy kinevezésre, így esetükben tanácsos volt a bírósági joggyakorlat minél előbbi megkezdésének biztosítása.⁴⁴ Más jogász körök azt hangsúlyozták, hogy a jogi dokto-

Fayer László portréja 1900-ban³³

rátus ügyvédek számára való előírásával az osztrák példát kívánták követni, ahol a doktorátus már évtizedek óta kötelező elem volt. A szándék egyértelműen arra irányult, hogy a magyar ügyvédség ne maradjon el az osztrák ügyvédi kar képesítési színvonalától.⁴⁵

A dualizmus időszakában az ügyvédi társadalom oldaláról számtalan alkalommal elhangzott az a vélemény, hogy a bírói kar képesítés tekintetében egyáltalán nem felel meg a modern jogállamiság által támasztott bírói ethosz követelményének. Egyes ügyvédek a bírói képesítést nem diplomának, mindössze „bizonyítványnak” tartották.⁴⁶ Megoldásként nem a jogi doktorátus előírását javasolták, hanem a gyakorlati tapasztalatra helyezték a hangsúlyt, megjegyezve, hogy a bírának csak olyan személyeket nevezzenek ki, akik előtte legalább 10 évig már praktizáltak ügyvédként.⁴⁷ E javaslatok mögött egyértelműen az a szándék húzódott meg, hogy az ügyvédek a bírói állásokat is szerették volna betölteni, szélesítve így az ügyvédi hivatás előtt álló karrierlehetőségek tárházát. A bírói és az ügyvédi képesítés egymással való megfeleltetésének igénye az ügyvédek részéről azt közvetítette, hogy a törvények által lefektetett kereteket nem akarták elfogadni. Az ügyvédek a bírói állások elzárását tehát kiemelttá tekintették.

A jogi sajtó hasábjain a bírák elleni éles támadások mellett gyakran jelentek meg békülékeny hangok is. Az ügyvédek egy része úgy tartotta, a bírói és ügyvédi kar között a társasági élet, a társadalmi kapcsolat gyakran jónak volt mondható,⁴⁸ a tárgyalóteremi viszonyokat azonban szinte minden ügyvéd negatívan ítélte meg.⁴⁹ Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a témában megszólaló ügyvédek döntő része magát az ügyvédi kart is kritika tárgyává tette, részben felelőssé téve a kialakult konfliktusos viszonyokért.

A jogi hivatásokat átható szakmai vita az állami aktorok előtt is ismert volt, a folyamatokba való beavatkozásként 1891-ben a törvényhozó változtatott a bírói szakvizsga rendszerén. Ezt követően a bírói vizsga teljesítéséhez hároméves gyakorlatot kellett felmutatni, két évet valamely bíróságnál, egy évet ügyvédnél, ügyészségnél vagy közjegyzőnél kellett teljesíteni.⁵⁰ A módosítás azonban nem érte el a kívánt hatást. A századfordulón Plósz Sándor igazságügy-miniszter javaslatára készült el az a törvénytervezet, amely az egységes bírói és ügyvédi vizsgarendszert vezette volna be.⁵¹ A tervezet megvitatásában mind az állami szereplők, bírák, ügyészek, mind az ügyvédi kar képviselői részt vettek, utóbbiak azonban ellenvéleményüknek adtak hangot, mivel az ügyvédi kar autonómiájának csorbitását látták a vizsgabizottság miniszteri kinevezési rendszerében. Bár a tervezet kapcsán a kvalifikáció kérdése újra napirendre került a jogi hivatások között folyó diskurzusban, az egységes vizsgarendszert megalkotó törvényt csak tíz évvel később fogadta el a törvényhozás.⁵²

A minisztérium 1912-ben a bírói végzettséghez is kötelezővé tette a jogi doktorátust,⁵³ ezzel teremtve meg a lehetőségét az egységes bírói és ügyvédi képesítővizsga bevezetésének.⁵⁴ Az 1913. évi LIII. tc. megfogalmazásával nemcsak a két jogi hivatás kvalifikációja idomult

egymáshoz,⁵⁵ de számos, az ügyvédség által szorgalmazott kívánság is kifejeződést nyert. A törvény értelmében a hároméves ügyvédi joggyakorlatot a jogtudori fokozat megszerzésétől kellett számítani, de a sikeres vizsga után még további két év gyakorlati idő eltöltése szükségeltetett ahhoz, hogy valaki önálló ügyvédként tevékenykedhessen (ügyvédhelyettesi intézmény). Fontos elemnek számított az ügyvédi kar autonómiája tekintetében, hogy az ügyvédi esküt ezt követően már nem a vizsgabizottság, hanem a kamarai választmány előtt kellett letenni.⁵⁶

Az egységes vizsgarendszer a törvényjavaslat elfogadásának ellenére soha nem lépett működésbe. A törvény az átmeneti intézkedések megtételére ugyanis öt évet biztosított, ám a rendelkezést az első világháború alatt először felfüggesztették, majd az 1920-as években rendelkezéseit teljes mértékben visszavonták.⁵⁷

5. Összegzés

A bírói és az ügyvédi kar szakmai kapcsolata ambivalens jegyeket hordozott magán a dualizmus időszakában. Ugyan itt most nem volt lehetőségem a társadalmi viszonyokat alaposan tárgyalni, az már ennyiből is érzékelhetővé vált, hogy a két jogi hivatás között fennálló szakmai kapcsolat egyáltalán nem volt mentes a konfliktusoktól. Ezt a viszonyt a bevezetőben vázolt kontextus értelmében megfigyelhetjük a hivatások között fennálló társadalmi elzárás különböző megnyilvánulási formáinak. Egyrészt megállapítható, hogy a társadalmi elzárás mechanizmusait érdemes szélesebb kontextusban értelmezni, célszerű a tevékenységeken túlmutató aspektusokat is számításba venni. Például mind a bírói, mind az ügyvédi kar korszerű törvényi kereteket nyert el az 1860-as, 1870-es években, meghatározva egyúttal a hivatások által kontrollált tevékenységeket is. A tevékenységek mellett azonban legalább ilyen hangsúlyos a presztízs kérdése. Az állammal fennálló kapcsolat és a társadalomban betöltött szerep miatt a bírák és ügyvédek más hivatásokhoz, illetve társadalmi csoportokhoz képest magasabb szintű társadalmi elismerés felett rendelkezettek. Ez az elismerés mindazonáltal nem nyert kifejeződést a két hivatás közötti viszonyrendszerben. Ügyvédi oldalról tekintve jól látható, hogy az ügyvédség veszélyben érezte elnyert autonómiáját, de a magas szinten meghatározott kvalifikációs rendszerrel sem volt megelégedve. Az ügyvédek folyamatosan amellett érveltek, hogy nyíljanak meg előttük a bírósági állásokat kínáló kapuk, hogy a két hivatás közötti elzárás minél kevésbé érvényesüljön.

Ezzel szemben a bírói körök hosszú évekig egyáltalán nem kívántak módosítani a kialakított kvalifikációs szisztémát, főként amiatt, mert felismerték, hogy csakis az állam által kontrollált bírói kinevezési rendszeren múlik a bírói állások sorsa, az ügyvédek akkor sem nyerhetnének így el bírói pozíciókat, ha esetleg mindenben megegyezne egymással a két jogi hivatás kvalifikációja. Míg az ügyvédek a bírói testületek elzárási gyakorlatát kívánták volna feloldani, addig a bírói kar eltérő célkitűzéseket fogalma-

A BUDAPESTI ÜGYVÉDI KAMARA HUSZONÖTÉVES JUBILEUMA.

I. Dr. Vámosy Károly (vál. tag).
 II. Dr. Szivák Imre (vál. tag).
 III. Dr. Brüll Ignác (vál. tag).
 IV. Szék Lajos (vál. tag).
 V. Dr. Zsigmondy Jenő (vál. tag).
 VI. Dr. Burián Béla (vál. tag).

VII. Dr. Nagy Dezső (bíró).
 VIII. Dr. Friedmann Bernát (alelnök).
 IX. Dr. Wittmann Mór (vál. tag).
 X. Dr. König Vilmos (vál. tag).
 XI. Dr. Győry Elek (elnök).
 XII. Dr. Somogyi Miksa (vál. tag).

XIII. Dr. Schreyer Jakab (vál. tag).
 XIV. Novák Sándor (pénztáros).
 XV. Pollák Illés (ügyész).
 XVI. Kiss Albert (választmányi tag).
 XVII. Berczeli Antal (vál. póttag).
 XVIII. Dr. Darvay Fülöp (vál. tag).

XIX. Dr. Fittler Dezső (vál. póttag).
 XX. Dr. Baracs Marcell (vál. póttag).
 XXI. Dr. Pap József (vál. póttag).
 XXII. Dr. Messinger Simon (vál. póttag).
 XXIII. Dr. Stern Sámuel (vál. póttag).

zott meg, és nem az ügyvédi karban látta legfőbb riválisát. A bírák lényegében egyetlen cél érdekében fogtak össze, egyesületalapításuk kimondottan az állammal folytatott bértárgyalásokat volt hivatott elősegíteni. A két kar kö-

zötti szakmai kapcsolat alakulása összességében nem volt más, mint a hivatások piramisának csúcsáért folytatott látványos küzdelem, amely a professzionalizáció részeként öltött testet a korszakban.⁵⁹

PAPP, VIKTOR

Die Beziehungen zwischen der Richter- und der Anwaltschaft in der Periode des Dualismus

(Zusammenfassung)

In diesem Artikel werden die sozialwissenschaftliche Theorie der sozialen Schließung und das Professionalisierungsparadigma verwendet, um die konfliktreiche Beziehung zwischen der Richterschaft und der Anwaltschaft zu beschreiben. In der Zeit des Dualismus begannen sich die beiden wichtigsten juristischen Berufe im Rahmen des modernen Rechtsstaats zu entwickeln, aber der von den staatlichen Akteuren geschaffene Rechtsrahmen schuf nicht nur ein modernes Funktionssystem, sondern auch ein Umfeld, das feindliche Konflikte begünstigte. Da dieser Konflikt sowohl im beruflichen als auch im sozialen Kontext auftreten kann, ist es notwendig, zwischen den beiden Arten von Beziehungen zu

unterscheiden, weshalb sich dieser Artikel auf eine Untersuchung der Qualität der beruflichen Beziehung beschränkt. Anhand von zwei wichtigen Aspekten der Professionalisierung, den Bestrebungen zur Gründung von Vereinigungen und dem System der Qualifikationen, soll aufgezeigt werden, mit welchen Zielen die Anwälte ihre beruflichen Forderungen formulierten und in welchem Maße sich die Interessen der Richter von denen der Anwälte unterschieden. Insgesamt soll der eindrucksvolle Konflikt zwischen den beiden Berufen darstellen, wie sich die Praxis der sozialen Einschließung im Wettbewerb der beiden wichtigsten klassischen Berufe in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

PAPP, VIKTOR

Relations between the Judges and the Lawyers in the period of dualism

(Abstract)

This paper uses the social closure theory and the professionalization paradigm from the social sciences to describe the conflictual relationship between the judge profession and lawyer bar. During the period of the dualism, the two most important legal professions started to flourish within the framework of the modern constitutional state, however, the legal framework established by the state actors created not only a modern system of functioning but also an environment conducive to hostility. As this conflict could arise in both professional and social contexts, it is necessary to distinguish between the two types of relationship, and therefore this paper will

limit itself to an examination of the quality of the professional relationship. Through two important aspects of the professionalization, the efforts to establish professional associations and the system of qualifications, the paper will draw attention to the aims with which lawyers formulated their professional demands and the extent to which the interests of judges differed from those of lawyers. Overall, the impressive conflict between the two professions is intended to represent the forms that the practice of social exclusion might have taken in the competition between the two most important classical professions in the second half of the 19th century.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a Professzionizáció-történelmi Kutatócsoport (ELTE TáTK-BTK), valamint a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával valósult meg.
- ² TOCQUEVILLE, Alexis de: *Az amerikai demokrácia*. Budapest, 1993. Európa, 376–377. p.
- ³ 1868 és 1871 lezajlott reformintézkedések során újjászervezték a legfőbb bíróságot, a Királyi Kúriát, a királyi táblák 1723 óta fennálló rendszere helyett két Királyi Ítéltáblát állítottak fel (Pesten és Marosvásárhelyen), királyi törvényszékeket és járásbíróságokat alapítottak. Az igazságügy-miniszter törvényben szavatolta a bíróságok függetlenségét, a bírák anyagi és társadalmi megbecsültségét. STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998. Multiplex Media–Debrecen U. P., 122–131. p.
- ⁴ KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. Budapest–Pécs, 2012. Dialóg–PTE ÁJK, 192. p.
- ⁵ A személyi konfliktusok témakörében legújabbán lásd BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Bírói modor a tárgyalóteremben. *Miskolci Jogi Szemle*, 2018. 1. sz. 112–125. p.
- ⁶ Az angolszász társadalomtudományokhoz kötődő elméleti megközelítés, illetve módszertan szerint a foglalkozások egy jól modellezhető séma nyomán alakulnak át, fejlődnek ki, ezt nevezzük professzionizációnak. A hivatássá válás a kontinentális Európában azonban látványosan eltérő jegyeket hordozott magán, a fogalmi nehézségek és a társadalmi különbségek miatt az angolszász gyökerű teória csak jelentős kritikái átértelmezést követően honosodott meg térségünkben. Összefoglalóan lásd minderre WILENSKY, Harold: Minden szakma hivatás? *Korall*, 2010. 42. sz. 19–53. p.; VÁRI András: Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában. *Korall*, 2010. 42. sz. 151–178. p.
- ⁷ HARRITS, Gitta Sommer: Professional Closure Beyond State Authorization. *Professions and Professionalism*, 2014. 1. sz. 1–17. p. <https://doi.org/10.7577/pp.567>., AGEVALL, Ola: Social Closure: on Metaphors, Professions and a Boa Constrictor. In LILJEGREN, Andreas – SAKS, Mike (szerk.): *Professions and Metaphores. Understanding Professions in Society*. London–New York, 2017. Routledge, 63–76. p. <https://doi.org/10.4324/9781315672045-5>.
- ⁸ PARKIN, Frank: Strategies of Social Closure in Class Formation. In PARKIN, Frank (szerk.): *The Social Analysis of Class Structure*. London, 1974. Tavistock Publications, 1–18. p. <https://doi.org/10.4324/9781315672045-5>; MURPHY, Raymond: The Struggle for Scholarly Recognition. *The Development of the Closure Problematic in Sociology. Theory and Society*, 1983. 5. sz. 631–658. p. <https://doi.org/10.1007/bf00158646>; MURPHY, Raymond: The Structure of Closure: A Critique and Development of the Theories of Weber, Collins, and Parkin. *The British Journal of Sociology*, 1984. 4. sz. 547–567. p. <https://doi.org/10.2307/590434>.
- ⁹ MACKERT, Jürgen: Social Life as Collective Struggle: Closure Theory and the Problem of Solidarity. *Sozialpolitik*, 2021. 1. sz. 1–19. p. <https://doi.org/10.18753/2297-8224-174>.
- ¹⁰ HARRITS 2014. 5–6. p.
- ¹¹ MACDONALD, Keith M.: Social Closure and Occupational Registration. *Sociology*, 1985. 4. sz. 543–544. p. <https://doi.org/10.1177/0038038585019004004>.
- ¹² BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bírói függetlenség és garanciái (1848–1948). In BÓDINÉ BELIZNAI KINGA – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A bírói függetlenség intézményes garanciái*. Budapest, 2023. Kúria, 107–132. p.
- ¹³ Szívós Erika: Kartársak és harcostársak. Vázlat a professzionizáció magyarországi történetéhez. In BÓDY Zsombor – MÁTAY Mónika – TÓTH Árpád (szerk.): *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Budapest, 2000. Osiris, 33–59. p.
- ¹⁴ A tevékenységmonopólium és a rendi megbecsültség összefüggésire lásd RANDALL, Collins: Market closure and the conflict theory of professions. In BURRAGE, Michael – TORSTENDAHL, Rolf (szerk.): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of Professions*. London, 1990. SAGE, 24–43. p. Magyarul RANDALL, Collins: A piac lezárása és a hivatások konfliktuselmélete. *Replika*, 2021. 119–120. sz. 37–54. p.
- ¹⁵ KRÁLIK Lajos: *A magyar ügyvédség. Az ügyvédi kar. I. kötet*. Budapest, 1903. Franklin-társulat, 244. p.
- ¹⁶ Uo. 246–248. p.
- ¹⁷ Uo. 247–249. p. Mind Králik Lajos, mind a korszakban véleményyt formálók a bírói állások ügyvédek előtti zártságát tették meg a két hivatás közötti rossz kapcsolat egyik fő tényezőjének. Mivel a két hivatás közötti társadalmi kapcsolat témaköre önmagában egy egész publikációt képezne, azt egy későbbi írásomban fogom alaposan kifejteni. Itt kizárólag a két hivatás közötti szakmai kapcsolatokra fókuszálok.
- ¹⁸ Uo. 246. p.
- ¹⁹ VÉRTESI Lázár: Az ügyvédek hivatástörténetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig. *Jura*, 2003. 2. sz. 177. p.
- ²⁰ KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „Hogy karunk érdekeinek emelésére az egyesek nemes szándéka és tettereje egyesüljön.” A budapesti ügyvédség testületé szerveződése a 19. században. *DÍKÉ*, 2020. 1. sz. 116. p.
- ²¹ TELLER Miksa: Az ügyvédi kar helyzete a múlt század közepén. In *Jogi dolgozatok. A Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére, 1865–1915*. Budapest, 1916. Franklin-társulat, 735. p.
- ²² KORSÓSNÉ DELACASSE 2012. 55–57. p.
- ²³ PAPP Viktor: „Össze-vissza kuszálva van ismét minden párt vezéreszme nélkül”. A budapesti ügyvédi kar szervezetei és belső konfliktusai a dualizmus derekán. *Aetas*, 2022. 1. sz. 47–52. p.
- ²⁴ A budapesti ügyvédi kör megtartá alakuló közgyűlését. *Jogtudományi Közlöny*, 1881. 42. sz. 356. p.
- ²⁵ PAPP 2022.
- ²⁶ NAVRATIL Szonja: *A jogász hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. Budapest, 2014. ELTE Eötvös, 82–83. p.
- ²⁷ MÉSZÁROS Lajos: *Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület huszonöt éves története 1907–1932*. Budapest, 1932. Országos Bírói és Ügyészi Egyesület, 25. p.
- ²⁸ MÉSZÁROS 1932. 22–23, 40. p.
- ²⁹ 1920. évi XX. törvénycikk a kir. ítélőbírák és a kir. ügyészek státusáról.
- ³⁰ RICHTER Richard: A Magyar Jogászggyűlés és a Magyar Jogász Egyület alapítása. In MÁTHÉ Gábor (átdolg. és szerk.): *A Magyar Jogászggyűlés (1870) és a Magyar Jogász Egyület (1879) alapítása. Foundation of the Hungarian Jurists' Convention (1870) and the Hungarian Jurists' Association (1879)*. Budapest, 2010. Kódexpress Kiadó, 36–37. p.
- ³¹ Elnökké választották Majláth György országbíró, alelnök lett Csemegei Károly ítélőszéki tanácselnök, Tóth Elek, a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék elnöke, Manojlovits Emil és Szentgyörgyi Imre kúriai bírák, Dr. Vécsey Tamás egyetemi tanár, Dr. Herich Károly minisztériumi osztálytanácsos, Hódossy Imre, Teleszky István és Győry Elek ügyvédek. A titkári pozíciót Dell'Adami Rezső és Fayer László ügyvédek, az ügyészi pozíciót Siegmund Vilmos ügyvéd, a könyvtárnoki állást Nagy Ferenc egyetemi magántanár, a pénztárnoki posztot Szivák Imre ügyvéd kapta. A sajtóban kialakult polémia később rávilágított, hogy a gyűlésen jelen sem lévő Majláth György nem vállalta a felkérést, a ténylegesen megválasztott elnök így Csemegei Károly lett. RICHTER 2010. 28–30. p.
- ³² Uo. 2010. 31. p.
- ³³ Kép forrása: CSERGŐ Hugó: Fayer László. *Ország-Világ*, 1900. (február 25.) 9. sz. 171. p., Arcanum Újságok.
- ³⁴ RICHTER 2010. 22–23. p.

- ³⁵ TORSTENDAHL, Rolf: Essential Properties, Strategic Aims and Historical Development: Three Approaches to Theories of Professionalism. In BURRAGE, Michael – TORSTENDAHL, Rolf (szerk.): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. London–Newbury Park–New Delhi, 1990. SAGE, 44–61. p. Magyar vonatkozásban legújabbban lásd például Kiss Zsuzsanna: Nemzetgazdaságtan gazdatiszteknek. In HAVRAN Dániel – KLEMENT Judit – NAGY Dániel Gergely (szerk.): *MA 70. Eszmék–Történetek–Elméletek. Tanulmányok Madarász Aladár tiszteletére*. Budapest, 2019. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 117–130. p.
- ³⁶ VARGA Endre: A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása. In *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. 1937. május 27.* Budapest, 1937. 625–642. p.
- ³⁷ ZLINSZKY János: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében. In FARKAS Gábor (szerk.): *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 8.* Székesfehérvár, 1974. Fejér Megyei Levéltár, 35. p.
- ³⁸ VARGA 1937. 638–639. p.; ZLINSZKY 1974. 36. p.
- ³⁹ DEGRÉ Alajos: Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban. In KOVÁCS Kálmán (szerk.): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében.* (Jogtörténelmi Értekezések 14.) Budapest, 1984. ELTE Jogtörténelmi Tanszék, 57–59. p.
- ⁴⁰ 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.
- ⁴¹ Mindez jól illeszkedik Péter László álláspontjához, aki szerint az 1848–1849-es törvény előtti egyenlőség koncepciója valójában nem volt jogegyenlőség. Vö. PÉTER László: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése. In PÉTER László (szerk.): *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből.* Budapest, 1998. Osiris, 156–166. p.
- ⁴² LADÁNYI Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944.* (Jogtörténelmi Értekezések 34.) Budapest, 2007. Gondolat, 10–11. p.
- ⁴³ KRÁLIK 1903. 248. p.
- ⁴⁴ DEGRÉ 1984. 60–61. p.
- ⁴⁵ Uo. 62. p.
- ⁴⁶ TERSÁNCZKY Gyula: A gyakorlati bírói vizsga kérdéséhez. *A Jog*, 1888. 30. sz. 249–250. p.
- ⁴⁷ KRÁLIK 1903. 254. p.
- ⁴⁸ KASSELIK Gyula: Ügyvédek és bírák. *Ügyvédek Lapja*, 1904. 3. sz. 4–5. p.
- ⁴⁹ Bíró és ügyvéd közti viszony. Dr. Nagy Dezső előadása a Budapesti Ügyvédi Körben. *Ügyvédek Lapja*, 1904. 1. sz. 4–5. p.
- ⁵⁰ NAVRATIL 2014. 55. p.
- ⁵¹ Az egységes ügyvédi és bírói vizsgálatról készült és lapunk mai számában egész terjedelemben közölt törvénytervezet tárgyában. *Ügyvédek Lapja*, 1904. (június 11.) 24. sz. 7. p.
- ⁵² NAVRATIL 2014. 97–98. p.
- ⁵³ LADÁNYI 2007. 35. p.
- ⁵⁴ Az egységes vizsga előkészítésében fontos szerepet vállalt Balogh Jenő igazságügyi miniszter. STIPTA István: Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere. *Jogtörténelmi Szemle*, 2017. 4. sz. 42. p.
- ⁵⁵ 1913. évi LIII. törvénycikk az egységes bírói és ügyvédi vizsgáról.
- ⁵⁶ ZLINSZKY 1974. 54. p.
- ⁵⁷ DEGRÉ 1984. 64–65. p.
- ⁵⁸ Kép forrása: A Budapesti Ügyvédi Kamara huszonöt éves jubileuma. *Ország-Világ*, 1900. (március 11.) 11. sz. 203. p., Arcanum Újságok.
- ⁵⁹ MACKERT 2021; LILJEGREN, Andreas: Key Metaphors in the Sociology of Professions: Occupations as Hierarchies and Landscapes. In LILJEGREN, Andreas – SAKS, Mike (szerk.): *Professions and Metaphores. Understanding Professions in Society.* London–New York, 2017. Routledge, 20–21. p.

Forgács Anna 1902. január 8. napján született, Budapesten. Kezdetben gépíróként dolgozott, majd 1918-ban beiratkozott a Vígszínház színitanodájába. Három év múlva már a Belvárosi Színházban lépett fel. Legjelentősebb szerepe 1925-ben, a *Darászfészek* című vígjátékban volt, amelyben egy gimnazista lányt játszott. Forgács Anna nemcsak a színházban, de azon kívül is rendkívül népszerű volt.¹

Eleinte Braun Ferenc udvarolt Forgács Annának, aki feleségül is akarta venni, de a színésznő 1925 februárjában a Santelli-féle vívóteremben megismerkedett Erdélyi Bélával.

Erdélyi Béla meggyanúsította Forgács Annát azzal, hogy Braun Ferenc szeretője,² ezért a két férfi között ún. „lovagias ügy” alakult ki. A párbaj során Erdélyi megsebesítette Braunt, aki emiatt visszavonult, így a párbajt Erdélyi Béla nyerte meg. Ezzel pedig sikerült felkeltenie a színésznő érdeklődését. A naplójában azt írta a férfiről, hogy „Erdélyi Béla a férfiaság megtestesítője, hős és rendíthetetlen lovag, aki a végzetem lesz”.³

Erdélyi Béla és Forgács Anna 1927. március 10. napján házasodott össze, de a frigy nem tartott sokáig. Az asszony egészsége a házasságkötést követő alig két hónappal megrendült, amely miatt rövid ideig a Grünwald-szanatórium-ban is gyógykezelték. Ezt követően az egészsége rendbehozatala érdekében az ausztriai Millstatt-ba utazott a házaspár. Azonban 1927. augusztus 20. napján 19 óra körüli időben, amikor a férjével sétálni ment a Millstatt fölött fekvő Pesnier-hegyre, váratlan baleset érte a színésznőt: a séta során a serpentinútról a mélybe zuhant, majd néhány napnyi ágynyugalom után, 1927. augusztus 24. napján elhunyt.

A színésznőt a halálát követő második napon el is temették, azonban a temetés napján egy névtelen levél érkezett a Millstat-ti Járásbíróságra, amely alapján megindult a nyomozás Forgács Anna halála valódi okának felderítése érdekében. A színésznő holttestét exhumálták, majd a boncolás eredményeképpen megállapították, hogy az esés nem okozhatta a halálát. A gyanú ezzel Erdélyi Bélára terelődött, hiszen ő volt végig Forgács Anna környezetében annak betegsége alatt, illetve halálakor is.

De mi érdeke fűződhetett a felesége megöléséhez a gazdag, gyártulajdonos családból származó, idilli házasságban élő férfinak?

Borsos Kitti*

Forgács Anna színésznő halála

1. A színésznő férje, Erdélyi Béla

1.1. Erdélyi Béla tanulmányai

Erdélyi Béla 1903-ban Valkányban, egy igen tehetős családba született. Édesapjának, Erdélyi Márknak gőz- és motoregyára, valamint bérszántási vállalata volt, amely által a család vagyona a 25 milliárd koronát is elérte.⁵ Béla mellé nevelőt is fogadtak a szülők, ennek ellenére ő nem akart – vagy nem tudott – tanulni. Az utolsó igazoltan valódi bizonyítványa szerint csak elég-séges minősítést sikerült elérnie. A tanulmányi eredményei azonban nem tartották vissza attól, hogy érettségit és doktori címet is szerezzen.

Erdélyi Béla – elmondása szerint – öt gimnáziumi osztály elvégzése után beiratkozott a Röser-féle kereskedelmi iskolába, ahol 1921. június 29. napján érettségi bizonyítványt szerzett. 1921 őszén Németországba utazott a kereskedelmi tanulmányai folytatása érdekében. Itt több városban – Hallében, Kielben és Königsbergben – is beiratkozott az egyetemre. A königsbergi Albert Mezőgazdasági Egyetemen 1924. március 24-ei keltezéssel diplomát szerzett. Majd egy, a budapesti Madách Imre Főgimnázium által 1924. júniusi keltezéssel kiállított gimnáziumi érettségi bizonyítvánnyal és a Hallei Egyetem végbizonyítványával beiratkozott a berlini Frigyes Vilmos Tudományegyetemre, ahol filozófiai fakultáson 1925. január 30. napján doktorált. Ezt követően, 1925. február elején visszatért Budapestre.

Erdélyi – az előadása ellenére – valójában nem szerzett érettségit. Az érettségi bizonyítványát kiállító Röser Intézet a főváros közepén, az Aradi utca 10. szám alatt található kereskedelmi iskola volt, ahová kizárólag az előkelő családok gyermekei jártak, mert csak ők tud-

„Forgács Anna, aki titokzatos körülmények között halt meg Millstattban.” Képes beszámoló a Pesti Hírlap 1927. augusztus 30-i számában.⁴

* Borsos Kitti, bírósági titkár, Budai Központi Kerületi Bíróság, ORCID: 0009-0002-2766-4555

ták megfizetni a magánintézet tandíját. Bár Röser Alfréd elődjétől egy virágzó iskolát vett át, de az új igazgatónak volt egy szenvedélye: nagyon szerette a lóversenyt. Ez a szenvedély azonban rendkívül veszteséges volt, ezért elkezdett pénzt elfogadni az érettségi bizonyítványokért cserébe. A tanulók azonban egyre fogytak, Röser tartozása viszont tovább nőtt, ezért az igazgató 500%-os kamatra vett fel uzsorakölcsönöket, és elkezdte az érettségi bizonyítványok nagybani gyártását, amelyeket 200–300 pengőért adott. A Röser Intézet ebben az időben 1500 hamis bizonyítványt készített. Minden hamis bizonyítványt az intézet igazgatója állított ki, akit emiatt le is tartóztattak.⁶

De nem csupán az érettségi bizonyítványa volt hamis Erdélyi Bélának, a doktori címet is jogosulatlanul használta. Ezt bizonyítja, hogy 1925-ben, amikor a doktori bizonyítványa kelt, Erdélyi Béla nem szerepelt a szakdoktori évkönyvében, amelyben tényleges felavatás esetén mindenképpen benne kellett volna lennie. Továbbá a bizonyítványon Schmidt dékán aláírása szerepelt, aki abban az évben végig Amerikában tartózkodott. Emellett a diploma végén nem volt pecsét, csak egy levágott pecsét volt ráragasztva.

1.2. Erdélyi Béla munkássága

Budapestre történő visszatérését követően Erdélyi Béla az apja, Erdélyi Márk gyárában kezdett dolgozni heti 1 millió korona fizetés ellenében. Az irodai munkát rendkívül unalmasnak találta, helyette inkább különböző lapokat olvasott munkaidőben.

1925-ben Erdélyi Márknak sikerült elnyernie Olaszországban 100 000 hektár földterület felszántását,⁷ amelyhez kapcsolódóan 1925 őszén meg is kötötte a szerződést az Anonima Romana Agricola (A.R.A.) nevű római céggel. A szerződés értelmében Erdélyi 10 gőzeke Olaszországba történő szállítását is vállalta a szántási munkák elvégzése mellett. Erdélyi Márk ezen leányvállalat ellenőrzését a fiára bízta.

Erdélyiék vállalata azonban nem tudta a szerződésben foglaltakat teljesíteni, végül csak 5 garnitúra gőzekét, valamint 186 000 líra értékű alkatrészt tudott leszállítani Olaszországba. Emellett hamar kiderült, hogy a magyar gyártmányú gőzekék nem bírják a vulkanikus talajt megmunkálni.

Mindezek következtében Erdélyi Béla alig több mint egy évnyi Olaszországban való tartózkodása alatt csődbe ment a leányvállalat.

1.3. Erdélyi Béla váltóhamisítási ügyei

Erdélyi Béla mindig nagyon költekező életet élt, gyakran adott vacsorákat. Életvitelét kezdetben az apja finanszírozta, azonban amikor a vállalata hanyatlani kezdett, már nem tudott elegendő pénzt biztosítani fiának. Ezért Erdélyi Béla az életszínvonala fenntartásához váltókat kezdett hamisítani.

Olaszországba való kiutazása előtt Erdélyi Béla hamis váltókkal 130 millió koronát vett fel a Faubel, Szlavaich és Társai Bankháztól. De a hamisítások nem értek véget Magyarországra történő visszatérését követően sem.

1927 tavaszán a Club kávéházban a korábbi ismerőse, Filó József által megismerkedett Borsos Ferencel, akinek Erdélyi Béla előadta, hogy Kun András gépeket vásárolt tőle, és a vételár fedezetére váltókat adott, amelyeket szeretne leszámoltatni, azonban Kun András nem akar emiatt vidékről feljönni, neki pedig fizetnie kell. Erdélyi ezért arra kérte Borsos Ferencet, hogy helyettesítse Kun Andrást.

Mivel Erdélyi Béla a becsületszavát adta, hogy a váltók valódiak, Borsos Ferenc elvállalta Kun András szerepének eljátszását. Borsos Ferenc ellenszolgáltatást sem kért, de Erdélyi Béla azt mondta neki, hogy amennyiben az ügy sikerül, kap 10 millió koronát.

Ezen megállapodás másnapján akarták az ügyet meg ejteni, azonban Erdélyinek annyi pénze sem volt, hogy azt le tudják bonyolítani. Így csak a következő napon találkoztak a Vigszínház kávézójában. Innen együtt átmentek a színház fodrászához, aki abban a hiszemben, hogy egy lovasmérkőzésen fog részt venni és emiatt idősebbnek kell tennie, Borsos Ferencet kimaszkírozta, szakállt ragasztott neki és a haját őszre festette. Erdélyi Béla még egy monoklit és egy kézibőröndöt is vásárolt a szerephez.

Ezt követően Erdélyi taxival a Carlton Szállóba vitette Borsos Ferencet. A szállóba Erdélyi ekkorra több embert odarendelt, akikkel Kun András – azaz Borsos Ferenc – tárgyalt annak érdekében, hogy a szállóban elterjedjen, hogy Kun András ott lakik.

Azonban ezen tárgyalások során a Borsos Ferenc arcára felragasztott szakáll meglazult. Az álca helyrehozatala érdekében vissza kellett menniük a színház fodrászához.

Visszatérve a Carlton Szállóba Borsos Ferenc folytatta a tárgyalást, egészen addig, amíg meg nem érkezett Buschor Károly és dr. Fülöp Miklós, akik 4–5 váltót mutattak fel neki. A váltókon szereplő Kun András aláírást Borsos Ferenc a sajátjának ismerte el. Ezután az urak távoztak.

Erdélyi Béla ekkor közölte Borsos Ferencel, hogy Buschor Károly csak abban az esetben hajlandó a pénzt kifizetni, ha adnak egy garancialevelet. Erre azonban Borsos Ferenc nem volt hajlandó.

Az ügylettel összefüggésben Erdélyi Béla végül nem adott pénzt Borsos Ferencnek, csupán a vacsoráját és a taxiját fizette ki, ezek együttes összege viszont nem haladta meg a 45 pengőt sem.

De nem ez volt Erdélyi Béla utolsó váltóhamisítási ügye. Borsos Ferencnek volt egy régi jó ismerőse, Arányi Ármán, akivel Erdélyi Bélát a New York vendéglőben ismertette össze. Arányi Ármán ezen találkozó során közölte, hogy egy motorkerékpár eladását tudná közvetíteni, mellyel kapcsolatban Erdélyi érdeklődését fejezte ki.

Másnap Erdélyi Béla azzal fordult Borsos Ferenchez, hogy báró Tornay Györggyel nem tudja aláírni a váltót, ezért szerezzon egy embert, aki Tornay György helyett aláír egy 20 000 pengős váltót. Borsos Ferenc felmerülő aggályait Erdélyi Béla azzal szüntette meg, hogy a felesége után majd nagy összegű hozományt fog kapni,

amelyből mindent rendezni fog. Borsos Ferenc ebben a hiszemben megkérdezte Gerencsér Józsefet, aki el is vállalta Tornyay szerepét.

A találkozási a Vadászkürt kávéházban került sor, ahol Gerencsér József báró Tornyay György nevét aláírta. Később azonban az jutott Arányi Ármin tudomására, hogy a báró kiskorú. Emiatt kérdőre is vonta báró Tornyay Györgyöt – azaz Gerencsér Józsefet –, aki a becsületszavát adta, hogy nem kiskorú. Ennek ellenére a pénz felvételére nem került sor.

2. Forgács Anna és Erdélyi Béla kapcsolata

Erdélyi Béla és Forgács Anna kapcsolata kezdettől fogva problémákkal terhelt volt. Forgács Anna túlzottan érzékeny, hisztériás nő volt, aki rögtön öngyilkossággal fenyegetőzött, ha valaki felingerelte. Erdélyi pedig durván bánt vele, gyakran meg is verte. 1926 nyarán egy vacsora után Forgács Anna – Erdélyi Béla megítélése szerint – torzképet vágott, emiatt Erdélyi bottal ráütött Annára, majd amikor újból rá akart ütni, azt a társaságban lévő férfiak megakadályozták. De nem ez volt az egyedüli eset, amikor Erdélyi Béla nyilvános helyen bántalmazta a színésznőt.

Néhány hónappal később szórakozni indultak egy társasággal, de a társaság tagjai összekülönböztek, ezért a nőket haza akarták küldeni. Ekkor Erdélyi Béla annak érdekében, hogy Forgács Anna kiszálljon a kocsiból, olyan erővel ráütött a nőre egy bottal, hogy a bot kettétört. Forgács Anna segítségére a társaság egyik férfi tagja sietett, aki a nőt egy taxiba ültette, de onnan Erdélyi Béla kirángatta, és közölte vele, hogy a viselkedése miatt még két pofont fog kapni.

A bántalmazások karácsonykor is folytatódtak. Ekkor Erdélyi Béla ököllel megütötte Forgács Annát, majd a nyakát is megragadta, amely miatt Anna rosszul lett. Erdélyi ekkor távozott onnan.⁸ Erdélyi Béla brutalitása miatt Forgács Anna 1927 elején szakítani akart vele, azonban Erdélyi Béla ekkor is megverte a nőt.

Erdélyi nem titkolta Forgács Anna iránti utálatát, mások előtt úgy nyilatkozott, hogy: „Ugy utálok Annát, mint a rühes kutyát”,⁹ valamint: „egy ezredes őt [Erdélyit] nem tartja uri embernek, mert aprókat üt a Forgács Anna fejére”.¹⁰

Ezen előzmények után mindenkit meglepett, amikor Erdélyi Béla azzal kereste fel Forgács Anna apját, Feuer Gézát, hogy feleségül akarja venni a lányát. Feuer a házasságkötés hírére kijelentette, hogy annak megkötése után 25 millió koronát fog adni hozományként.

A házasságkötés napját 1927. március 7-ére tűzték ki, azonban azt el kellett halasztani, mert a tanúk nem jelenek meg.

Két nap múlva Forgács Anna sírva kereste fel az apját, hogy szükségük lenne 100 millió koronára, mert Erdélyi Béla most tudna egy műtrágyához kapcsolódó vállalkozásba bekapcsolódni, viszont ha nem kapják meg a pénzt,

akkor házasságot sem tudnak kötni. A lánya állapota annyira meghatotta Feuer Gézát, hogy a korábban ígért 25 millió koronán felül további 45 millió koronát ígért neki. Így a hozomány 70 millió korona lett.

Végül a házasságot 1927. március 10. napján kötötték meg.

A házasságkötés után Erdélyi Béla aláíratott egy dokumentumot a feleségével, amely szerint bármikor kész elválni, és semmilyen anyagi juttatásra nem tart igényt, valamint kölcsönös életbiztosítás megkötésének lehetőségétől kezdett érdeklődni.

2.1. A házastársak kölcsönös biztosítása

Erdélyi Béla először ismerőséhez, Dárdai Gáborhoz, a Pátia Biztosító Intézet cégvezetőjéhez fordult azzal, hogy szeretné magát és feleségét 10 000 dollárra biztosítani. A cégvezető azon kérdésére, hogy miből fogja finanszírozni a biztosítási díjat, Erdélyi azt válaszolta, hogy könnyűszerrel ki tudja azt fizetni, mert az olaszországi vállalkozásából nagy jövedelme származik.

Dárdai Gábor a biztosítás elvállalása előtt a biztosítási intézet orvosához, dr. Szilárd Bertalanhoz fordult, mivel az orvos korábban már vizsgálta Forgács Annát, így tisztában volt az asszony egészségügyi állapotával. Az orvos azonban kijelentette, hogy nemhogy 10 000 dollárra, de még 500 dollárra történő biztosítást sem vállalná az asszonynak. Figyelemmel az orvos nyilatkozatára, Dárdai Gábor nem kötött biztosítást Erdélyi Bélával.

Ezt követően Erdélyi Béla egy másik ismerőséhez, dr. László Ernő orvoshoz fordult, akit – a Frankfurti Életbiztosító Társaság vezérigazgatójával, Solti Jánossal való jó ismeretségére figyelemmel – megkért, hogy hívja fel a társaságot, és közvetítsen számára egy előnyös biztosítást. Az orvos eleget is tett Erdélyi kérésének, és egy találkozót beszélt meg Solti János vezérigazgatóval.

Az egyeztetés során a vezérigazgató tájékoztatta Erdélyit, hogy kölcsönös életbiztosítást csak abban az esetben szokás kötni, ha a feleség a jobban kereső fél, illetve ha vannak már gyerekek, és a férj a feleség halála esetén elveszítheti a jövedelmét.¹¹ A vezérigazgató arról is tájékoztatta Erdélyi Bélát, hogy a társaság által meghatározott szerződési feltételek szerint az életbiztosítás összege halál esetén azonnal esedékes, egyéb esetben csak 20 év múlva.

Erdélyi Béla ennek hallatán kijelentette, hogy kölcsönös balesetbiztosítást is kíván kötni, valamint, hogy a szerződés megkötésekor 50–100 dollárt fizetne, míg a fennmaradó összeget Rómából utalná át.¹²

A szerződés megkötése előtt a Frankfurti Életbiztosító Társaság orvosai megvizsgálták a házaspárt. Mivel mindkettőjüket egészségesnek találták, így megkötötték a kölcsönös élet- és balesetbiztosítást, amelynek érvényessége 1927. április 1. napján kezdődött és 10 000 dollárra, baleset folytán való elhalálozás esetén pedig 20 000 dollárra szült.

A szerződés megkötésekor a biztosítási díjból Erdélyi Béla végül 130 dollárt fizetett ki, de valójában ezt sem ő teljesítette. Erdélyi Béla csak 30 dollárt adott át, a fenn-

maradó 100 dollár dr. László Ernő jutaléka volt, amelyet Erdélyi kölcsönkért tőle.

A biztosítási szerződés megkötése után két hónap sem telt el, és Erdélyi Béla már a felesége életére tört.

3. Az 1927. májusi mérgezés

1927 áprilisában Erdélyi Béla több alkalommal felkereste dr. Klár Zoltán orvost annak érdekében, hogy az álmatlanságára írjon fel neki veronált. Az orvos alkalmanként 10-10 darab félgrammos veronátablettát írt fel, amelyből Erdélyi Béla először 1927. május 8. napján adott be feleségének.

Aznap este Erdélyi Béla és Forgács Anna a New York Kávéházban vacsorázott, ahol az asszony kifejezetten jó étvággal evett. Ennek ellenére, amikor visszaértek a Britannia Szállodába, ahol ekkor laktak, Erdélyi Béla közölte feleségével, hogy vegyen be étvágygerjesztő pasztillát, amelyet át is adott neki. Mivel az asszony nem akarta a gyógyszereket bevenni, ezért Erdélyi Béla 100 pengőt ígért neki. Így Forgács Anna bevette a veronátablettákat.¹³

Forgács Anna a gyógyszer bevétele után azonnal rosszul lett. Erre azonban Erdélyi Béla azt mondta a feleségének, hogy azért lett rosszul, mert túl kevés étvágyjavítót vett be. Ekkor további tablettákat adott át az asszonynak. Forgács Anna ettől ismét rosszul lett, majd elaludt.

Reggel rosszul ébredt, aluszékony volt, felkelni sem tudott az ágyból. Mivel a nap folyamán nem javult az állapota, délután orvos is megvizsgálta, de csak keserűvizet adott hányás ellen.

Másnap ismét megvizsgálta az orvos. Ezen vizsgálat során viszont csak Forgács Anna és az orvos volt jelen. Az orvos azon kérdésére, hogy mit csinált, amitől ilyen rosszul van, Forgács Anna azt válaszolta, hogy „esküszöm nem tudok semmiről semmit. Csak azt tudom, hogy napok óta rosszul vagyok, nem ettem egy falatot sem és csak azt vettem be, amit a Béla adott.”¹⁴ A vizsgálat közben az asszony egyre gyengébb lett és már csak mereven nézett maga elé.

Az orvosi vizsgálat ideje alatt Forgács Anna szülei is megérkeztek a szállodába, akikkel Erdélyi Béla közölte, hogy ne zavarják Annát, mert alszik. Ennek eleget téve a szülők a szálló halljában várakoztak. Erdélyi Béla pedig előbb a Pátia Kávéházba, majd a New York Kávéházba ment, ahol több ismerősével megvacsorázott.

Amíg Erdélyi távol volt, megérkezett dr. Szász Zoltán orvos is, aki Forgács Anna szüleivel bement az asszonyhoz. Az asszony azonban ekkor már nem aludt, hanem eszméletlen volt, reflexei szinte teljes mértékben hiányoztak.

Mivel minden tünet gyógyszeres mérgezésre utalt, az orvos elkezdett a szobában kutakodni. De csak egy megkezdett inzulinos dobozt talált, mert ekkor hazaért Erdélyi Béla. Az orvos azon kérdésére, hogy a felesége mit vett be, Erdélyi azt a választ adta, hogy ő nem adott be semmit.

Mivel Forgács Anna állapota tovább romlott, az eszméletlen asszonyt 1927. május 10. napján az éjjeli órákban bevitték a Grünwald szanatóriumba.

A szanatóriumban Forgács Anna állapota a kezdeti javulás után ismét romlani kezdett, ezért a szanatórium főorvosa megkérdezte Erdélyi Bélát, hogy mit adott be a feleségének. Erdélyi erre azt válaszolta, hogy csak két vagy három tablettát veronált, de ő 7-8 darabot szokott bevenni.

Erdélyi Béla nyilatkozata alapján a főorvos megállapította, hogy Forgács Anna állapotát gyógyszeres mérgezés idézte elő, és megtiltotta, hogy a hozzátartozók ételt vigyenek be, és felügyelet nélkül látogassák a beteget.¹⁵

Az intézkedéseket követően a beteg állapota javulni kezdett, majd május 13-án haza is engedték.

Ezt követően a házaspár Forgács Anna egészségének rendbehozatala érdekében először Tátraszékplakra akart utazni, majd elhatározták, hogy Millstattba utaznak. Erre 1927. július 2. napján került sor. Itt először a See-villában, majd augusztus 5-től a Lindenhof szállóban laktak.

4. A millstatti események

A házaspár kapcsolata Millstattban sem lett kiegyensúlyozottabb. Erdélyi Béla itt is folytatta a felesége bántalmazását. Több alkalommal súlyosan megverte, emellett megfojtásával is megfenyegette.

A nézeteltéréseket fokozta, hogy július elejére Erdélyi Bélának elfogyott a pénze. A feleségén keresztül Feuer Gézátlól is megpróbált pénzt kérni, valamint felkereste az ugyanabban a szállodában megszálló dr. Gáldy Nándort is, arra hivatkozással, hogy Olaszországból átutalást kellett volna kapnia, de az nem érkezett meg. Dr. Gáldy Nándor adott is neki pénzt. Később ezen tartozását Erdélyi megadta neki, de azt is csak egy újabb, a szálloda tulajdonosától kért kölcsönből tudta teljesíteni. Erdélyit azonban nemcsak a rendelkezésére álló pénz hiánya, hanem a korábban kiállított váltók lejáratának határideje is fenyegette, hiszen azok kifizetését augusztus 15-re, majd 23-ra, végül 25-re ígérte.

4.1. Forgács Anna balesete

A gyakori nézeteltérések ellenére Erdélyi Béla és felesége igyekezett azt a látszatot fenntartani, hogy teljes harmóniában élnek, ezért 1927. augusztus 20. napján elmentek kettesben sétálni a Pesentheiner Grabenen fekvő fennsíkra és a Kanzel-hegyre.

A fennsíkról egy, a fürdővendégek által kedvelt, kb. 110 méter hosszú és 80 centiméter széles serpentinút vezetett a vízeséshez. Ezen útszakasz biztonságos volt, annak ellenére, hogy az út mellett néhány méternyi lejtőt követően kb. 13 méteres szakadék húzódott. Korábban itt nem történt még baleset.

A séta során az út széle felől, a férjébe karolva ment Forgács Anna. Erdélyi Béla azonban hirtelen kitolta a feleségét az út széle felé, melyhez az út szűkossége miatt igen enyhe nyomás is elegendő lehetett.

Erdélyi Béla ekkor meg sem nézte, hogy felesége hova esett, hogy tudna-e neki segíteni, hanem elfutott Millstattba, hogy onnan szerezzen segítséget.

A lökés hatására Forgács Anna a lejtőre került, azon végigsúszott, de nem esett le a szakadékba, mert a szakadék szélén lévő fenyőfák ágaiban fennakadt a botja. Ezt követően a saját erejéből visszamászott a szerpentinútra és ő is elindult Millstattba.

Már majdnem meg is érkezett, amikor összetalálkozott az Erdélyi Béla által szervezett mentőcsapattal. Erdélyinét az autóra ültették, majd elvitték a szállásukra, ahol orvos is megvizsgálta. Dr. Pichler József orvos megállapította, hogy az asszony csak karcolásokat és apróbb zúzódásokat szerzett, komolyabb sérülések nélkül megúsza a bal esetet, ezért nem kell huzamosabb ideig ágyban maradnia.

Amikor Forgács Annát kérdezték, hogy hogyan történt az eset „azt mondta, hogy megszedült és gurult-gurult, majd Erdélyi Béla felé fordulva azt mondta tisztán érthetően, német nyelven »Lieber Bela mir scheint, als du mich gestossen hast.« / »kedves Bélám úgy érzem, mint-hogyha meglöktél volna« / utóbb pedig [...] a következő kijelentést tette »Nem úgy értettem, hogy Béla meglökött, hanem az volt az érzésem, mintha utánam kapott volna. Éreztem, hogy Béla keze utánam nyult, mintha megakart volna fogni s elkapott volna, ha tudott volna.«”¹⁶

4.2. Forgács Anna halála

Forgács Annát a következő napokban sokan meglátogatták. Az asszony életvidám volt, a férjével még kártyázott is. Állapotára figyelemmel csak könnyű orvosságot kapott.

Erdélyi Béla azonban amikor elment kiváltani a feleségének felírt gyógyszert, a gyógyszerésznek előadta, hogy a felesége állapota miatt nagyon ideges, ezért kérte, hogy a patikus adjon neki recept nélkül veronált. A gyógyszerész megtagadta a kérését, helyette recept nélkül is kapható, ártalmatlanabb szert javasolt. Ezt azonban Erdélyi Béla elutasította.

Augusztus 22-én Erdélyi Béla azzal kereste fel dr. Pichler József orvost, hogy írjon fel neki veronált, mert nagyon ideges és nem tud aludni. Az orvos 15 darab veronált írt neki, amelyet Erdélyi gyorsan el is ment kiváltani.

Hazaérvén akkora adag veronált adott be feleségének, hogy az asszony mély álomba zuhant. Annak érdekében, hogy a felesége állapota senkinek se tűnjön fel, a szoba ajtajára kitette a táblát, hogy ne zavarják őket.

Másnap, amikor az orvos meg akarta látogatni Forgács Annát, Erdélyi Béla mondta neki, hogy alszik a felesége, így inkább most ne zavarja.

Augusztus 24-én a délelőtti órákban a szálloda lakói közül többen meg akarták látogatni Forgács Annát, de Erdélyi Béla a szoba ajtaját résnyire nyitva annyit mondott nekik, hogy nagyon rossz éjszakájuk volt, ezért Anna alszik, ne zavarják, menjenek inkább a strandra.

Ezt követően Erdélyi Béla Thiem Hilda nevű szobalány-nal kitakarította a szobát. A nő takarítás közben hallotta, ahogyan Forgács Anna hörgő, csuklásszerű hangokat ad ki, amely olyan volt, mintha fuldoklott vagy hányni akart volna. Az asszony ekkor a hátán feküdt csukott szemmel, az arca fel volt fúvódva és kékes színű volt.

A szobalány figyelmeztette Erdélyi Bélát, hogy a felesége hányni akar, azonban Erdélyi csak annyit válaszolt, hogy „ó dehogy, nem hányni csak a zuhanásról álmodik”.¹⁷ Ekkor fentebb húzta a takarót úgy, hogy az Forgács Anna orrát is eltakarta. A szobalány figyelmeztette a férfit, hogy a takarótól nem fog a felesége levegőt kapni, és meg fog fulladni. Ekkor Erdélyi lehúzta a takarót Forgács Anna szájáig.

Amikor a szobalány végzett a takarítással, Erdélyi Béla egyedül maradt a szobában a feleségével. Rövid idő múlva azonban Erdélyi is elhagyta a szobát, és a többi szállóvendég után ment a strandra, majd ebédelni indultak.

Ebéd előtt dr. Gáldy Nándor meg akarta nézni, hogy hogy van Forgács Anna. A látogatást Erdélyi Béla ekkor már nem ellenezte. A szobához érve Erdélyi kinyitotta az ajtót és Gáldyt előreengedve beléptek a szobába.

A szobában történetekre dr. Gáldy Nándor így emlékezett vissza:

„A szobában derült fény mindenütt, az ágyban pedig ott fekszik hátán, hanyattfeküdve Anna és alszik. Olyan nyugodt volt, mintha aludna. Két keze mint annak aki mélyen alszik, rendesen, nyugodtan le van téve a paplanra. Ekkor Erdélyi felé fordultam, mire ő azt mondta: »Látod, hogy most is milyen mélyen alszik.« Amint jobban előre hajoltam, láttam hogy egy légy van Anna felső ajkán, ott sétál és a beteg meg sem mozdul. Egy pillanatra borzalmas érzés szállt meg, s mondtam, szent Isten, mi van itt, ez nem természetes dolog. Hiszen még az alvó ember is önkéntelenül reagál ha légy mászik az arcán. Még közelebb lépek, látom, hogy nem mozdul, megfogom a kezét és szólítom: »Annus, Annus.« Erdélyi megint azt mondotta: »Látod milyen mélyen alszik.« »Ez már nem alvás« válaszoltam, én a legrosszabbtól tartok, itt segíteni kell, amíg lehet és elkezdtem kiabálni, orvost! orvost!”¹⁸

Dr. Gáldy Nándor ekkor elrohant a szálloda orvosáért, aki megállapította, hogy Forgács Anna meghalt. Eközben Erdélyi Béla csak „azt hajtogatta, hogy »ez nem igaz, nem létezik«, majd odadólt az ágyra és megcsokolta a feleségét.”¹⁹

Dr. Pichler József orvos is megvizsgálta Forgács Annát. Megállapította, hogy nem sokkal a vizsgálat előtt hunyt el, mert a teste még nem hűlt ki. Az orvos ekkor a hulla nyakán gyanús sávot talált, de mivel a fojtogatás és zsinegelés nyomainak felismerésében nem rendelkezett elég gyakorlattal, valamint Erdélyi Béla irányába maradéktalan bizalommal volt, nem merte megállapítani, hogy erőszakos halált halt az asszony. Inkább szívbénulást állapított meg a halál okaként.

De nem csak dr. Pichler József látta a hulla nyakán lévő foltot, hanem a hulla öltöztetését ellátó asszony is. Elmondása szerint olyan volt Forgács Anna nyaka, mint egy akasztott embernek.

Mindeközben Erdélyi Béla gyorsan össze is csomagolta a felesége holmijait, amelyből Thiem Hilda szobalánynak adta Forgács Anna selyemsálját, egy púderesdobozt, egy illatszeres üvegcsét, egy ajakpirosítót és egy vörös

foliadékot tartalmazó orvosságos üveget, ezen utóbbit az az utasítással, hogy azt dobja ki. Ezt követően Erdélyi Béla elment a postahivatalba és táviratot küldött az anyjának, valamint Forgács Anna apjának arról, hogy a felesége szerencsétlenül leesett és agyrázkódás következtében elhunyt. Emellett táviratot küldött a Faubel, Szlavaich és Társai Bankháznak, melyben tájékoztatta őket a halálesetről, valamint dr. Fülöp Miklós ügyvédnek is, akit arra kért, hogy a váltókat tartsa vissza.

Dr. Pichler József másnap, augusztus 25-én a hullaházban is megtekintette az asszony testét. Ekkorra az előző napon észlelnél sokkal erősebb és nagyobb kiterjedésű elváltozás volt a nyakon. Már a fültől a gégefőig húzódott a sáv. De nem az orvos volt az egyedüli, aki ezen a napon megtekintette a hullát. Valamennyien észlelték a foltot, azonban mivel nem voltak biztosak abban, hogy bűncselekmény történt, nem tettek bejelentést.

Forgács Anna szülei augusztus 26-án reggel érkeztek meg Millstattba. Ők is meg szerették volna nézni lányuk holttestét, azonban erről lebeszélte őket Erdélyi Béla és dr. Gáldy Nándor.

4.3. Forgács Anna temetése és exhumálása

A temetési engedélyt Greil Frigyes országos törvényszéki főtanácsos adta ki, aki a Millstatti Járásbíróságon helyettesítési feladatokat látott el augusztus elejétől szeptember 15. napjáig. Mivel nem ismerte a helyet, ahol Forgács Anna lezuhant, csak a nyomozás után akart nyilatkozni a temetési engedély megadásáról.

Greil Frigyes 1927. augusztus 26-án azonban mégis megadta az engedélyt, mivel „körülbelül hat ivre terjedő csendőri jelentés érkezett be közben, amely minden idegen embernek kétségét kizárta és különösen kiemelte azt, hogy a házastársak a legjobb egyetértésben éltek. Megemlítem, hogy magában a jelentésben semmiféle sérülésről nem volt szó, sem pedig arról, hogy a nyakon sérülés lett volna, erről nekem nem volt tudomásom.”²⁰

Az engedély kiadása után még aznap 15 órakor akarták megtartani a temetést, azonban Erdélyi Béla nem szeretne volna Anna szüleit feltartani, ezért a temetést 13 órakor tartották meg.

Másnap azonban a Millstatti Járásbíróságra névtelen levél érkezett, amelyben Forgács Anna halálának gyanús körülményeire hívták fel a figyelmet. Nyomban el is rendelték a holttest exhumálását.

A boncolás során a nyakon lévő sávok már a nyak mindkét oldalán teljesen ki voltak fejlődve, és el voltak színeződve, de a tarkónál is látszódtak. Emellett a bal oldali hetedik borda is el volt törve. Egyéb belső sérülést viszont nem találtak. A nyaki sérüléseket a millstatti boncolást végző orvos megfojtási nyomoknak, míg a klagenfurti törvényszéki orvosok zsinogelési barázdáknak minősítették. A vegyvizsgálatra elküldött hullarészekből megállapították, hogy az asszonynak még életében 2-3 grammnál több veronált adott be.

A boncolás eredménye miatt a Klagenfurti Tartományi Bíróság elfogatóparancsot bocsátott ki Erdélyi Bélá-

val és dr. Gáldy Nándorral szemben. Az elfogatóparancsot továbbították a bécsi rendőrség részére, azonban mivel a terheltek már elhagyták Ausztria területét, a Bécsi Rendőrigazgatóság telefonon vette fel a kapcsolatot a Budapesti Főkapitánysággal, hogy gyilkosság gyanúja miatt rendeljék el az azonnali letartóztatásukat.

A Déli pályaudvarra 9 óra 30 perckor érkezett be a vonat Erdélyi Bélával, dr. Gáldy Nándorral, Erdélyi édesanyjával és Forgács Anna szüleivel. A családtagok és dr. Gáldy Nándor autóba ültek, és elindultak a város felé. Erdélyi azonban a peronon maradt, mert ott várta az ügyvédje, dr. Darvay János, aki tájékoztatta Erdélyit, hogy a felesége halála kapcsán milyen találgatások keringenek. A rendőrség Erdélyi Bélát a peronon elfogta és őrizetbe vette.²¹

5. A vádirat

A Budapesti Királyi Ügyészség 1928. július 3. napján, 58454/1928.kü. számon nyújtotta be vádiratát Erdélyi Béla és társai ügyében.

Az ügyészség Erdélyi Bélát gyilkosság kísérletével és gyilkossággal vádolta, mert a

„felesége született Forgács Anna életét előre megfontolt szándékból kioltani megkezdte az által, hogy Budapesten 1927. évi május hó 8.-án és azt követő napokban veronálnak többszöri adagolásával megmérgezte, ekként megkezdett cselekményét azonban rajta kívül fekvő azon okból, hogy felesége életét a szakszerű orvosi kezelés megmentette, – be nem végezhetette, azonban feleségét szül. Forgács Annát Millstattban az 1927. évi augusztus 20–24.-ig eltelt öt nap alatt a Pesentheimer hegyen a vizesés fennsíkjánál elvonuló szerpentin utról ölési szándékkal történt de halálos eredménnyel nem járó letaszítás és ezt követőleg ugyancsak ölési szándékkal veronállal történt megmérgezés után a halál bekövetkezésének siettetése céljából 1927. évi augusztus hó 24. napján délben előre megfontolt szándékból, az által, hogy nyakára szoritott zsinoggal megfojtotta, – megölte.”²²

Ezen túlmenően összesen 28 rendbeli magánokirathamisítás büntetével, felbujtóként elkövetett 5 rendbeli közokirathamisítás büntetével, valamint 2 rendbeli csalás büntetével vádolta, amely egy esetben kísérleti szakban maradt.²³

Borsos Ferencet, Filó Józsefet és Gerencsér Józsefet²⁴ magánokirathamisítás büntetével és csalás büntetével, míg Danielszky Miklóst közokirat-hamisítás büntetével vádolta az ügyészség.²⁵

6. Az elsőfokú bírósági eljárás

Erdélyi Béla és társai ügyében elsőfokon a Budapesti Királyi Büntető Törvényszék dr. Schadl Ernő királyi törvényszéki tanácselnök vezette tanácsa járt el. Az ügyész-

séget dr. Temesváry Gyula királyi ügyész képviselte. Erdélyi Béla meghatalmazott védője dr. Gál Jenő volt, a többi vádlottat dr. Zimmermann Géza, dr. Róth Béla, dr. Rubin László, valamint dr. Szentpétery Gyula képviselte.

Az elsőfokú bíróság 1928. november 17. napja és 1929. február 5. napja között 31 tárgyalási napot tartott, amely során a vádlottak mellett számos tanút és több szakértőt is kihallgattak.

6.1. A bizonyítási eljárás

6.1.1. A vádlottak vallomásai

Erdélyi Béla a terhére rótt gyilkosságban és annak kísérletében tagadta bűnösségét. Tagadta, hogy felesége életére tört volna, de elismerte, hogy mind Budapesten, mind Millstattban bántalmazta az asszonyt, ahogy azt is elismerte, hogy két alkalommal bottal is megütötte, de elmondása szerint a bot nem a feleségén tört ketté, hanem, mert ráütött vele arra az autóra, amelyben Forgács Anna ült.

A veréseket Erdélyi Béla azzal magyarázta, hogy a felesége azokat a nemi kielégüléseként maga kívánta, és vitte bele őt. Nyilatkozata szerint „Annának tulhajtott nemi élete magyarázza ami összezőrdüléseinket is. Különösen gyakori volt ez közöttünk, amikor én szolid életem következtében az ő tulhajtott nemi kívánságainak nem tudtam eleget tenni.”²⁷

Tagadta, hogy utálta Forgács Annát, ilyen tartalmú kijelentést sem tett. Szerette a feleségét, ezért is vette el. De elmondása szerint nem ez volt az egyedüli indoka a házasságkötésüknek. Forgács Anna könyörgött neki, hogy vegye el, mert más állapotban van, kérésének nyomatékot adva öngyilkossággal is fenyegetőzött.

Nyilatkozata szerint nem kért hozományt Forgács Anna apjától, és az életbiztosítás is Anna ötlete volt, hogy ezzel tűntessék fel komolyabb színben a házasságukat. Csak tréfából íratott alá feleségével olyan dokumentumot, hogy válás esetén semmire sem tart igényt.

Erdélyi előadása szerint Forgács Anna nagyon túlhajtott volt, morfiummal és kokainnal élt, valamint az álmatlanságára veronált szedett, ennek ellenére tagadta, hogy ő veronált adott volna be az asszonynak. A májusi eset kapcsán elmondta, hogy a felesége étvágytalanságra két darab gyógyszerzt szokott bevenni, attól lett rosszul. Mások is előfordult, hogy egy napig nem tudott kikelni az ágyból, ezért nem tartotta szükségesnek, hogy orvost hívjon hozzá.

Erdélyi azt is tagadta, hogy a feleségét a szerpentinútról lelökte volna. Előadása szerint a felesége szédült és tériszonyban szenvedett, ezért valahogyan megcsúszott, és azonnal elkezdett zuhanni.

„Én utánakaptam Annának, lebbenő szoknyájába próbáltam belekapaszkodni, de nem tudtam, mert olyan gyorsan zuhant. Erre levágtam magamat a földre és utánanéztem. De nem hallottam már semmit, csak a vizesés óriási zuhogása hallatszott. [...] Az én lelkiismeretem nyugodt és mondhatom: lenéztem, hogy mi történt szegény Annával.”²⁸

Elmondása szerint mindenhol kereste a feleségét, de nem találta, ezért elkezdett futni, hogy mentőexpedíciót szervezzen. Hangsúlyozta, hogy ha le akarta volna lökni a feleségét, akkor a kilátóból is kilökhette volna a 60–80 méteres mélységbe.

Erdélyi Béla a felesége nyakán, a halála után felfedezett nyomokkal kapcsolatban előadta, hogy azok attól az ingtől keletkezhetek, amelybe a zsidó szokásoknak megfelelően a holttestet felöltöztették.

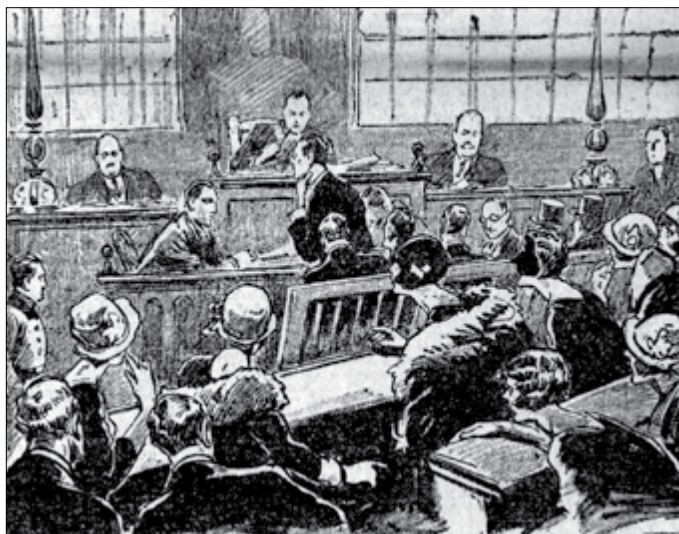
A gyilkossággal ellentétben, Erdélyi Béla elismerte bűnösségét a váltóhamisításokkal kapcsolatban. Előadta, hogy mielőtt Rómába utazott, a Faubel, Szlavai és Társai Bankháztól 130 millió korona kölcsönt vett fel, amely

fedezetül 6 darab hamis váltót adott. A kölcsönre azért volt szüksége, mert meg akarta szöktetni Annát, és így akarta a megélhetésüket biztosítani. Azonban később megfontolta magát.

Nyilatkozata szerint a váltókon szereplő aláírásokat Borsos Ferenc, Dánielszky Miklós, Gerecsér József és ő maga hamisította. De Forgács Anna is részt vett a hamisításban. Filó József viszont nem követte el a terhére rótt cselekményt.

A többi vádlott közül Borsos Ferenc elismerte bűnösségét a terhére rótt bűncselekményekben.

Filó József részben – csak a csalás kapcsán – ismerte el bűnösségét, nyilatkozata szerint 1927 tavaszán Erdélyi Béla kérte meg, hogy 4 váltóra hamisítsa rá Kun András aláírását. Erre azonban Filó nem vállalkozott, de Erdélyi figyelmebe ajánlotta Borsos Ferencet. Filó József tagadta, hogy más személy nevében váltókat aláírt volna. Dánielszky Miklós tagadta a terhére rótt cselekmények elkövetését, nyilatkozata szerint csak kazánkönyveket írt meg Erdélyi Béla helyett és kérésére.

„Greil osztrák vizsgálóbíró megmutatja, hogyan fojthatták meg Forgács Annát.” Beszámoló a tárgyalásról a Friss Ujság 1928. november 23-i számában.²⁶

6.1.2. Egyéb bizonyítási eszközök

A nyomozás során Forgács Anna lezuhanásának körülményei vizsgálatára helyszíni szemlét is tartottak. A szemle során bábuval rekonstruálták a történeteket, amelynek az eredményét a bírósági tárgyaláson is ismertették.

Ezen próbaesések is alátámasztották, hogy egy apró lökés is elegendő lehetett az asszony lezuhanásához. Lökés nélkül, a botjára támaszkodva nem lett volna lehetősége lecsúszni. A bábu minden alkalommal kétszer pördült meg és ugyanaz a fa fogta fel, amely Forgács Annát is. Megállapították, hogy amennyiben a fa nem fogja meg az asszonyt, akkor biztosan lezuhant volna a 18 méteres szakadékba, ahol biztosan életét veszítette volna.

Az asszony holttestén található sérülések megvizsgálása érdekében a tárgyaláson is bemutatásra került – preparáltan – Forgács Anna nyakának sérüléssel érintett része.

Emellett számos tanút kihallgatott a törvényszék. A tanúk közül szükséges kiemelni dr. Pichler József orvos tanúvallomását, hiszen ő volt az, aki Forgács Annát a lezuhanás után, majd a halál beálltát követően megvizsgálta, és a boncolásnál is jelen volt.

Nyilatkozata szerint a balesetet követően Forgács Anna egész testét megvizsgálta, de „sérülései nem voltak sulyosak, inkább csak horzsolások voltak. [...] A nyakon semmiféle sérülés nem volt látható.”²⁹ Két nap múlva, 1927. augusztus 22-én azzal kereste fel az orvost Erdélyi Béla, hogy a feleségének könnyű orvosságot írjon fel, amelytől a fájdalmai enyhülnek, és a sebei meggyógyulnak. Ezzel szemben kérte, hogy saját részére írjon fel veronált, mert nagyon nyugtalan és aludni sem tud. Aznap meg is vizsgálta az orvos az asszonyt, aki ekkor az ágy szélén ült és egy tűkörrel a kezében könnyedén beszélgetett. Az eredeti tervek szerint az orvos naponta meglátogatta volna Forgács Annát az állapota ellenőrzése érdekében.³⁰

Másnap Pichler doktor a szálló lépcsőházában össetalálkozott Erdélyi Bélával. Az orvos érdeklődött Forgács Anna állapota iránt és kijelentette, hogy meg akarja látogatni. Erre azonban Erdélyi közölte, hogy a felesége alszik, ezért ne menjen fel hozzá.

A következő napon éppen egy másik betegnél volt az orvos, amikor az anyós jött érte azzal, hogy azonnal kéri Forgács Annához. Az orvos rögtön el is indult. A szálló lépcsőházában azonban a szállótulajdonos már Forgács Anna halálhírét közölte vele.

Amikor felért Erdélyiék szobájába, megvizsgálta az asszonyt.

„A hulla látszólag békésen és nyugodtan feküdt és semmi jele az erőszakos halálnak első tekintetre nem látszott. Megnéztem az egész testet alaposan és ekkor a nyak jobb felén bizonyos bőrelváltozásokat láttam. [...] A bőrelváltozások a zuhanással semmiféle összeköttetésben nem állnak és én természetesen mindjárt meg is kérdeztem Erdélyi Bélát, hogy mit jelent ez a folt? Erdélyi egy elutasító kézmozdulattal azt felelte, hogy ez már előbb is megvolt. [...] Amikor Erdélyi Bélával beszéltem, megkérdezte, hogy milyen benyomást tesz rám a halott. Nehezen halt-e meg a felesége.”³¹

Az orvos az eltelt napok száma alapján kizártnak tartotta, hogy a baleset következményeként halhatott volna meg az asszony, így végül szívbenulást állapított meg a halál okaként. Mivel nem volt biztos a megállapításában, ezért a holttest boncolásánál is részt kívánt venni.

A temetőben elvégzett boncolás során nézőként volt jelen, és a jegyzőkönyv szerkesztésében segédkezett. A boncolás alapján arra az álláspontja jutott, hogy Forgács Anna halálát kézzel való megfojtás okozta. Ezen álláspontját a bíróság előtt annyiban módosította, hogy sállal és kézzel történhetett a gyilkosság.³²

„A fulladásos halál mellett szóló positivum a következő: A szív és a léleközpontum ellenállóképessége a veronálmérgezés következtében teljesen legyengült. Ezt a legyengült szervezetet azonban fojtogatásnak vagy zsinegelésnek vetették alá, s fojtogatás következtében sokk keletkezett és ez okozta a halálát. A megfojtásos halál tehát teljes önkivületi állapotban érte a beteget, aki ilyen módon egyáltalán nem tudott védekezni. A sokk következtében rendkívül gyorsan halt meg, éppen emiatt nem tudtak a holttesten a fulladásos halál tipikus jelei kiképződni.”³³

Erre az álláspontra helyezkedett dr. Langer János is, aki az asszony boncolását végezte. Véleménye szerint

„A nyakon [...] a nyomás halál előtt alkalmazott és csak az elszíneződés történt meg a halál után. Ezek a nyomok a bőrszövet kiszáradásából keletkeztek. Az erőszakos megszorítás következtében ugyanis a szövetekből a nedvek a megszorítás következtében eltávoztak s mivel a halál után nincsen vérkeringés, oda nem térhettek vissza. Ha az illető a szorítás után nem hal meg, a szövetnedvek visszatérnek oda, tehát kiszáradás nem következik be. Ha azonban rögtön jön a halál, a szövetnedvek nem tudnak többé visszatérni és megkezdődik a kiszáradás.”³⁴

Az orvosok feltevését dr. Kenyeres Balázs orvosszakértő is megerősítette. Véleménye szerint, mivel a vérbeszűrődés az első bőrsejtszövet alatti izomban is megtalálható volt, így az nem keletkezhetett a sértett halála után. Álláspontja szerint

„a nyakon talált barázda föltétlen egy zsinegszerű tárgy nyomásától ered, amely a halál előidézésére elegendő volt. Semmi más okát a halálnak megállapítani nem lehet, és semmi olyan adat nincsen ami ezt kizárná. [...] A halál oka sem mérgezés sem pedig a lezuhanás nem lehetett.”³⁵

A bíróság Erdélyi Béla elmeállapotát is megvizsgáltatta. A vizsgálatot dr. Németh Ödön elmeszakértő és dr. Bakody Aurél orvosszakértő végezte. Véleményük szerint

„Erdélyi Béla etikailag fogytékos egyén ugyan, azonban sem jelenleg nem szenved s a bűnvádi cselekmények elkövetésének idejében sem szenvedett akarat-

beli szabad elhatározási képességet kizáró vagy korlátozó elmezavarban vagy öntudatlanságban.”³⁶

A váltóhamisításokkal kapcsolatban az ügyben írásszakértőket is kirendeltek a váltókon szereplő aláírások eredetének meghatározása érdekében. Az írásszakértők megállapították, hogy egyik aláírás sem származik Forgács Annától és Dánielszky Miklóstól. Viszont kétséget kizáróan megállapították, hogy Filó József és Erdélyi Béla részt vett a hamisításban.

6.2. Az elsőfokú bíróság ítélete

A Budapesti Királyi Törvényszék az 1929. február 5. napján kelt B.XI.11.698/1927/531. számú ítéletében Erdélyi Bélát bűnösnek mondta ki

„a Btk. 278. §-ába ütköző gyilkosság, Btk. 65. §-a szerinti kísérletének büntetében, amelyet úgy követett el, hogy Budapesten, 1927. május 8-napján és az ezt követő napokon, előre megfontolt szándékból veronálnak többszöri adagolásával megkezdte feleségének született Forgács Annának életét kioltani, e cselekményét azonban rajta kívül eső okból be nem végezhetette, mivel Forgács Anna életét a szakszerű orvosi kezelés megmentette; – a Btk. 278. §-ába ütköző gyilkosság büntetében, melyet úgy követett el, hogy az ausztriai Millstattban, 1927. évi augusztus hó 20-tól 24-ig eltelt öt nap alatt, a Pesentheiner hegyen a vizesés fensikjánál elvonuló szerpentin utról, feleségét született: Forgács Annát előre megfontolt ölési szándékból letaszította, amely cselekménye halálos eredménnyel nem járt, – majd ezt követően ugyancsak előre megfontolt szándékból veronállal megmérgezte és utána a halál bekövetkezésének siettetése céljából, 1927. évi augusztus hó 24-napján délben előre megfontolt szándékból, a nyakára szorított zsinaggal megfojtotta, s ezáltal megölte”.³⁷

Ezen túlmenően bűnösnek mondta ki 28 rendbeli magánokirathamisítás büntetében, 5 rendbeli közokirathamisítás büntetében mint felbujtót, valamint 2 rendbeli csalás büntetében, amely egy esetben kísérleti szakban maradt.³⁸

Ezért a bíróság Erdélyi Bélát a Btk. 278. §-ában meghatározott halálbüntetés helyett életfogytig tartó fegyházbüntetésre³⁹ és 10 évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának hasonló tartamú felfüggesztésére ítélte.⁴⁰

A törvényszék Borsos Ferencet bűnösnek mondta ki 2 rendbeli magánokirathamisítás büntetében, valamint 2 rendbeli csalás büntetében mint Erdélyi Béla tettestársa, amely egy esetben kísérleti szakban maradt. Ezért a bíróság 1 év börtönbüntetésre és 10 év hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának hasonló tartamú felfüggesztésére ítélte. A szabadságvesztésbe beszámítani rendelt 6 hónap és 21 nap fogvatartásban töltött időt.⁴¹

Filó Józsefet bűnösnek mondta ki 11 rendbeli magánokirathamisítás büntetében, valamint csalás büntetében mint bűnszervező résztvevőt. Ezért a bíróság 1 év és 6 hónap

börtönbüntetésre és 10 év hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának hasonló tartamú felfüggesztésére ítélte. A szabadságvesztésbe 5 hónap és 21 nap fogva tartásban töltött időt beszámítani rendelt.⁴²

Dánielszky Miklóst bűnösnek mondta ki 2 rendbeli közokirathamisítás büntetében. Ezért a bíróság 6 hónap börtönbüntetésre és 5 év hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának hasonló tartamú felfüggesztésére ítélte.⁴³

A bíróság előírta, hogy a szabadságvesztés tartamát a megkezdésének napjától, a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését a szabadságvesztésnek, vagy a szabadságvesztés elévülésétől kell számítani.⁴⁴

6.3. Az ítélet indokolása

Az elsőfokú bíróság elfogadta Erdélyi Béla azon védekezését, hogy szerelemből házasodott össze Forgács Annával, azonban álláspontja szerint a hozományt sem vetette meg, mivel ekkor nem volt állása, keresete, ellenben ott volt a sok adóssága a kiállított hamis váltók miatt, melyek lejártá vészjóslóan közeledett.

Erdélyi Béla Forgács Anna irányába fennálló közömbösségét az is tanúsította, hogy a tárgyalás során egyetlen alkalommal sem védte meg az asszony becsületét, ha bármely tanú a felesége emlékét sértő kijelentést tett. Ezzel szemben kínosan ügyelt arra, hogy a saját becsületén ne essen csorba.

Erdélyi Béla vallomása szerint felesége morfiúmmal és kokainnal élt, amelyet több tanú is megerősített, így különösen a Belvárosi Színházhoz kapcsolódó személyek vallották azt, hogy narkotikumokkal élt Forgács Anna, melyre tekintettel külön orvost kellett foglalkoztatni. Ezzel szemben Forgács Anna közeli ismerősei egyöntetűen tagadták, hogy az asszony bármilyen szerrel élt volna, állításuk szerint gyógyszert sem szívesen vett be. A bíróság e körben Forgács Anna környezetében élők vallomását fogadta el, kiemelve, hogy nem életszerű az, hogy egy nem szerződött színésznő miatt külön orvost foglalkoztassanak, hiszen bármikor mondhatták volna neki, hogy többé nem léphet fel.

Erdélyi Béla veronál használatával kapcsolatban kifejtette a bíróság, hogy a vádlott nem tudta igazolni, hogy neki valójában mire kellett a gyógyszer, mivel nyilatkozata szerint álmatlanságban szenvedett, ennek ellenére csak 3 alkalommal írtak fel neki receptre veronált. Első alkalommal 1927 áprilisában, röviddel az életbiztosítás megkötését követően, majd májusban, amelyet követően majdnem meghalt a felesége mérgezés miatt. Ezután egészen augusztusig nincs szüksége veronálra. Majd augusztus 16. napján megpróbált recept nélkül veronálhoz jutni a gyógyszerészről, végül másnap – harmadik alkalommal – receptre felíratta, amely után a felesége szervezetéből ismételt nagy mennyiségű veronált mutatnak ki. Az is Erdélyi védekezését gyengíti, hogy elmondása szerint a felesége halála után a megmaradt gyógyszert a földre kiszórta, és valószínűleg kisperték azt, miközben pont akkor lett volna a legnagyobb szüksége rá.⁴⁵

Erdélyi Béla balesettel kapcsolatos védekezését sem fogadta el a bíróság. Erdélyi elmondása szerint Forgács Anna súlyos fokú tériszonyban szenvedett. Ő megpróbálta elkapni feleségét, de már nem tudta, mert olyan gyorsan zuhant. Ezt követően mindenhol kereste, de nem találta, ezért elkezdett futni, hogy mentőexpedíciót szervezzon. A vádlott előadását azonban a helyszíni szemle megcáfolta, hiszen megállapításra került, hogy azon a helyen, ahol Forgács Anna lecsúszott, 6 méter széles füves, páfrányos terület van, így nem tűnhetett el azonnal a férje szeme elől. Ha Erdélyi Béla közelebb lépett volna az út széléhez, akkor láthatta volna, hogy hova esett a felesége, és a teljesen veszélytelen útvonalon a segítségére tudott volna sietni. Azonban Erdélyi annak a látszatát elkerülendő, hogy köze van a felesége lezuhanásához és esetleges halálához, inkább színjátékot előadva gyorsan elrohant mentőexpedíciót szervezni. Forgács Anna tériszonyát pedig a tanúvallomások cáfolták meg. Szülei szerint gyermekkorában egészen meredek sziklánál szedett málnát, illetve több tanú megerősítette, hogy a millstatti tóba benyúló helyen is tudott horgászni.

A bíróság nem adott helyt annak az érvelésnek sem, hogy a Forgács Anna nyakán talált nyomokat az a magasnyakú ing okozta, amelybe felöltöztették halála után, mivel a halott öltöztetését végző asszony már a test öltöztetését megelőzően foltokat látott a nyakon. Emellett a szakértők álláspontja szerint a nyaki sérülések Forgács Anna életében keletkeztek, minden más halálokot kizárva, kétséget kizáróan megállapítható, hogy a nyaki barázdák élön végrehajtott zsinogelés vagy megfojtás jelei, melyet veronál beadása által előidézett bódult állapotban hajtottak végre.

A bíróság a bizonyítékok együttes értékelése alapján megállapította, hogy a színésznő május 8-án kezdődő megbetegedése nem tekinthető sem természetes úton bekövetkezőnek, sem öngyilkosságnak, sem balesetnek, hanem kifejezetten más személy által előidézett veronálmérgezés volt, amelyet többszöri adagolásban adtak be részére, és mennyisége alapján megfelelő orvosi segítség nélkül Forgács Anna halálát idézhette volna elő. Továbbá Forgács Anna halála nem természetes úton létrejövő megbetegedés eredménye, nem a lezuhanás következménye, és nem is veronál okozta, hanem cukorspárga vagy függőgöngyosinór vastagságú eszközzel veronáltól bódult állapotban elkövetett zsinogelése.⁴⁶

A törvényszék álláspontja szerint, annak ellenére, hogy sem a budapesti, sem a millstatti mérgezésnek nem volt szemtanúja, és Erdélyi Béla tagadja a cselekmény elkövetését, a sértett pedig már nem tud nyilatkozni, de Erdélyi Béla volt az egyedüli, aki a mérgezéseknél, a lezuhanásnál, valamint a sértett utolsó óráiban jelen volt, így a zsinogelést kizárólag Erdélyi Béla valósíthatta meg. Annak pontos időpontját azonban nem sikerült megállapítani, csak azt, hogy Erdélyi Béla délből történő strandra menetele előtt történt. A bíróság nem tartotta kizárhatónak azt sem, hogy Forgács Anna nyaka már akkor el volt szorítva amikor Thiem Hilda a szobában takarított, ezért siettetette Erdélyi a takarítás befejezését, valamint ezért volt az aszszony állig betakarva és adott ki hörgő hangokat.

Erdélyi Béla bűnösségét igazolja az is, hogy a strandolás után, amikor dr. Gáldy Nádorral megnézték a felesége állapotát, kopogás nélkül léptek be a szobába, ahová maga elé engedte Gáldyt. Erdélyi ezen, az illemmel merőben szemben helyezkedő viselkedése is azt igazolja, hogy tudta, hogy a felesége milyen állapotban van.

6.3.1. Az enyhítő és súlyosító körülmények

A törvényszék a büntetés kiszabása körében súlyosító körülményként értékelte, hogy Erdélyi Bélát korábban, az 1927 májusában elkövetett testi épség elleni bűncselekmény miatt jogerősen elítélték⁴⁷, a többszörös bűnhalmazatot, a terhére rótt vagyron elleni bűncselekmények vagyoni haszonszerzésre irányuló voltát, valamint a körmönfonságot, amellyel a csalást megvalósította. Enyhítő körülményt Erdélyi Béla vonatkozásában nem látott megállapíthatónak.⁴⁸

Borsos Ferenc vonatkozásában súlyosító körülmény a többszörös bűnhalmazat, a csalással kapcsolatos körmönfonság. Enyhítő körülmény a büntetlen előélete és a beismerése, valamint Erdélyi Béla befolyására való cselekvése.

Filó Józseffel szemben is súlyosító körülményként állapította meg a többszörös bűnhalmazatot, míg enyhítő körülményként a büntetlen előéletét, valamint, hogy Erdélyi rábeszélésére követte el a cselekményt.

Dánielszky Miklós esetén súlyosító körülményt nem észlelt, enyhítő körülményként értékelte a büntetlen előéletét, a beismerését, valamint Erdélyi befolyására való cselekvését.

A bíróság Filó Józsefet, Borsos Ferencet és Dánielszky Miklóst az enyhítő és súlyosító körülményekre figyelemmel ítélte a rájuk kiszabható fegyházbüntetés helyett börtönbüntetésre.

6.3.2. A jogorvoslati nyilatkozatok

A törvényszéki ítélettel szemben a vádlottak a bűnösség megállapítása miatt, Erdélyi Béla védője a vagyron elleni bűncselekmények minősítése és büntetési tétele miatt, valamint a gyilkossághoz és annak kísérletéhez kapcsolódóan a bűnösség megállapítása miatt, Filó József és Dánielszky Miklós védője a bűnösség megállapítás miatt és enyhítésért, míg Borsos Ferenc védője bűnösség megállapítása, valamint részben felmentésért, részben eltérő minősítésért és enyhítésért jelentett be fellebbezést.

7. A másodfokú bíróság döntése

A Budapesti Királyi Ítéltőáblán a dr. Degré Miklós királyi ítéltőáblai elnökből, dr. Kecskés Gábor és dr. Haris Andor királyi ítéltőáblai bírákból álló tanács járt el, a vádat dr. Vargha József királyi főügyész képviselte.

A Budapesti Királyi Ítéltőábla az 1930. május 17. napján kelt B.IV.9273/1929/548. számú ítéletével az elsőfokú bíróság ítéletét teljes terjedelmében helybenhagyta.

Kiemelte, hogy mind a négy vádlott esetén törvényes volt a minősítés a csalási és okirathamisítási bűncselekmények vonatkozásában, valamint a bűnösségük fokával azonos büntetést szabott ki az elsőfokú bíróság.

A másodfokú bíróság álláspontja szerint Erdélyi Béla a feleségének a szanatóriumi tartózkodása alatt újabb adag veronált adott be, mivel az állapota rosszabbodott. Az Igazságügyi Orvosi Tanács állásfoglalása szerint azonban a beteg állapotában önmagától nem következhetett volna be rosszabbodás. Figyelemmel arra, hogy a szanatóriumban az ápolók a családtagok látogatásakor akár hosszabb időre is elhagyják a kórtermet, Erdélyi Bélának lehetősége is volt újabb adagot beadni neki.

Az ítéletábra a gyilkossággal kapcsolatban rögzítette, hogy

„az Igazságügyi Orvosi Tanács véleménye szerint Erdélyiné halála a veronál mérgezésből is bekövetkezett volna, de a vádlott, a ki már augusztus hó 20.-án felesége letaszításakor is abban a hitben volt, hogy az általa szervezett mentő expedíció a felesége holttestére fog találni, augusztus hó 24.-én már végleg elvesztette a türelmét, nem tudott beletörődni a várt halálának lassu léptekkel való közeledésébe, feleségének az általa már régen megásott sírjához való közeledésére megadta az utolsó lökést, a melynek az eszköze a: zsinag volt!”⁴⁹

Álláspontja szerint „az Erdélyi Béláné nyakán talált nyak-sérülések nem keletkeztek a lezuhanás alkalmával semmiképp, de nem keletkeztek sem a Priessnitz borogatástól, sem a koporsóba helyezés alkalmával, sem a hulla elváltások, sem a kipállás, sem a halott ruházata által, – hanem azok zsinagszerű eszköznek a nyomása alatt jöttek létre.”⁵⁰ Erdélyi Béla tervét, hogy a jövőbeli anyagilag gondtalan élete érdekében feleségét megöli, előre nyugodtan megfontolta, és végig higgadtan tartotta magát a tervéhez.

A Budapesti Királyi Ítéletábra ítéletével szemben valamennyi vádlott, valamint Erdélyi Béla védője semmisségi panaszt terjesztett elő.

8. A Kúria döntése

Erdélyi Béla és társai ügyében a Kúria dr. Szeőke István tanácselnökből és dr. Bolla Árpád előadó bíróból álló tanácsa járt el, amely az 1931. február 10. napján kelt B.II.4495/1930/555. számú ítéletével a Dánielszky Miklós terhére rótt cselekmény minősítését 2 rendbeli közokirathamisítás vétségére módosította, ezért a vele szemben

kiszabott büntetést 1 hónap fogházbüntetésre és 3 év hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésére csökkentette, egyebekben az Budapesti Királyi Ítéletábra ítéletét nem érintette, a semmisségi panaszokat elutasította.

9. Erdélyi Béla perújítási kérelme

1938. január 17. napján Erdélyi Béla perújítási kérelmet terjesztett elő, amelyben új orvosszakértő kirendelését kérte arra hivatkozással, hogy az eltelt 10 évben az orvostudomány sokat fejlődött.

A kérelmet a Budapesti Királyi Törvényszék az 1938. április 9. napján kelt B.XII.1007/938/2. számú végzésével – vizsgálat és tárgyalás tartása nélkül – visszautasította, figyelemmel arra, hogy Erdélyi Béla nem jelölt meg új bizonyítékot, csupán új orvosszakértői vélemény beszerzését kérte.⁵¹

A Budapesti Királyi Ítéletábra az 1938. július 12. napján kelt B.IX.8333/1938/5. számú végzésével Budapesti Királyi Törvényszék végzésének indokait helyesnek fogadta el, és visszautasította a felfolyamodást.

10. Összegzés

A népszerű színésznő fiatalon, tragikus körülmények között bekövetkezett halála megrázta a korabeli magyar társadalmat, különösen Budapest előkelő polgárait, akik emiatt nagy számban vettek részt hallgatóságként az Erdélyi Béla és társai ellen indult büntetőügy bírósági tárgyalásán. Emellett a nagyfokú közérdeklődésre figyelemmel az újságok is rendszeresen beszámoltak a tárgyalóteremben történt eseményekről.

Forgács Anna halálához kapcsolódóan, a bűncselekmény körülményeinek felderítése érdekében a bíróság kiterjedt bizonyítást végzett, amely során számos tanút és szakértőt kihallgatott, valamint a tudomány állása szerint rendelkezésre álló valamennyi bizonyítási eljárást lefolytatott. Mindezek alapján a bíróság Erdélyi Béla következetes tagadása ellenére kétséget kizáróan meg tudta állapítani bűnösségét a felesége sérelmére elkövetett bűncselekményekben is.

A gazdag családba született Erdélyi Béla csalásokkal terhelt élete, manipulatív személyisége, valamint a sértett halálának előidézését célzó ismétlődő tettei alapján ezen ügy volt az 1920-as évek egyik legérdekesebb és legszettebb büntetőügye, melynek különlegességét a sértett, Forgács Anna személye is fokozta.

BORSOS, KITTI

Tod der Schauspielerin Anna Forgács

(Zusammenfassung)

Anna Forgács war in den 1920er Jahren ein aufstrebendes Talent des Budapester Vígszínház. Sie war nicht nur innerhalb des Theaters beliebt, sondern auch bei den Männern. Im Jahr 1925 lernte sie Béla Erdélyi, einen wohlhabenden Industriellen aus einer Fabrikantenfamilie, kennen und heiratete ihn.

Béla Erdélyi gab viel aus, zunächst finanziert von seinem Vater, später durch das Fälschen von Wechseln. Neben Wechseln versuchte er auch durch Versicherungen Geld zu beschaffen. So schlossen er und seine Frau gegenseitige Lebens- und Unfallversicherungen ab.

Etwas mehr als einen Monat nach Abschluss der Versicherung erkrankte Anna Forgács plötzlich und wurde mit Vergiftungssymptomen in ein Sanatorium eingeliefert.

Nach dem Verlassen des Sanatoriums reiste das Paar nach Millstatt in Österreich, wo Béla Erdélyi bei einem Spaziergang versuchte, seine Frau in eine Klippe zu stoßen, doch die Schauspielerin kam mit leichten Verletzungen davon. Nach dem Unfall verabreichte Béla Erdélyi seiner Frau eine große Menge Veronal, woraufhin sie am 24. August 1927 starb.

Das Königliche Strafgericht Budapest befand Béla Erdélyi des versuchten Mordes, des Mordes, mehrerer Fälle von privater und öffentlicher Urkundenfälschung sowie des Betrugs für schuldig, während seine Komplizen bei der Fälschung der Schuldscheine der privaten und öffentlichen Urkundenfälschung sowie des Betrugs für schuldig befunden wurden.

BORSOS, KITTI

Death of actress Anna Forgács

(Abstract)

Anna Forgács was an emerging talent of the Budapest Vígszínház in the 1920s. She was not only popular within the theatre walls, but also among men. In 1925, she met and married Béla Erdélyi, a wealthy industrialist from a family of factory owners.

Béla Erdélyi spent a lot, financed initially by his father and later by forging bills of exchange himself. In addition to bills of exchange, he also tried to get money through insurance, so he and his wife took out mutual life and accident insurance.

Just over a month after the insurance was taken out, Anna Forgács suddenly fell ill and was taken to a sanatori-

um with symptoms of poisoning. After leaving the sanatorium, the couple travelled to Millstatt, Austria, where during a walk Béla Erdélyi tried to push his wife into a cliff, but the actress escaped with minor injuries. Following the accident, Béla Erdélyi gave his wife a large amount of veronal, which caused her death on 24 August 1927.

The Budapest Royal Criminal Court found Béla Erdélyi guilty of attempted murder, murder, several counts of forgery of private documents, forgery of public documents and fraud, while his accomplices in the forgery were found guilty of private forgery, public forgery and fraud.

Jegyzetek

- ¹ Vö. Forgács Anna (szócikk). In SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): *Színművészeti Lexikon 2. Favariné–Komjáti Ferenc*. Budapest, 1929. Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 54. p.
- ² HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 4. napján kelt B.XI.11.698/486-1927. számú jegyzőkönyve. 22. p.
- ³ PINTÉR István – SZABÓ László: *A század nevezetes bűnügyei A modern magyar pitaval*, Budapest, 1964. Minerva, 137. p.
- ⁴ Kép forrása: Letartóztatták dr. Erdélyi Bélát, a rejtélyes módon meghalt Forgács Anna színésznő férjét. *Pesti Hírlap*, 1927. (augusztus 30.) 195. sz. 9. p., Arcanum Újságok.
- ⁵ Ebben az időszakban egy gyári munkás körülbelül évi 1300–1500 pengőt keresett. Vö. POGÁNY Ágnes: Munkabérek a két világháború közötti Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 1989. 1. sz. 72. p.
- ⁶ PINTÉR–SZABÓ 1964. 140. p.
- ⁷ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 22. napján kelt jegyzőkönyve. 37. p.

- ⁸ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 11. napján kelt jegyzőkönyve. 4. p.
- ⁹ Uo. 57. p.
- ¹⁰ Uo. 59. p.
- ¹¹ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 18. napján kelt jegyzőkönyve. 13. p.
- ¹² Uo.
- ¹³ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 4. napján kelt jegyzőkönyve. 23. p.
- ¹⁴ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 22. napján kelt jegyzőkönyve. 22. p.
- ¹⁵ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 15. napján kelt jegyzőkönyve. 5. p.
- ¹⁶ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1929. február 5. napján kelt B.XI.11.698/1927/531. számú ítélete. 57–58. p.
- ¹⁷ Uo. 60. p.

- ¹⁸ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 29. napján kelt jegyzőkönyve. 53. p.
- ¹⁹ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1929. február 5. napján kelt B.XI.11.698/1927/531. számú ítélete. 61. p.
- ²⁰ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. november 22. napján kelt jegyzőkönyve. 121. p.
- ²¹ Vö. A klagenfurti törvényszék hitvesgyilkosság gyanúja miatt kérte Erdélyi Béla dr. letartóztatását a budapesti rendőrségtől. *A reggel*, 1927. (augusztus 29.) 35. sz. 2. p.
- ²² HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Ügyészség 1928. július 3. napján kelt 58454/1928.kü. számú vádirata. 1. p.
- ²³ Uo. 2. p.
- ²⁴ Gerencsér Józseffel szemben az eljárás nem volt lefolytatható, mert megszökött. Ismeretlen helyen tartózkodása okán a Budapesti Királyi Büntető Törvényszék vizsgálóbírája 1927. október 21. napján B.11.698/63-1927. számon nyomozó levelet bocsátott ki vele szemben. Vö. HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. november 17. napján kelt jegyzőkönyve. 4. p.
- ²⁵ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Ügyészség 1928. július 3. napján kelt 58454/1928.kü. számú vádirata. 3–4. p.
- ²⁶ Kép forrása: Millstattban megfojtással fenyegette feleségét Erdélyi ... *Friss Újság*, 1928. (november 5.) 266. sz. 1. p., Arcanum Újságok.
- ²⁷ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. november 20. napján kelt jegyzőkönyve. 52. p.
- ²⁸ Uo. 75. p.
- ²⁹ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 1. napján kelt jegyzőkönyve. 4. p.
- ³⁰ Uo. 7–8. p.
- ³¹ Uo. 10–11. p.
- ³² Uo. 19–20. p.
- ³³ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. december 4. napján kelt jegyzőkönyve. 12–13. p.
- ³⁴ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1928. november 24. napján kelt jegyzőkönyve. 32. p.
- ³⁵ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1929. január 17. napján kelt jegyzőkönyve. 14–15. p.
- ³⁶ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1929. január 22. napján kelt jegyzőkönyve. 53–54. p.
- ³⁷ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1929. február 5. napján kelt B.XI.11.698/1927/531. számú ítélete. 2. p.
- ³⁸ Uo. 3–9. p.
- ³⁹ Erdélyi Bélával szemben a Btk. 278. §-a alapján halálbüntetést kellett volna kiszabni, azonban a Btk. 12. §-a kimondta, hogy az elkövetés helyén érvényben lévő büntetést lehet alkalmazni. Ausztriában a halálbüntetést ekkor már eltörölték, ott ezen cselekményért életfogytig tartó súlyos börtönbüntetés volt csak kiszabható. Figyelemmel arra, hogy ilyen büntetési nem a magyar szabályok szerint nem volt, így a törvényszék az életfogytig tartó súlyos börtönbüntetésnek leginkább megfelelő, életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte Erdélyi Bélát.
- ⁴⁰ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1929. február 5. napján kelt B.XI.11.698/1927/531. számú ítélete. 14. p.
- ⁴¹ Uo. 9–15. p.
- ⁴² Uo. 11–15. p.
- ⁴³ Uo. 13–15. p.
- ⁴⁴ Uo. 15–16. p.
- ⁴⁵ Uo. 140–141. p.
- ⁴⁶ Uo. 120. p.
- ⁴⁷ A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék az 1928. április 13. napján kelt B.XXXV.15.367/1927/9. számú ítéletével Erdélyi Bélát a Btk. 299. § 2. tételébe ütköző és aszerint minősülő párviadal szabályainak megszegésével elkövetett súlyos testi sértés büntette miatt 6 hónap börtönbüntetésre ítélte, mivel a Budapesten 1927. június 30. napján Elek Istvánnal vívott párviadal közben a vezető segéd „Állj!” vezényszava után Erdélyi Béla az ellenfelét átkarolta és a földre rántotta. A földön dülakodva ellenfelének orrát megharapta, és ezzel sérülést okozott neki, így Erdélyi Béla a párviadal kölcsönös egyetértéssel megállapított szabályait megszegte. Az elsőfokú bíróság ítéletét a Budapesti Királyi Ítéletábla az 1929. március 12. napján kelt B.I.8134/1928/14. számú ítéletével helybenhagyta. HU BFL VII.5.c. 15367/1927.
- ⁴⁸ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1929. február 5. napján kelt B.XI.11.698/1927/531. számú ítélete. 150. p.
- ⁴⁹ HU BFL VII.5.c. 11698/1927. A Budapesti Királyi Ítéletábla 1930. május 17. napján kelt B.IV.9273/1929/548. számú ítélete. 39–40. p.
- ⁵⁰ Uo. 24–25. p.
- ⁵¹ HU BFL VII.5.c. 1007/1938. Budapesti Királyi Törvényszék 1938. április 9. napján kelt B.XII.1007/938/2. számú végzése.

László Zsuzsanna*

Mérföldkövek

Az életfogytig tartó szabadságvesztés lelőhelyei a hazai jogfejlődésben a Bencsik-féle javaslatról az 1795. évi büntetőtörvénykönyv-tervezetig

1. Bevezetés

Az életfogytig tartó szabadságvesztés (régiesen az „örökös tömlöc”) igen vegyes előfordulással jellemezhető a magyar jog- és kodifikációtörténetben. Mindez azt jelenti, hogy a szankcióforma megítélése az első törvényi szintű megjelenésétől (1435, 1492) kezdve, a 18–19. századi jelentősebb kodifikációs munkálatokon át – egészen a jelenkorig – folyamatosan változott: egyes javaslatok, kódexek ismerték és részletesen szabályozták, míg mások nem tartalmazták; a szankcióformáról, annak szükségességéről tehát koronként eltérően vélekedtek. A jelen tanulmány az életfogytig tartó szabadságvesztésnek a Bencsik-féle javaslatról (1712) az 1795. évi büntetőtörvénykönyv-tervezettel bezárólag tartó szakaszának időrendi sorrend alapú bemutatását tűzte ki célul, azonban – bevezetesként – érdemes néhány gondolat erejéig vizsgatekinteni a vizsgált időszak előzményeire.

A 18. század előtti jogalkalmazást röviden jellemezve, általánosságban elmondható, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés nem volt használatos világi büntetesként. Noha már az egyik legkorábbi magyar jogi emlékkronikában, a *Várad Regestrum* oklevéltárban is felbukkan szórványosan a tömlöc intézménye (például 10. oklevél, 248. oklevél),¹ az örökös börtönnel nyoma sem található. Mindez nem meglepő tény, tekintettel arra, hogy az istenítéletek, köztük a tüzesvas-próbák közepette elenyésző szerepet és jobbra magánjogi kártérítéshez kötődő biztosítésk funkciót töltött be a börtön a 13. századi magyar világi jogban, mintsem büntetőjogi büntetést: „ígérték, hogy az ispán kárját megtérítik. Ispánjok pedig a mi rimánkodásunkra megbocsátott nekik, hogy az egész kárjáért csupán harmadfél márkát fizessenek: a két jobbágy tartozik börtönt ülni ott maradandók, a meddig az ispánnak tetszik.”²

A magyar büntetőjogi jogfejlődést alapjaiban határozta meg az európai jogi gondolkodás, az európai jogtudomány egyes produktumai – így például alapvető bűncselekménytani fogalmai, bűncselekmény-tipizálásai, szankciói, eljárási formái és pertípusai, büntetéskiszabási kérdései, de még a kódextervezetek stílusa és felépítése is – nagyrészt kívülről érkeztek az országba, és ahogyan Európában, úgy Magyarországon is kizárólag kánonjog-

ból merítetten, az egyházi bíráskodásban találkozhatunk az életfogytiglani börtönbüntetéssel. Joos de Damhouder flamand jogász, Brügge előjárója és magisztrátusa a *Praxis Rerum Criminalium* (1554) összegző művében úgy jellemzi az örökös szabadságvesztést, hogy az a halálhoz hasonlítható büntetés, amelyet az egyházi bíróságok alkalmaznak a gonosztevők megbüntetésére, ellentétben a világi bíráskodással, amely szerint senkit sem lehet örökre bebörtönözni.³ Hasonlóan ír a büntetésről Pierre Ayrault francia jogtanácsos és ügyvéd (*De l'ordre et instruction judiciaire*, 1576), aki az eretnokség kapcsán felhívja a figyelmet, hogy a toulouse-i zsinat már 1129-ben örökös börtönrre ítélte azokat az eretnekeket, akik csak félelemből tértek meg és váltak hívővé.⁴ A közel száz évvel később keletkezett, II. (Barbarossa) Frigyes német-római császár által 1232-ben kiadott, ún. eretnektörvény kimondta, hogy az eretnekek nem kizárólag halállal büntetendők: aki megtért, azt örökös fogsággal sújtották, aki pedig eretnek maradt, azt halálra ítélték. Ayrault beszámol róla, hogy a béziers-i zsinat 1246-ban életfogytiglani börtönt javasolt a visszaesőkre és – elfogásuk esetére – a szökevényekre.⁵ Számot ad egy 1381-ben keletkezett döntésről is, amelyben arra ítélik Hugues Aubriot párizsi prépostot, hogy – mint zsidó és eretnek – egy veremben élje le hátralévő életét kenyerén és vízen.⁶ „Ismeretes, hogy a börtönt kifejezetten a bűnösök őrizetére jelölték ki és nem büntetésre, mégsem helytelenítjük, ha a körülmények mérlegelését követően a bíró – belátása szerint – örökös vagy bizonyos ideig tartó börtönbüntetésre ítéli az elkövetőt” – áll Justus Henning Böhrer német jogtudós és egyetemi tanár kánonjogot összegző gyűjteményében (1747).⁷ Megjegyzendő, hogy amint Európát, úgy Magyarországot is a lassú büntetőjogi fejlődés jellemezte, ebben a tekintetben Vámbéry Ruzstem kifejezetten jelzi, hogy a 16–17. századi magyar büntetőjog minden valószínűség szerinti ismertetőjegye ugyanaz a „*praxis incertissima*”, amelyről Böhrer is említést tett Németországot illetően, fő sajátosságai pedig az önkényesség, a kegyetlenség és a jogbizonytalanság voltak.⁸ A germán-római jogterületen általánosságban hiányzott a jogegység, a büntető anyagi jogi – mai megfogalmazással általános részi – fogalmak kialakulása csak a *Carolina* időszakát (1532) követően kezdődött (abban nagy szereppel bírt különösen Benedikt Carpozov, továbbá Justus Henning Böhrer munkássága), míg a szabadságvesztés csak az újkor végével kezdett jelentősen terjedni.

2. Előzményforrások a 17. századból: a *Directio Methodica* és a *Praxis Criminalis*

A büntetőjog-tudomány lassú kibontakozásának első magyar vonatkozású momentuma Kitionich János korona-ügyész, alispán és jogügyigazgató *Directio Methodica* (1619) című munkája, amely a polgári és büntető perjogot célozta kérdések és válaszok formájában gyűjteménybe rendezni.⁹ Szokásjogi kézikönyvként felvették a *Corpus Juris Hungaric*be (1734), és a gyakorlatban jogforrás-

* László Zsuzsanna, ügyész, Fővárosi Főügyészség, ORCID: 0009-0008-5556-6163

ként hivatkoztak rá.¹⁰ Az örökös fogságról két helyen tett említést: a X/28. kérdésben („kiket kell az igaz ítéletből hátravetetni”), valamint a XII/7. kérdésben („a külső prókátorok a Szentszéken prókátorkodhatnak-e”).¹¹ A válasz mindkettőre azonos és egyező az 1567. évi 27. tc. 5. §-ának rendelkezésével: ha a külső (idegen) prókátorok a másik féllel szövetségben összejátszanak, rendes büntetésként javadalmukat elvesztik és ezen felül akár van javadalmuk, akár nincs, mindkét esetben mint csalárd, hamis hitűek, örökös tömlőccel büntetendők.¹² További rendelkezésekben nem jelent meg az örökös fogság Kitionichnál, amely tény megerősíti, hogy a 18. századig elejéig nem szerepelt a magyar joganyagban – a kánonjogot leszámítva – elterjedt büntetésként.

A másik jelentős 17. századi jogforrás a Vuchetich Mátyás által III. Ferdinánd császár *constitutiójának* nevezett, az alsó-ausztriai tartományok részére 1656-ban kiadott *Landgerichtsordnung* (ismertebb nevén a *Ferdinandeia*), amelyet Kollonich Lipót bíboros fordítottatott le latin nyelvre 1687-ben, és a hazai köztudatba *Praxis Criminalis* néven lépett be.¹³ Kollonich az 1689. évi országrendezési javaslatában (*Einrichtungswerk*) szintén rögzítette az igazságügyi reform szükségességét, ismét felvetette a – gyakorlatban egyébként már alkalmazott – osztrák rendtartás hivatalos bevezetését.¹⁴ Annak ellenére, hogy végül sem az 1722–1723. évi, sem az 1728–1729. évi országgyűlésen nem került elfogadásra a javaslat, Bónis György megállapítása szerint a *Praxis Criminalis* mintegy 200 éven keresztül jelen volt a magyar jogalkalmazásban.¹⁵ Alapvetően ez azt is jelenti egyben, hogy egészen a Csemege-kódex hatálybelépéséig a bírósági joggyakorlatban tulajdonképpen kódexként működött, ami teljes mértékben érthető annak ismeretében, hogy szórványos jellegű büntetőjogi szabályok, különálló, egy-egy cselekményt szankcionáló törvénycikkek és a szokásjog jelentették „a büntetőjogot” a 17–18. század előtti Magyarországon.¹⁶

„Régi büntető törvényeinknek vagyis inkább szokásainknak, melyek sok tekintetben határozatlanok, a kornak meg nem felelők, zavarosak, s melyek majd minden megyében másképp alkalmaztattak, melyek különbséget tettek nemes és nem nemes közt, stb. fölélesztése semmikép sem kívánatos. [...] Maga az eljárás, mely a büntető perre nézve fönnállott, nem törvényben, hanem csupán gyakorlatban gyökerezett. A büntetések nemére és mértékére nézve is világos, határozott törvényektől a gyakorlat elütött. Történetileg visszamenve, ezen eltérés leginkább az úgynevezett *Praxis Criminalis* szerint történt és hivatkozom azokra, kik akkor bírák voltak, hogy arra az ítéletben is hivatkozás tétetett”¹⁷

– jellemezte Deák Ferenc az országgyűlés előtti beszédében a magyar büntetőjog állapotát 1861-ben.

A *Praxis Criminalis* brutális büntetései okán vált hírhedtté, szinte az összes bűncselekmény alapbüntetéséül halálbüntetést (vagy minősített halálbüntetést) rendelt. A kódex ugyanakkor nem tartalmazta az életfogytig tartó szabadságvesztést, amelynek oka feltehetőleg a következő: a rendtartás 52. cikkulusa sorolta fel a rendkívüli és

bírói mérlegelésen alapuló büntetéseket,¹⁸ amelyek között helyet kapott a bizonyos napokon kenyéren és vízen böjtöléssel nehezített börtön, valamint a határozott ideig tartó börtön.¹⁹ Figyelemmel arra, hogy Huszty István egri jogtudós, ügyvéd és táblabíró tudományos igényű büntetőjogi művében, a *Jurisprudentia Practicában* (1745) úgy jellemezte a fogva tartási körülményeket, hogy „a nyomor, az éhség, a hideg és a sötétség miatt a börtön az élők temetkezési helye, a dolgok beteljesülése”,²⁰ érthetővé válik a szankcióforma szabályozásának elmaradása. A korabeli viszonyok alkalmatlansága, az embertelen körülmények és a fogva tartási célra épített börtönök hiánya miatt a *Praxis Criminalis* kodifikátorai egyszerűen szükségtelennek tartották az örökös fogság beiktatását a büntetések közé. Megkockáztatható az a feltevés is, hogy gyakorlatilag bármilyen tartamú szabadságvesztés egyben holtig tartó büntetést jelenthetett, mivel a fejletlen börtönviszonyok, valamint a gyakorta egyéb súlyosításokkal nehezített rablás testi büntetési jelleget is öltött, ami ekként igencsak leszűkítette a szabadságvesztés időtartamát.²¹

3. A Bencsik-féle javaslat és a 18. századi büntetőjogi tudományos munkák

A 17. század végétől kezdve nem múló igényként jelentkezett a szerteágazó magyar törvények, köztük a büntetőjogi szabályok rendszerezésének igénye, amely testet öltött az 1712–1715. évi, az 1722–1723. évi és az 1728–1729. évi javaslatokban.

Az 1712. évi javaslat, más néven a Bencsik-féle javaslat előzménye, hogy a törvények javításáról s törvényszékek tartásáról szóló 1715. évi 24. tc. „a törvényben és hazai dolgokban jártas férfiak” kiválasztásáról rendelkezett, akik a meglévő törvényeket átvizsgálják, kijavítják, majd a vizsgálatuk produktumát az országgyűlés elé terjesztik. A *Systematica Commissio* tagjai között szerepelt Bencsik Mihály nagyszombati egyetemi tanár, ügyész és táblabíró is. Az általa készített javaslatot „a magyar *Praxis Criminalis*”-ként is emlegették,²² noha nem kifejezetten büntető törvénykönyvnek készült, és Hajdu Lajos véleménye szerint nem is fogta át a büntetőjog egészét, inkorporációnak sem tekinthető, csupán a felmerült visszasságok eloszlátását célozta.²³ A Bónis György interpretálásában megjelent 1712. évi javaslat 7. §-a sorolta fel a büntetéseket, amelyek között megtalálható a szabadságvesztés mint időre szóló (*poena temporanea*) büntetés.²⁴ Tekintettel arra, hogy a javaslat támaszkodott – többek között – a *Hármaskönyvre*, valamint az akkorra már a hazai jogalkalmazásban is használt *Praxis Criminalisra*, a szabadságvesztés éppúgy részét képezte az arbitrárius, bírói döntésen alapuló büntetésnek Bencsik Mihály munkájában, mint a Kollonich Lipót által közreadott rendtartásban is. Azonban ahogy sem Kollonichnál, sem a későbbi *Novum Tripartitum*ban (1719),²⁵ úgy ebben a javaslatban sem esett szó az örökös börtön szabályozásáról – ami nem véletlen, hiszen az alapul szolgáló források sem tartalmazták ezt a szankciót.²⁶

Az 1722–1723. évi, valamint az 1728–1729. évi javaslatok már inkorporációs kísérletek,²⁷ amelyek lépéseket tettek a büntetőjog egységes kodifikálására, azonban újdonságot lényegében nem tartalmaztak, mivel – apróbb változtatásokat eszközölve – a Bencsik-féle javaslatot, a Kollonich-féle *Praxis Criminalist* és a *Novum Tripartitum* anyagait vették elő. Az 1723. évi 12. tc. ugyan említette konkrétan a kétévi, illetve a háromévi börtönbüntetést is a vérfertőzés kapcsán, azonban holtig tartó fogságnak továbbra sincs nyoma a szankciók között.

Valamennyi 18. század eleji kezdeményezésről teljesebb kép nyerhető Gochetz Gábor *Systema Praxis Criminalis* című művének (1745) tanulmányozásával. Bónis György következtetése nyomán Gochetz Gábor az 1728–1729. évi országgyűlési bizottság által előterjesztett javaslatot dolgozta fel és bővítette ki, amely javaslat pedig az 1712. évi Bencsik-féle javaslat egy átszerkesztett változata volt.²⁸

Gochetz Gábor állami feladatként aposztrofálja a törvényalkotást, a bűnözők törvény általi megbüntetését és a bűnelkövetéstől való visszatartást.²⁹ Hangoztatja a magyar törvények hiányát mind a magánjogot, mind a büntetőjogot illetően, és utal arra, hogy a hazai igazságszolgáltatásban évtizedek óta más nemzetek nem kellően jóváhagyott gyakorlaton alapuló jogforrásait kell használni, ami az egységes szabályozás hiányában visszaélésekhez vezet.³⁰ Méltatja az 1728–1729. évi bizottsági munkát, amelyben büntetőjogi alkotás (*Criminale Opus*) is fellelhető, és meglátása szerint kétségtelenül törvénybe is iktatták volna – ha maradt volna rá elegendő idő, ugyanis más, súlyosabb polgári ügyek megtárgyalása előnyt élvezett, és egyszerűen nem jutott idő a javaslat megvitatására.³¹ Gochetz úgy vélte, hogy az elkészült javaslat – bár még nem tökéletes – hasznos és szükséges, követendő és kitaposott utat biztosít a jogalkalmazók számára, ezért „törvényerejének elnyeréséig” könyvbe dolgozza azt, és a még hiányzó vagy nem teljesen összeálló részeket is elkészíti – a hazai törvények, a bevett gyakorlat és külföldi neves szerzők – így Joos de Damhouder, Benedikt Carpozov, Cristoph Erdmann Neander, Johann Paul Kress – munkáinak felhasználásával, az eljárás egységesítése céljából.³² A könyv részben a korban típusos kérdések-válaszok formájában tárgyalja a büntetőjogi szabályokat, részben pedig követi a nagyobb kódexek rendszerező jellegű beosztását (például *Carolina*, *Praxis Criminalis*).

A *Systema Praxis Criminalis* a 2. artikulumban szól a bebörtönzésről a bűnelkövetők elfogása (*incaptivatio*) kapcsán, büntetőeljárást biztosító intézményként, hasonlóan a *Praxis Criminalis*hez:

„nem szokatlan, hogy az elfogott személyt hosszabb ideig a börtönök nyomorúságában áztatják, azonban bármilyen egyszerű feljelentés, bejelentés, előzetes enyhe vélemény még nem szolgálhat a fogság alapjául, de a bűncselekmény elkövetésének bizonyítéka elegendő a fogvatartáshoz.”³³

A 10. artikulus sorolja fel a rendes büntetés (halálbüntetés) formáit, amelyek – a bűncselekmények sokféleségéhez igazodóan – a kard általi lefejezés, az akasztás, a

kerékbetörés, a megégetés vagy ezek súlyosított változata.³⁴ Szintén a 10. artikulumban lelhetők fel a bíró döntésén alapuló (*poena arbitraria*) és az időre szóló (*poena temporanea*) büntetések is, amelyekkel a körülményekhez mérten sújtandó súlyosabban vagy enyhébben a vádlott; ezek például a száműzetés, a hátón való megbélyegzés, a közmunka, a gályarabság, a börtönbüntetés bilinccsel nehezítve vagy anélkül és a meghatározott számú bot- vagy korbácsütés.³⁵ Az egyes bűncselekmények számbavétele során megállapítható, hogy – néhány kivételtől eltekintve – szinte valamennyi bűncselekmény, így az istenkáromlás (Art. XVII.), a mágia (Art. XVIII.), a gyilkosság (Art. XIX.), a lopás (Art. XX.), a házasságtörés, a paráználkodás, az erőszakos közösülés (Art. XXI.), a kettős házasság (Art. XXII.), a gyermekkitétel, a magzatelhajtás (Art. XXIV.) és a gyújtogatás (Art. XXV.) esetében megtalálható mind az arbitrárius, mind az ideig tartó büntetés: amíg az előbbi esetlegesen jelenthetett börtönbüntetést, addig az utóbbi konkrétan a börtönt jelentette.³⁶ Az örökös börtönnel azonban Gochetz Gábor sem tartotta szükségesnek kibővíteni a szankciók fenti repertoárját, ahogyan sem az eredeti javaslatok, sem a felhasznált idegen joganyagok nem tartalmazták részleteiben az életfogytig tartó rabságot.

Amint Gochetz Gábornál, úgy Huszty Istvánnál (*Jurisprudentia Practica*) sem található nyoma az életfogytig tartó szabadságvesztésnek – az előzőekben kifejtett, a szankció kodifikáció iránti igényének hiánya miatt. Gochetz Gáborhoz hasonlóan az előzetes fogva tartás körülmények alkalmazásának szükségességére hívja fel a figyelmet Huszty is, miszerint nem szabad elhamarkodottan bebörtönözni senkit sem, és indokolatlanul hosszú ideig sem tartható fogva senki; ebben a tekintetben hangsúlyozza, hogy különbséget kell tenni a szabadságvesztés (*carcer*) és az egyszerű fogva tartás (*incarceratio*) között.³⁷ Az ítéletet megelőző bebörtönzés mint kényszerintézkedés kapcsán kitér az egyházi személyek speciális helyzetére, miszerint a felségsértés, a hűtlenség, a szándékos emberölés és a rablás büntetnének elkövetése okán elfoghatók és bebörtönözhetők, tekintettel arra, hogy e bűncselekmények miatt a világi bíróság joghatósága alá tartoznak, míg más ügyekben – a napi gyakorlat szerint is – mentesülnek a világi bíraskodás alól.³⁸ A szabadságvesztés vonatkozásában többször is kiemeli Huszty, hogy a föld alatti börtönök szörnyűek, a nedvesség és a hideg miatt életveszélyesek és az egészségre ártalmasak, így a börtön mint büntetés – annak nyomorúságos állapota miatt – kínzás is egyben az elítélt számára, azonban törekedni kell arra, hogy életben maradjon a fogvatartott, tekintettel arra, hogy nem halálbüntetésre ítélték.³⁹ Vámbéry Ruzssem azonban hangsúlyozza, hogy Huszty „kritikátlanul keveri bele” Benedikt Carpozov tanításait is a hazai jogforrások közé⁴⁰ – azaz Huszty munkájának büntetőjogi részében adott esetben nehezen választható szét az élő magyar jog és a külföldi forrásokban fellelhető jog.

Bodó Mátyás ügyész, táblabíró és akadémiai tanár a *Jurisprudentia Criminalis* című, a büntetőjogot professzionálisan részletező, tudományos művében (1751) viszont már található utalás az örökös börtönre. A szankciókat akként osztja fel, hogy

„léteznek megtorló jellegű büntetések, amelyet például az államot ért sérelemért szabnak ki, míg a másik csoportba a gyógyító jellegű büntetések tartoznak, amelyek elsősorban az elkövető megjavítását célozzák. Ilyenek például a határozott ideig tartó börtön kenyéren és vízen tartással, munkával stb.”⁴¹

Az örökös gályarabság és az örökös börtön vonatkozásában kifejti, hogy ezek a büntetések az elkövető életét polgári értelemben veszik el, emiatt erkölcsi halálként is tekintenek rájuk, de rögzíti egyben, hogy ilyen szankciók a Magyar Királyságban nem érhetők tetten.⁴² Az örökös szabadságvesztést illetően a kánonjogot is említi, miszerint „[a kánonjog] inkább azt részesíti előnyben, hogy az elkövetőt befalazzák, falba zárják vagy örökre bebörtönözzék, mintsem hogy megfosszák az életétől”, majd hozzáteszi, hogy célszerűbbnek tartják, ha az örökös büntetést – különösen a földalatti börtönt, a befalazást, a gályarabságot – meghatározott időtartamra korlátozzák, mert nem lenne egyenlő arány a testi fenyítéssel büntetendő bűncselekmény és a kétségbeesést és lélekvesztést okozó büntetés között.⁴³ A börtön (*carcer*) leírásánál Bodó egyébként minden utalás és hivatkozás nélkül átveszi Huszty jellemzését, miszerint „a börtön a mindennél értékeesebb szabadságtól való megfosztás, lelki kínzás, az élők eltemetése, a javak elvesztése, az ellenség vigasztalása és a barátság próbája”.⁴⁴ Hasonló állapotokat fest le egyébként a jóval korábbi évszázadokat rögzítő Buda város jogkönyve is, a börtönhelyiség sötét, igen rossz levegőjű, föld alatti (esetenként toronybéli) hely, ahol több foglyot is tarthattak, azonban utal arra a szerző, hogy a bebörtönzés esetlegesen a szabadságkorlátozást (előzetes letartóztatást) volt hivatott biztosítani.⁴⁵ Bodó említést tesz a rossz bírói berögzződésre, amiért a legkisebb gyanú esetén is huzamos ideig – esetenként egy évnél hosszabb ideig is – fogva tartatnak ártatlan embereket is „szennyes börtönökben”.⁴⁶

A börtön ebben az esetben az elítélés előtti őrzésre, megfékezésére szolgál, nem az idő előtti megbüntetésre és kínzásra.

A 18. századi javaslatokat összegezve megállapítható, hogy azok egyike sem tartalmazta az örökös fogságot, egyrészt azért, mert az alapul szolgáló jogforrások sem

rendelkeztek a büntetésről a világi jogi szankciók között, másrészt pedig a javaslatok nem a kánonjogot voltak hivatottak törvénykönyvbe rendezni, ahol viszont felbukkant a büntetésforma. További adalék, hogy a 15–18. században még teljesen hiányoztak a kiépített börtönök, hozzá a pénzügyi erőforrások, a vármegyei nemesség pedig elutasította a helyi szintű fenyítőházak létesítésére irányuló kezdeményezést,⁴⁷ így eleve nehézségekbe ütközhetett (volna) a szabadságvesztés kivitelezése, a megfelelő őrzés és a rabokról való gondoskodás.⁴⁸ Ahogyan hivatalosan a *Praxis Criminalis* sem, úgy Bencsik Mihály javaslata sem került elfogadásra, és nem vették fel a *Corpus Juris Hungaric*be sem.

4. Sanctio Criminalis Josephina

A jozefinista kor egyik utolsó emléke a 18. századi birodalmi törvénykönyv, az 1787-ben királyi pátenssal hatályba léptetett *Sanctio Criminalis Josephina* (magyar nevén a *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetéseiről*). Tetten érhető a felvilágosult abszolutizmus egyik jellemző jogkodifikációs jegye, a jogágak szerinti törvényalkotás és rendszerező tevékenység hivatásos jogászok munkája révén, amely dogmatikailag cizellált joganyagot hozott létre. A büntetőkódex újhullámú volt, érezhető rajta az 1786. évi toszkán büntető törvénykönyv, valamint Joseph von Sonnenfels és Cesare Beccaria jogtudósok és filozófusok munkáinak hatása. A büntetések tekintetében szakított a hagyományokkal, és a köz-törvényes bűncselekmények körében eltörölte a halálbüntetést, a szabadságvesztés-büntetés térnyerését pedig akként tette lehetővé, hogy az akár 1 hónaptól 100 évig tarthatott. A *Josephina* volt az első büntetőkódex Magyarországon, amely világi büntetésként szabályozta az életfogytiglani szabadságvesztést mint a halálbüntetés alternatíváját. A teljességhez

hozzá kell tenni azt is, hogy II. József nem csupán a humanum vezette a halálbüntetés eltörlésekor. Fayer László számot ad arról, hogy a halálbüntetés helyébe lépő életfogytig tartó szabadságvesztés épphogy nem a szankciórendszer enyhítését célozta, hanem a még elrettentőbb fel-

A *Sanctio Criminalis Josephina*, azaz a *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetéséről* című büntetőtörvénykönyv 1788. évi magyar nyelvű kiadásának címlapja.

lépést, mivel a hosszas szenvedés látványa több embert riaszt el a bűncselekmények elkövetésétől, mint a gyorsan végrehajtott halálbüntetés: „ezért gondolta ő [II. József] ki a legsúlyosabb szabadságvesztés-büntetéseket, s az ezzel rokon közmunkát, a hajóvontatást stb.”⁴⁹

A törvénykönyvet szemrevételezve rögzíthető, hogy az konkrétan nem nevezte nevén az életfogytig tartó szabadságvesztést, hanem annak megszövegezéséből lehet következtetni rá. A kódex 21. §-a tömlöcként aposztrofálja a szabadságvesztés-büntetést (pl. tömlöc közmunkával, tömlöc egyedül), amely minőségileg súlyosítható (például leláncolással, vasban tartással, kenyéren és vízen böjtöléssel, nehezített munkával, szegényállással, pálcázással stb.), idejét tekintve pedig meghosszabbítható.⁵⁰ A 22–23. § két fokozatba (első és második grádits) és három időtartamcsoportba (ideig való, tartós, hosszas) sorolta be a szabadságvesztést: az első grádits ideig való büntetése 1 hónaptól 5 évig, a második grádits ideig való büntetése 5 évtől 8 évig terjedt, az első grádits tartós büntetése 8 évtől 12 évig, a második grádits tartós büntetése 12 évtől 15 évig terjedt, az első grádits hosszas büntetése 15 évtől 30 évig, míg a második grádits hosszas büntetése 30 évtől 100 évig terjedt.⁵¹ A mai értelemben vett életfogytig tartó szabadságvesztésnek részben az első és teljességében a második tömlöcfokozat hosszas időtartamú büntetése felletethető meg.

A tömlöc büntetésén belül tovább differenciált legsúlyosabb, kemény és gyengébb fogság között, amelyekhez az adott tömlöcfokozathoz szabott munka is társult, valamint a legsúlyosabb és a kemény fogságra ítélték az elítélésük napjától a büntetésük kitöltéséig végrendeletet sem tehettek.⁵² A második tömlöcfokozat hosszas időtartamú büntetése (30–100 év) mellett – azaz kifejezetten a mai értelemben vett életfogytiglanra ítélték esetében – lehetőség nyílt nyilvános megbélyegzésre is a bűnelkövető „különös gonoszsága és veszedelmessége” miatt: ebben az esetben az arc mindkét felére egy akasztófa jelét kellett nyomni jól látható módon úgy, hogy az ne legyen eltüntethető.⁵³ Hozzáteszi Fayer, hogy itt olyan emberekről van szó, akik tulajdonképpen az élethez való jogukat is elvesztették, így egyáltalán nem kell tekintettel lenni rájuk, a bélyegnek elriasztónak kell lennie.⁵⁴ A fentieken túl a börtön mellé további súlyosításként az ún. „kihíresztelés” (az elkövető nevének, ismertetőjegyeinek, az elkövetett bűncselekménynek, a kiszabott büntetésnek a leírása), a jószágvesztés és a nemesi rang elvesztése járult.⁵⁵

Milyen bűncselekmények büntetéséül rendelte a kódex az életfogytiglani börtönnek megfeleltethető szabadságvesztést? A fejedelmet és az országot érintő bűncselekmények közül a legsúlyosabbnak tartott vétkek kétségtelenül második fokozatú, hosszas időtartamú, legsúlyosabb tömlöcöt érdemeltek, így a felségsértés (42. §) és a hazaárulás (45–46. §) tettesteivel szemben kivétel nélkül ezen büntetést kellett kiszabni, és a bűncselekmények súlyossága és „veszedelmessége” miatt ugyanígy voltak büntetendők a részesek is (47. §).⁵⁶ A közokirat-hamisítás (64–65. §) szintén a 30–100 év közötti tömlöccel büntetendő vétkek közé tartozott.⁵⁷ Az élet- és testi épség elleni bűncselekmények közül a közönséges gyilkosság (91. §) tetteste

első fokozatú, míg a szülő, gyermek, házastárs sérelmére elkövetett gyilkosság (92. §), a különös kegyetlenséggel elkövetett gyilkosság (93. §) tetteste, továbbá ezek társ-tetteste voltak második fokozatú, hosszas időtartamú, érezhető fenyegetésekkel súlyosított tömlöcre ítélandók, hasonlóképp a nyereségvágyból elkövetett gyilkosságért (latorság, 99. §), a „megelőzhetetlen” gyilkosságért (101. §), a véghez vitt bérgyilkosságért (103. §) a második fokozatú, hosszas időtartamú, legsúlyosabb fogság járt büntetésül; a halált okozó bajvívóra (105–107. §) 15–30 év közötti szabadságvesztést kellett mérni.⁵⁸ A vagyon elleni bűncselekmények közül a rablás (167. §) és a gyűjtötgas (171–172. §) súlyosabban minősülő eseteit első vagy második fokozatú, hosszas rabsággal rendelte büntetni, a csalárdság bűncselekménye (155. §) esetében viszont bizonytalan a kódex, mert az elkövetések sokfélesége és súlyossága miatt annak fokozatát nem adta meg, időtartamát tekintve pedig – a körülményektől függően – akár hosszas időtartamú büntetés is kiszabható volt.⁵⁹

A korabeli jogesetek tükrözik a büntetőkódex gyakorlati működését, a holtig tartó rabságot számos esetben alkalmazták. Az uralkodó a kegyelmi jogköre gyakorlásakor a korábban kiszabott halálbüntetést is életfogytig tartó rabsággal helyettesítette, így tett például Titinecz György rablógyilkos pallosra szóló ítélete esetében is, ahol életfogytig tartó börtönre változtatta a korábbi halálbüntetést.⁶⁰

„Egy Reiniger nevű stájer paraszt hét éven át hat kegyetlen rabló gyilkosságot követett el csekély pénzszegeként s József a bíróságok által kiszabott halálbüntetés helyébe azt rendelte el, hogy a vádlottat meg kell bélyegezni, három egymást követő napon 100 botütést mérni reá, azután életfogytig tartó börtönben leláncolni, kenyérre és vízre szorítani és minden évnegyedben a közönség előtt megbüntetni (1786). [...] Ugyancsak a magyar udvari kancellária terjesztette fel egy Schlüssel Teréz nevű pozsonyi nő ítéletét, aki szülőit, gyermekeit és férjét megmérgezte. József életfogytig tartó lánczos fogságot kenyér és víz mellett, továbbá a büntetés kezdetén három naponként 30 nyilvános botütést határozott alkalmaztatni.”⁶¹

A Habsburgok – különösen Mária Terézia és II. József – idejében végbemenő jogalkotás és -harmonizáció, valamint a fogva tartási feltételek megteremtése folytán országos fenyítőház (Domus Correctoria) létesítését kezdeményezte a Helytartótanács 1763-ban.⁶² A felvilágosult abszolutizmus adminisztrációja elhozta a polgári típusú börtönbüntetés meghonosítását⁶³, ugyanakkor feltehető, hogy a körülmények továbbra sem a 30–40 év tartamú szabadságvesztés letöltésének kedveztek, amelyre következtetni lehet Mária Terézia kegyelmezési gyakorlatából is: amennyiben kegyelmi büntetésben részesült egy halálraítélt, úgy az eredeti büntetését általában 10 évig tartó szabadságvesztéssel helyettesítette az uralkodó.⁶⁴ A halálbüntetés 10 évi szabadságvesztéssel való kiváltása arra enged következtetni, hogy a megközelítőleg tíz év időtartamú szabadságvesztés felérhetett a holtig tartó börtön-

büntetéssel, mivel a fogság mostoha körülményei – kivételekkel ugyan – az elítélt halálához vezettek. A II. József korabeli életfogytig tartó rabság – noha az elvi lehetőség megvolt akár 100 évi szabadságvesztés kiszabására és letöltésére is – nem tarthatott átlagosan a legoptimistább esetben sem tovább, mint legfeljebb 10 év, kiváltképp, ha az hajóvontatással párosult. Olyannyira nem beszélhetünk hosszú években mérhető börtönéletéről, hogy a zord körülményeket – dacára a szempci intézet meglétének – II. Lipót magyar király 1791. évi 43. törvénycikke is alátámasztja, amelyre Vuchetich Mátyás a minden polgárra, azaz nemesre és nem nemesre kiterjedő fellebbezési jog okán hívta fel a figyelmet a halálbüntetés vagy az azzal egyenlő súlyú háromévi börtön vagy a száz folyamatosan sújtandó korbácsütés vagy botütés kapcsán.⁶⁵ „Az elítéltek, ha fejvesztésben vagy ezzel egyenértékű három évi börtönben marasztaltatnék el [...] a királyi ítélőtáblára a föllebbezés engedessék meg”.⁶⁶ Szembeötlő, hogy a Josephinánál pár évvel későbbi törvény már a kegyelemből átváltoztatott 3 évi fogságot tette egyenértékűvé a halálbüntetéssel, amely gyakorlatilag ebben a tekintetben életfogytiglani börtönként is felfogható, ennyi idő alatt feltehetőleg az elítéltek túlnyomó többsége meghalt a továbbra is rendi állapotokat tükröző börtönökben.⁶⁷ Csatskó Imre megjegyzi II. Lipót dekrétumával kapcsolatban, hogy „három évi börtön egyenlített ki halálbüntetéssel, miből az a következtetés, hogy e törvény értelme szerint hosszabb ideig tartó börtönbüntetés nem volt, valamint nincsen a halálbüntetésnél nagyobb büntetés”.⁶⁸

5. Az 1795. évi büntetőtörvénykönyv-tervezet

Ismeretes, hogy II. József halála előtt visszavonta büntetőkódexét, így az 1790–1791. évi országgyűlés hatályon kívül helyezte a *Josephinát*, és a régi, 1780. évi állapotú rend visszaállításáról rendelkezett.⁶⁹ Az 1790–1791. évi 67. tc. kilenc országos bizottságot állított fel, köztük a jogügyi bizottságot (*Deputatio Juridica*), külön pontban megbízva büntető törvénykönyv készítésével. A 21 tagú bizottság⁷⁰ munkájaként 1795-re latin nyelven elkészült a büntetőtörvénykönyv-tervezet *Codex de Delictis eorumque Poenis* címmel, ami az első magyar Btk. javaslatnak is tekinthető, és amely a büntetőjog átfogó kodifikálását tűzte célul.

A javaslat büntetéstani alapelve szerint a büntetés célja a bűnelkövető szempontjából a megjavítás eszméje, vagy – ha már nem javulhat – további ártalmatlanná tétele (speciális prevenció), míg a társadalom szempontjából az elrettentés (represszió által generális prevenció).⁷¹ A halálbüntetést *ultima ratió*ként szabályozta a legsúlyosabb deliktumok esetében, ezután következett a holtig tartó börtön, hasonlóképp a különösen súlyos bűncselekmények elkövetésének büntetéséül. Figyelemre méltó, hogy a tervezet a hosszabb börtönbüntetés esetére – amelybe ekként beleértendő a holtig tartó szabadságvesztés is – alapelvként írta elő, hogy olyan munkára kell fogni az

elítéltet, amely hasznos a köz számára: például csatorna-ásás, utak javítása, folyótisztítás, erőd- és gátépítés, érc- és sóbányászat⁷² – azaz feltételezhető, hogy a II. József által köztudatba hozott rabmunkáltatás térhódítása nyomán nem csupán a bezártságra korlátozódott volna a hosszútartamú szabadságvesztés, hanem a haszonelvűség talaján közelítette meg a tervezet a büntetés célját és annak végrehajtását. Az iménti gondolatokhoz szorosan kapcsolható az angol John Howard véleménye is, aki nevezetes művében hangoztatta, hogy „tegyétek őket [a bűnelkövetőket] szorgalmasokká és akkor becsületesek lesznek”.⁷³ A II. József által is képviselt nézet úgy indokolta a szabadságvesztés-büntetés általánossá tételét és elterjesztésének szükségességét, hogy „az állam semmit nem nyer azzal, ha egy bűnöst akasztófára küld, mert egy polgárát szükségtelenül elveszíti, ezért [célszerűbb], ha a súlyos bűntettek elkövetőit közmunkával [...] összekötött szabadságvesztésre ítélik, mert ily módon ők jóvá tudják tenni azt a kárt, amit bűncselekményükkel a közösségnek okoztak”.⁷⁴

A tervezet sorrendjét követve, az alábbi cselekmények körében merülhetett fel a holtig tartó rabság alkalmazása: a hűtlenség esetében a szándékosság második fokozatánál (Art. I. 8. §);⁷⁵ a bűnözők rejtegetése esetében (Art. IX. 4. §) a cselekmény büntetése annak a bűncselekménynek a büntetéséhez igazodott, amelyet a rejtegetett bűnös elkövetett, ha arról a rejtegető bizonyíthatóan tudott. Úgy kellett az ilyen rejtegetőt kezelni mint az eredeti bűncselekmény részesét, és a büntetett arányos büntetéssel kellett sújtani, így tehát ha az alapbűncselekmény elkövetője holtig tartó rabsággal büntetendő cselekményt követett el, az őt elrejtő személy sem számíthatott kedvezőbb büntetésre.⁷⁶ A pénzérmék és közértékpapírok készítéséről és hamisításáról (Art. XIV. 4. §) szóló bűncselekménynél, ha bűnismétlés veszélye állt fenn a közösség kárára, akkor haláláig őrizet alatt kellett tartani az elkövetőt.⁷⁷ A fentiekben túl az emberölés (Art. XIX. 4. §), a szülőgyilkosság és más vérségi jogokat sértő emberölés (Art. XX. 3. §), a csecsemőgyilkosság (Art. XXI. 6. §), a csecsemőkitétel (Art. XXIII. 4. §), a bérnyilkosság (Art. XXIV. 3. §) és a rablógyilkosság (Art. XXVII. 5. §) minősített esetei tekintetében rögzítette a tervezet a holtig tartó szabadságvesztés kiszabásának lehetőségét.⁷⁸

Az eljárási szabályok taglalása során külön rendelkezésben szövelt a javaslat a fellebbezés és a felülvizsgálat lehetőségéről, amely két jogintézmény egymást követő alkalmazását kifejezetten a halálbüntetésre és az örökös börtönbüntetésre ítélet esetére biztosította, enyhébb büntetéseknel csak az egyfokú fellebbezés jöhetett szóba. A halálbüntetést és az életfogytiglani börtönt elrendelő ítélet ellen a fellebbviteli fórumhoz (ítélőtábla) nyílt mód fellebbezés benyújtására a javaslat szerint, és amennyiben másodfokon is marasztaló ítélet született volna, úgy felülvizsgálat keretében a legfelsőbb fórumig (Hétszemélyes Tábla) vihette ügyét az elítélt, ekként az ítéletet addig végrehajtani sem lehetett, amíg arról a legfelsőbb bírói fórum döntést nem hozott.⁷⁹ A haladó szellemű javaslaton mindvégig érezhető a francia forradalom eszméinek befolyása, valóban a legsúlyosabb bűncselekményekre rendelt holtig tartó rabságot, a halálbüntetést ugyan vissza-

állította, de annak alkalmazhatóságát már szigorú keretek között tartotta; ezzel egybecseng az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatának* (1789) VIII. szakaszában megfogalmazott princípium, miszerint a törvény csak szigorúan és nyilvánvalóan szükséges büntetési tételeket állapít meg. A tervezet az elkészültét követően viszonylag későn, csak 1807-ben vált nyilvánossá, azonban a rendek elutasították, és végül sosem fogadták el büntetőkódexként.

6. Összegzés

A jelen tanulmány kísérletet tett az életfogytig tartó szabadságvesztés 18. századi jogtörténelmi alakulásának felvázolására. Tapasztalható, hogy a büntetésforma nagyon lassan foglalta el helyét a szankciórendszerben, váltakozva volt jelen a büntetőjogi jogkodifikációban. Betudható mindez annak is, hogy a börtönt elsősorban más bünte-

tés előtti fogva tartási célra használták, majd testi jellegű büntetési szerepet is betöltött, így nem tartották szükségesnek a pár évnél hosszabb időtartamban meghatározott fogságot. A gyakorlatban hosszú ideig domináns *Praxis Criminalis*, valamint az arra épülő magyar tervezetek nem ismerték, II. József kódexe tartalmazta elsőként világi büntetésként arra tekintettel, hogy a *Josephina* eltörölte a halálbüntetést, így az életfogytiglani börtön a halálbüntetést helyettesítő szankcióként lépett elő. Az 1795. évi tervezet amellett, hogy ismerte a büntetést, haszonelvűségi alapú megközelítést alkalmazva a rabmunka felértékelését is láttatta a hosszú tartamú börtönbüntetés velejárójaként. Az életfogytiglani büntetés státusza a későbbiekben is ingadozott: az 1827. évi javaslat nem alkalmazta szankcióként, ezt követően előkerült az 1843. évi javaslatban, ismerte azt az 1852-es osztrák Btk. is, végül a *Csemegi-kódex*ben foglalta el törvénykönyvszinten az állandó helyét.

LÁSZLÓ, ZSUZSANNA

Meilensteine. Quellen der lebenslangen Freiheitsstrafe in der ungarischen Rechtsgeschichte vom Bencsik-Vorschlag bis zum Entwurf des Strafgesetzbuches von 1795

(Zusammenfassung)

Die lebenslange Freiheitsstrafe erscheint in der ungarischen Rechts- und Kodifikationsgeschichte in uneinheitlicher Weise. Das bedeutet, dass sich die Bewertung der Sanktion seit ihrem ersten Auftauchen auf gesetzgeberischer Ebene (1435, 1492) über die großen Kodifikationswerke des 18. und 19. Jahrhunderts bis in die Gegenwart ständig verändert hat: einige Vorschläge und Gesetzbücher kannten sie und regelten sie im Detail, andere nicht; die Form der Sanktion, die Notwendigkeit der Strafe wurden daher von Zeit zu Zeit unterschiedlich gesehen.

Die Strafe nahm ihren Platz im System der Sanktionen nur sehr langsam ein. All dies kann auch darauf zurückgeführt werden, dass das Gefängnis in erster Linie für andere Zwecke der Untersuchungshaft genutzt wurde und dann auch eine Rolle bei der körperlichen Züchtigung spielte, so dass es nicht als notwendig erachtet wurde, länger als ein paar Jahre inhaftiert zu werden. Ziel der vorliegenden Studie ist es, eine chronologische Darstellung der lebenslangen Freiheitsstrafe vom Bencsik-Vorschlag (1712) bis zum Entwurf des Strafgesetzbuches von 1795 zu geben.

LÁSZLÓ, ZSUZSANNA

Milestones. Sources of life imprisonment in the Hungarian legal history from the Bencsik proposal to the draft Criminal Code of 1795

(Abstract)

Life imprisonment occurs in a mixed way in the history of Hungarian law and codification. This means that the assessment of the sanction has been constantly changing since its first appearance at the legislative level (1435, 1492), through the major codification works of the 18th and 19th centuries and up to the present day: some proposals and codes knew it and regulated it in details, while others did not; the form of the sanction, the necessity of the punishment were therefore viewed differently from time

to time. The punishment took its place very slowly in the system of sanctions. All of this may also be attributed to the fact that the prison was used primarily for other pre-trial detention purposes, and then it also played a role of corporal punishment, so it was not considered necessary to be imprisoned for a period longer than a few years. The present study aims to present a chronological presentation of life imprisonment from the Bencsik proposal (1712) to the draft *Criminal Code* of 1795.

Jegyzetek

- ¹ KANDRA Kabos: *A Váradi Regestrum*. Budapest, 1898. Szent István Társulat, 114–115., 372–373. p.
- ² KANDRA 1898. 373. p.
- ³ DAMHOUDER, Joos de: *Praxis Rerum Criminalium*. Opus Absolutissimum. Antverpiae, 1601. 30–31. p.
- ⁴ JEANVROT, Victor: *Ordre et instruction judiciaire par Pierre Ayrault*. Paris, 1881. Éditions A. Cotillon et A. Chevalier-Maresq, 4. p.
- ⁵ JEANVROT 1881. 4. p.
- ⁶ Uo.
- ⁷ BÖHMER, Justus Henning: *Corpus Juris Canonici*. Lipsiae, 1839. Typis. Bernh. Tauchnitz Jun. 1024. p.
- ⁸ VÁMBÉRY Rusztem: *Büntetőjog*. Budapest, 1918. Grill Könyvkiadó, 96–97. p.
- ⁹ A Directio Methodica Processus judiciarii juris Consuetudinarii incltyi Regni Hungariae 1619-ben jelent meg először, Nagyszombat. Latinról magyarra Kászoni János fordította le 1647-ben, Váradon, *Rövid Igazgatás a nemes Magyarországnak és a hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyásáról* címmel.
- ¹⁰ NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. Akadémiai Kiadó, 47. p.
- ¹¹ KITONICH, Joannes: *Directio Methodica Processus judiciarii juris Consuetudinarii incltyi Regni Hungariae*. Tyrnaviae Typis. Academicis, 1724. 129., 140–141. p.
- ¹² KITONICH 1724. 129., 141. p.; Vö. KÁSZONI János: *Rövid igazgatás a nemes Magyarországnak és a hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyásáról*. Leutschoviae, 1650. Typis. Breveri, 393. p., 426. p.
- ¹³ VUCHETICH, Matthias: *Institutiones Iuris Criminalis Hungarici in usum Academicarum Regni Hungariae*. Budae, 1819. Typis. Regiae Universitatis Hungaricae, 33. p.
- ¹⁴ HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 24. p.
- ¹⁵ VUCHETICH 1819. 33–34. p.; Vö. BÓNIS György: *A magyar büntető-törvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, 1934. Sárkány Nyomda, 8. p.
- ¹⁶ NAGY 2013. 46–49. p.
- ¹⁷ KÓNYI Manó: *Deák Ferencz beszédei*. 1848–1861. Második kötet. Budapest, 1886. Franklin Társulat, 323–325. p.
- ¹⁸ *Forma processus iudicii criminalis seu praxis criminalis Serenissimo, Neo-Regi Apostolico Hungariae Josepho I. Dicata sumptibus eminentissimi principis cardianlis à Kollonicz*. Tyrnaviae Typis Academicis per Joannem Nicolaum Martium, 1687. 24. p.
- ¹⁹ *Praxis Criminalis* 1687. 25. p. „10. § In carcere certis diebus in pane et aqua jejunare; 11. § Carceres ad certum tempus.”
- ²⁰ HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudentia Practica seu Commentarius Novus in Jus Hungaricum*. Budae, 1745. Typis. Collegii Academici, 17–18. p.
- ²¹ KÁLLAY István: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848*. Budapest, 1996. Osiris Kiadó, 300. p.
- ²² BÓNIS 1934. 10. p.
- ²³ HAJDU 1971. 24. p.
- ²⁴ BÓNIS 1934. 27–28. p.
- ²⁵ A Novum Tripartitumot sokan, így Pauler Tivadar, Fayer László, Finkey Ferenc, Irk Albert a büntetőjog első törekvéseként kezelték, mivel megkísérelte a büntetőjog addigi szabályait külön összefoglalni. RÉTI ILLÉS Elemér: *A büntetőjog kodifikációjának első kísérletei Magyarországon*. Budapest, 1916. Angyal szeminárium kiadványai, 31. p.
- ²⁶ „Hagyományokhoz való ragaszkodás nyilvánul meg abban, hogy a régi törvényeket és a Hármaskönyvet csak ott változtatja meg, ahol erre a gyakorlat útmutatást ad, de ezt inkább elkerüli.” BÓNIS 1934. 17. p.
- ²⁷ HAJDU 1971. 24. p.
- ²⁸ BÓNIS 1934. 14–15. p.
- ²⁹ GOCHETZ DE TARNÓ, Gabrielis: *Systema Praxis Criminalis Incltyi Regni Hungariae*. Budae, 1746. Typis. Veroniceae Nottensteinin, 3. p.
- ³⁰ Uo. 4. p.
- ³¹ Uo. 5. p.
- ³² Uo. 5–7., 60. p.
- ³³ „...ut non raro sit, diuturniori etiam carcerum squalore macerari debeant, providendum esset; itaque ad simplicem quampiam delationem, denunciationem, vel praeconceptam levem quamcunque opinionem, captivatio fieri nequeat; sed indicia perpetrati sceleris, ad inaptationem sufficientia.” GOCHETZ DE TARNÓ 1746. 4–5. p.
- ³⁴ Uo. 27–28. p.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ Uo. 45–60. p.
- ³⁷ HUSZTY 1745. 18. p.
- ³⁸ Uo. 18–19. p.
- ³⁹ Uo. 21. p.
- ⁴⁰ VÁMBÉRY 1918. 100–101. p.
- ⁴¹ BODÓ, Mathias: *Jurisprudentia Criminalis secundum Praxim et Constitutiones Hungaricas in partes duas divisa*. Posonii, 1751. Typ. Joannis Michaelis Landerer, 137. p.
- ⁴² Uo. 137. p.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Uo. 33–34. p.
- ⁴⁵ DAVORI RELKOVIC Néda: *Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht)*. Budapest, 1905. Stephaneum Nyomda Rt., 192–193., 231. p.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ MEZEY Barna: *A büntetőjogi felelősségrevonás intézményi hátterének kialakítása a 18–19. században*. Budapest, 1990. ELTE, 26. p.
- ⁴⁸ „Vármegyéknek és úriszékeknek nagyrészt földalatti tömlöceiben rendszeres élelmezés nélkül tunyaságban összezárvá őrizték azokat, akiket a bíróságok jellemzően »ad squallores carcerum« kárhoztattak. Kormányrendeletek (1761, 1783) hasztalan igyekeztek a megyék és földesurak nemtörődomségével megküzdenni.” VÁMBÉRY 1918. 45. p.
- ⁴⁹ FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. IV. kötet. Budapest, 1902. MTA, 71–72. p.; Vö. MEZEY Barna: A hosszú tartamú szabadság-büntetés a jogtörténetben. *Börtönügyi Szemle*, 2005. 2. sz. 3. p.
- ⁵⁰ *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetéseiről*. Buda, 1788. Királyi Akadémia, 13. p. Vö. *Universalis Sanctio de Delictis eorumque Poenis*. Viennae, 1787. Typis. Joan. Thom. Nob. de Trattner, 10–11. p.
- ⁵¹ *Közönséges törvény...* 14–15. p.; *Universalis Sanctio...* 11–12. p.
- ⁵² *Közönséges törvény...* 16–17. p.; *Universalis Sanctio...* 13–14. p.
- ⁵³ *Közönséges törvény...* 15. p.; *Universalis Sanctio...* 12. p.
- ⁵⁴ FAYER 1902. 74. p.
- ⁵⁵ *Közönséges törvény...* 20. p.; *Universalis Sanctio...* 17. p.
- ⁵⁶ *Közönséges törvény...* 23–25. p.; *Universalis Sanctio...* 20–22. p.
- ⁵⁷ *Közönséges törvény...* 34. p.; *Universalis Sanctio...* 30. p.
- ⁵⁸ *Közönséges törvény...* 44–52. p.; *Universalis Sanctio...* 40–46. p.
- ⁵⁹ *Közönséges törvény...* 74–75., 81–84. p.; *Universalis Sanctio...* 66–67., 72–75. p.
- ⁶⁰ HAJDU 1971. 131. p.
- ⁶¹ FAYER 1902. 72–73. p.
- ⁶² OLÁH Miklós: Fenyítőház. *Börtönügyi Szemle*, 2000. 1. sz. 92. p.
- ⁶³ MEZEY Barna: Tömlőc és áristom. *Jogtörténelmi Szemle*, 1990. 3. sz. 24. p.; Vö. MEZEY Barna: A középkori tömlőctől a modern büntetés-végrehajtási intézetekig. In. BODINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből*. (Jogtörténelmi Értekezések 22.) Budapest, 1998. ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tan-szék, 20. p.
- ⁶⁴ HAJDU 1971. 249. p.
- ⁶⁵ VUCHETICH 1819. 517–518. p. „...quae ad poenam mortis, aut huic aequipollentem trium annorum carceris”.
- ⁶⁶ Vö. KOVÁCS Kálmán: *Szemelvények a magyar állam- és jogtörténet forrásaiból*. I. kötet (1000–1847). Kézirat. Budapest, 1975. Tan-

- könyvkiadó, 164. p.; VARGA Endre – VERES Miklós: *Bírósági levéltárak 1526–1869*. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 111. p.
- ⁶⁷ MEZEY Barna: Reformkori börtöntervek Magyarországon. In MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 356. p.
- ⁶⁸ CSATSKÓ Imre: *Az 1851-iki május 27-ki Austriai Birodalmi Büntető Törvény magyarázata*. Pest, 1853. Geibel Armin bizománya, 61. p.
- ⁶⁹ BARNA Attila: Törekvések a politikai bűncselekmények rendezésére Magyarországon a 18. század végén, és az 1795. évi büntető törvénykönyv tervezete. *Jog – Állam – Politika*, 2010. 2. sz. 77–78. p.
- ⁷⁰ A jogügyi bizottság tagjai: Zichy Károly országbíró, Végh Péter, Kondé Miklós, Illésházy János, Ürményi József, Brunszvik József, Szentiványi Ferenc, Révay Pál, Rozsos Pál, Beöthy Imre, Ürményi Bernát, Szirmay Antal, Tihanyi Tamás, Németh János, Bernáth József, Millos József, Jeremiczky Károly, Reviczky József, Pásztory Dániel, Márton Bertalan és Bosnyák Pál.
- ⁷¹ *Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem Elaboratus*. Pestini, 1807. Typis. Michaelis Landerer, 6. p. (a továbbiakban: *Codex 1795*)
- ⁷² *Codex 1795*. 9. p.
- ⁷³ HOWARD, John: *The State of the Prisons in England and Wales, with Preliminary Observations, and an account of some Foreign Prisons*. Warrington, 1777. 121. p.
- ⁷⁴ HAJDU 1971. 133–134. p.
- ⁷⁵ *Codex 1795*. 45. p.
- ⁷⁶ Uo. 50–51. p.
- ⁷⁷ „Ubi tamen periculum subversabitur: quod Delictum talismodi cum damno Publici per Delinquentem denuo attentandum sit, idem ad Mortem usque sub Custodia detinendus erit.” *Codex 1795*. 54. p.
- ⁷⁸ *Codex 1795*. 59., 60., 62., 63., 65. p.
- ⁷⁹ „...perpetuorum Carcerum Sententia executioni eousque mancipari poterit, antequam Supremum Revisorium pertranseat.” *Codex 1795*. 39. p.

1. Bevezetés

Tanulmányom témája a szentélyeknek, isteneknek, városoknak (és a nekik megfeleltethető jogi személyeknek) címzett ókori római végrendeleti juttatások. E dolgozatomban ehhez a témához kapcsolódó jogi problémák közül mutatok be egyet. Az általam vizsgált jogesetben Scaevola egy gazdag, nagylelkű nő, Seia végrendeletét és következményképp örökösei és egy szentély jogvitáját mutatja be. Célom a jogeseten keresztül ismertetni a szentélyeknek szóló juttatások egyik jeles példáját, valamint a témában nem annyira gazdag római jogi forrásokon túl még a birodalom mindennapjaiba való betekintéssel, hagyományainak és szokásainak vizsgálatával magyarázatot, indoklást találni a jogtudósi döntésre.

2. Scaevola, D. 34, 2, 38, 2

*Seia testamento ita cavit: "Si mihi per condicionem humanam contigerit, ipsa faciam: sin autem, ab heredibus meis fieri volo: iubeoque signum dei ex libris centum in illa sacra aede et in patria statui subscriptione nominis mei". Quaesitum est: cum in eo templo non nisi aut aerea aut argentea tantum sint dona, heredes Seiae utrum ex argento an ex auro signum ponere compellendi sunt an aereum? Respondit secundum ea quae proponerentur argenteum ponendum.*¹

Seia végrendeletével így határozott: „Ha számomra életem során osztályrészül jut, magam fogom megtenni; ha azonban mégsem, azt kívánom, hogy örököseim tegyék meg: és utasítom őket, hogy állítsák fel az isten száz font súlyú szobrát abban a szent épületben és szülőhelyemen a nevemmel ellátott felirattal.” Azt kérdezték: mivel abban a szentélyben csakis bronz, illetve ezüst ajándékok vannak csupán, vajon Seia örököseit arra kell-e kötelezni, hogy arany-, ezüst- vagy bronzszobrot állítsanak? Azt válaszolta, hogy az elé tárt tények alapján egy ezüst(szobrot) kell állítani.

3. Tényállás

A jogesetnek három szereplője van: a) Seia, az örökhagyó, b) örököse vagy örökösei, akik a hitbizomány kötelezettje(i) (*fiduciarius*) és c) a hitbizomány kedvezményezettje (a *fideicommissarius*). Seia örököseit arra kérte, hogy halála után, amennyiben még életében ő maga nem tesz ennek eleget, emeljének egy szobrot egy bizonyos szentélyben, annak istenségének.

Vélhetőleg a jogeset az *imperium* keleti feléből származik, a hagyományos görög (és egyiptomi?) ezüst és bronz fogadalmi ajándékok ugyanis az itteni helyi szokásokat idézik; Görögország szárazföldi részén, továbbá Kis-

Lengyel Rita*

Heredes Seiae signum ponere compellendi sunt

Egy jogeset Scaevola tollából

Ázsiában, ahol a görög nyelv és kultúra volt az uralkodó, és amelyet Róma nagymértékben tiszteletben tartott, a városok vallási élete nem változott különösebben a római uralom alatt.³

Érdemes megemlíteni, hogy Scaevola *responsumai* esetében mindig gyakori problémát jelent, hogy az adott jogesetben *legatum*ról vagy *fideicommissum*ról van-e szó, ugyanis nemegyszer előfordul, hogy mindkettő fogalom említésre kerül ugyanazon jogesetben. Ennek jó példája a Scaev. D. 32, 38, 6 eset, melynek a legelső sorában hitbizományként megnevezett juttatásra utóbb már hagyományként hivatkozik.⁴ Továbbá található olyan eset is, ahol a fogalmakat maguk a felek cserélik fel, *legatum*ként hivatkoznak *fideicommissum*ra, vagy *fideicommissum*ként *legatum*ra.⁵

Jelen szövegünkben ugyan egyik kifejezés sem szerepel, mégis egyértelmű, hogy jogesetünkben hitbizományról és nem pedig hagyományról van szó. Mind a *fieri volo*, mind a *iubeo* a hitbizományokban gyakran használatos kifejezések, melyek eltérnek a hagyományok szigorú formakényszere által megszabott szavaknál: *do lego, capito, damnas esto dare, facito praecipito* etc.⁶ A törzsszövegünk rendelkezése az alakszerűtlenségen túl még eltér a hagyományoktól abban is, hogy a szoborállításra való utasítás még a kötelmi hagyományoknál (*legatum per damnationem*) sem gyakori.

4. Jogi probléma és megoldás

A jogesetben egy kérdésfeltevés, egy jogi probléma van: Seia örökösei arany-, ezüst-, avagy bronzszobrot kötelesek állítani az istenségnek?

Feltehetően a problémát az okozza, hogy míg maguk az örökösök igyekeztek volna a lehető legkisebb értékű *fideicommissum*ot kiadni a szentély számára, addig a szentély érdekei minél nagyobb értékű juttatást kívántak meg, ez vezethetett a Scaevolához intézett kérdéshez.

A szövegből *expressis verbis* kiolvasható, hogy a jogtudós véleménye szerint az eset körülményei és az eléje tárt tények alapján az örökösök ezüstsobrot kell hogy emeljének az istenségnek. Azonban az indokolás elmarad, a továbbiakban a céloom rámutatni, hogy milyen jogi és nem jogi érvek vezethettek a jogtudósi döntéshez, és az ezüst szobormatéria melletti állásfoglaláshoz.

* Lengyel Rita, PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0009-0006-8271-1755

5. Szobrok helyzete

Több *Digesta* szöveghely foglalkozik a szobrok jogi helyzetével, ezek közül a legfontosabbakat fogom röviden összefoglalni. A legtöbb előírás a közsobrokra vonatkozott,⁷ nevezetesen a szoborállítás engedélyeztetésére,⁸ az azt végrehajtó örökösársak felelősségére,⁹ a köz számára adományozott szobrok visszakövetelésére.¹⁰ A közsobrok jogi helyzetét legjobban Ulpianus fogalmazta meg, ez alapján a *civitas* számára állított szobor nem a polgárok tulajdona, így nem mozdítható el magánszemély által, még a szobor állítója által sem.¹¹ Cicerónak sok erőfeszítésébe telt, hogy meggyőzze a szenátust, hogy állítsanak szobrot a küldöttségben elhunyt Servius Sulpicius Rufus jogtudósnak,¹² ennek sikeréről pedig a *Digesta* is megemlékezik: „*hic cum in legatione perisset, statuam ei populus romanus pro rostris posuit, et hodieque exstat pro rostris augusti.*”¹³

Természetesen magántulajdonba tartozó szobrokkal kapcsolatosan is találunk *Digesta*beli előírásokat. Ezek a rendelkezések, példázatok főként öröklési jogi,¹⁴ illetve dologi jogi problémákat járnak körül: szobor mint összetett dolog része vagy mint *instrumentum*,¹⁵ *specificatio*,¹⁶ *accessio*,¹⁷ hasznélvezet¹⁸ etc.

A *Digesta* több olyan esetet is feljegyzett, amelyben rabszolgák uruk kegyetlensége miatt a császár szobrához menekülve (*confugere ad statuam*) reméltek védelmet,¹⁹ a későbbiekben *senatus consultum* tilalmazta a császár képmásához, szobrához való meneküléssel kapcsolatos visszaéléseket.²⁰

Kiemelendő továbbá, hogy a császár képmásának rongálása, megsemmisítése (pl. felszentelt szobrának beolvasztása) felségsértésként (*crimen laesae maiestatis*) szigorú büntetést vont maga után,²¹ még súlyosabbat, ha katona követte el a bűncselekményt.²² Ugyanakkor nem számított felségsértésnek az, ha valaki egy eldobott kővel véletlenül eltalálta a császár szobrát,²³ vagy fel nem szentelt Caesar-szobrokat árusított,²⁴ vagy leromlott állapotú császári szobrokat restaurált.²⁵ Az árulást elkövetett száműzöttek szobrait le kellett rombolni,²⁶ ennek viszont némileg ellentmond, hogy Pomponius szerint nem volt tilalom a száműzöttekről való szoborállításra vonatkozóan.²⁷

Ulpianus az *interdictum quod vi aut clam* által tilalmazott magatartások közé sorolta, ha valaki épülethez erősített szobrot tört le,²⁸ vagy síremlékről távolított el szobrot,²⁹ míg Cassius szerint a szoborállító által, e tilalom alapján vonható felelősségre az, aki erőszakkal vagy alattomban elvisz egy szobrot egy közterületről.³⁰ Labeo úgy vélte, hogy az elhunyt becsületének megsértésére irányult, ha a sír felett elhelyezett, a halottat ábrázoló szobrot kővel összetörték, ekként az elkövetőt *actio iniuriamum*, nem pedig (sírrongálás miatti) *actio sepulchri violati* által lehetett peresíteni.³¹

Látható, hogy milyen változatos esetkört ölelnek fel a szobrokkal kapcsolatos dilemmák a *Digesta*ban, azonban jelen jogesetünkben felvetett jogi problémához sajnos ezek egyike sem kínál megoldást.

6. Szentélyek részére való ajándékozások a hellenisztikus világban

Mielőtt azonban folytatnám a jogi keretek tisztázását, érdemes áttekinteni a templomi ajándékokra vonatkozó terminológiát. Az istenek, szentélyek számára szóló ajándékok egyidősek a vallásokkal, jelentős szerepet töltek be a kultikus életben, emellett világsszerte jelen voltak.³² Az ajándékok tanulmányozásával sokat megtudhatunk nemcsak a rítusokról, de az adott kor emberéről és társadalmáról is. Például nagyon sok információt megőriztek számunkra a szentélybeli leltárok, melyek feljegyzései alapján leggyakrabban becses értéktárgyakat – aranyból, ezüstből, drágakövekből készült tárgyakat, érméket, ékszereket – adományoztak a templomnak, de némelyikben szögek, fa, textíliák, kosarak, sőt húskampók és üllők is szerepeltek.³³ Az ókori Görögországban az istenekkel való jó kapcsolat kialakításának és fenntartásának alapvetően három lehetséges útja volt: ima, áldozat és a fogadalmi ajándék.³⁴ „A leggyakoribb fogadalmi ajándékok szobrok, arany és ezüst áldozati edények, ékszerek, lámpák, egyéb műipari termékek voltak, úgy hogy némely templom modern múzeumhoz hasonlított, s méltán nagy hírre tett szert.”³⁵

De mi a fogadalmi ajándék? Rouse meglátása alapján bármi, amit szabad akarattal adnak egy emberfeletti-nek tekintett lénynek.³⁶ Az eredeti kifejezés, az *anathema* (ἀνάθημα) szó szerinti értelemben valami, amit az isteneknek emeltek, nyilvánosan elhelyeztek (ἀνατίθημι); voltaképpen az istenek számára dedikált, nyilvános elhelyezésre szánt, prototipikus ajándék.³⁷ Nem minden *anathema* volt felirattal ellátva, amennyiben volt ilyen, akkor sem szükségszerű, hogy a felirat utalt a fogadalomra, mégis, Keesling szerint elképzelhető, hogy eredetileg minden ilyen jellegű ajándék egy eskü teljesítéséből fakadt: az egyén ígéretet tett, hogy amennyiben az isten megadja az általa kért jótéteményt (*charis*), akkor teljesíteni fogja a felajánlást.³⁸ Ezzel szemben Rouse nem a fogadalom teljesítésének majdhogynem „kontraktuális” jellege felől közelíti meg a fogadalmi ajándék lényegét, hanem az ajándékozó szándékát helyezi a középpontba: meglátása szerint az ajándék a legtöbb esetben a hála, néha az engesztelés vagy az ima, nagy ritkán a félelem manifesztaációja.³⁹

Ennél az általános jelentésű fogalomnál jóval specálisabbnak számítanak az ajándékozás módját meghatározó ajándéktípusok,⁴⁰ mint amilyen az *aparkhé* (ἀπαρχή), a termés első zsengeje (angol: *first fruit*); vagy az olyan ajándékok, melyeknek lényege a meghatározott hányadban rejlik, pl. a dekáté (δεκάτη) azaz a tized (angol: *tithe*). Etimológiailag az *aparkhé* kifejezés az *ápó* (ονnan) és az *ἀρχω* (elkezdeni) szavakból tevődik össze; így az *ἀπαρχή* Suk Fong Jim meglátása szerint úgy értelmezhető, mint „egy nagyobb egészből való előzetes felajánlás,”⁴¹ melyet a legkülönbözőbb forrásokból lehetett adományozni. Értelemszerűen ennek a legegyszerűbb formája – amiből angol nevét is nyerte a kifejezés – mezőgazdasági közösségek szokása volt, mely szerint a szezonális terményeik egy részét az év meghatározott időszakaiban mezőgazda-

sági ünnepek keretében felajánlották az isteneknek.⁴² Rouse *Anthologia Palatinabeli* példák alapján kiemeli, hogy szüretkor például Aphroditénak szőlőt ajánlottak fel; Bacchusnak és a szatíroknak három korsó bort kínáltak mint három dülő első termését; a pásztor tejet ajánl fel Pánnak, a méhész mézet, a leölt szarvas bőrét és agancsát Artemisznak adták, vagy a szarvakat egy fára akasztották Pánnak.⁴³ De természetesen széles körű tevékenységekből származhatott az *aparkhé*: kézműves munkából, katonai győzelmekből (hadizsákmány)-,⁴⁴ kereskedeleméből stb.⁴⁵ Fennmaradt egy ezüsttál a Kr. e. 2–1. századi Hellászból vagy Asia Minorból „gyümölcshezó Zeusz” felirattal, amelyet vélhetőleg egy sikeres aratás után dedikáltak,⁴⁶ ez egyértelműen *aparkhé* ajándékra utal.

„Gyümölcshezó Zeusz” ezüstedény *aparkhé*⁴⁷

Míg az *aparkhé* jellemzője, hogy egy nagyobb egésznek az eleje, előzetes felajánlása, addig Rouse álláspontja szerint a *dekaté* lényege a meghatározott részarányban, hányadban rejlik.⁴⁸ Az első termésnek nincsen elvárt minimum mennyisége, míg a *dekaté*, ahogy neve is mutatja, fix tizedet jelent, méghozzá általában a hadizsákmányét;⁴⁹ de a *dekátét* fel lehetett ajánlani mezőgazdasági termékekből, állatok eladásából, utazásból származó nyereségből is, munkából, vagyonból stb.⁵⁰ Szoborajándék is lehetett tized: jó példa az Athéni Akropoliszon talált Kr. e. 480 körüli bronz Athéné-szobrocská, amelynek talapzatán a következő votív felirat olvasható: Μελεσο ἀνέθεκεν δεκάτην τάθειναίαι. (Meleso Athénének szánta tizedként.)⁵¹

Míg az *aparkhé* és a *dekaté* azt határozta meg, hogy az egyének milyen szokások alapján, milyen mennyiségben helyezték el az istenek számára adományaikat, addig az *agalma* (ἄγαλμα) lényegét tekintve olyan tetszetős ajándék, amellyel az ajándékozó az istenség kedvében tud járni.⁵² A főnév az ἀγάλλειν igéből származik, jelentése „fel-díszíteni” vagy „megtisztelni.”⁵³ Eredetileg az isteneknek szentelt bármilyen dísz tárgyat jelölhetett, későbbiekben pedig a jelentése a szoborajándékokra szűkült,⁵⁴ közülük is főként a márványból készült szobrokra utalt.⁵⁵

7. Nemesfémajándék – jámborság vagy gazdasági megfontolás?

Rouse az *anathema* jellegének meghatározásához a jogesetünk szempontjából igen lényeges elhatárolást alkalmaz, megkülönböztet materiális és ideális ajándékokat: materiálisak azok az ajándékok, amelyeket a saját (vagyon) értékükért, ideálisak pedig azok, amelyeket a jelenté-

sük miatt adnak.⁵⁶ Ezeket a szerző további alcsoportokra osztja: materiálisak lehetnek olyan dolgok, amelyekre egy istenségnek szüksége lenne, ha emberhez hasonlatos volna, mint például a ház, azaz a szentély vagy élelem: az áldozati állatok, italáldozat stb. Továbbá magához a szentély fenntartásához és gazdagításához is mindenféle *aparkhé*, *dekaté* és *agalma* szükséges, melyeket a vadászok, pász-

torok és földművesek adhatnak természetben, vagy lehetnek akár ékszerek, drágakövek, nemesfémek, nemesfémekből készült edények, más díszítőelemek vagy akár pénzérmék.⁵⁷ Továbbá a materiális *anathemá*hoz sorolja még az ún. *akrothinia* körébe eső ajándékokat, azaz bármit, ami különösen ritka vagy értékes: mint amilyen egy meteoritdarab, mamutcsont, Daidalosz szárnyai.⁵⁸ Maga az *akrothinia* (ἀκροθίνια) etimológiai-

lag a ἄκρος (legfelső) és a θίς (halom) szavakból származik, amely egy halom tetejéről választott felajánlást jelöl.⁵⁹

Az ideális ajándékok jellemzője, hogy „többet jelentek, mint ami a felszínen látszik”; és „mementók is egyben, mivel céljuk, hogy az isteni jóindulatot az ember tudatában tartsák, és nem kevésbé az ember jámborságát vagy háláját az istenség előtt kifejezzék.”⁶⁰ Ilyen ideális *anathema* lehet az istenség képmásának ábrázolása szobrok, vázák, reliefek formájában, az istenség attribútumainak megjelenítése, mint Dionüszosz *thyrsusa* vagy Artemisz íja, vagy az istenség által megáldott emberi tett bemutatása, ilyenek a mitikus történetek, háborús illusztrációk.⁶¹ Szintén ideális természetű ajándékok az istenség által segített tevékenységből származó dolgok: hadizsákmány egy része, a játékokon és zenei versenyeken nyert díjak; továbbá szerszámok és munkaeszközök mint a sikeresen elvégzett munka mementói.⁶²

Ez az elhatárolás azért fontos, hogy megállapíthassuk, hogy az ezüstszobor esetében annak materiális (ezüstanyag) vagy ideális (szobordísz) eleme-e a meghatározó a jogeset szempontjából, ugyanis láthatjuk, hogy jogesetünk tárgya, az ezüstszobor *fideicommissum* mindkét ajándéki kategóriába beleillik: ezüsttartalma miatt a materiális, képmásként ideális formája jelenik meg.

Fontos szempontot hoz be Harris, aki írásában egy beolvasztásra szánt templomi bronztárgyak listáját (καθαίρεσις)⁶³ felvonultató epigráfiai leletet tanulmányoz. Tanulmányában rávilágít arra, hogy nagy gyakorlata volt a szentélybeli nemesfémajándékok, köztük akár a szobrok beolvasztásának, visszaalakításának.⁶⁴ Panagopoulou a templomi felajánlások kontextusában ismétli meg⁶⁵ Vickers nagy hatású állítását: „minden ezüsttárgyat az olvasztótégelybe szántak.”⁶⁶

Ha ez így van, akkor egyértelműen a nemesfém-ből készült értéktárgyak hagyományozásakor a fémtartalom bírt jelentőséggel, így Seia szobrának elsősorban a pénzbeli értéke számított: azaz Seia nem elsősorban díszítőelemet, *agalmát*, hanem pénzre váltható értéket kívánt juttatni a szentélynek. Ezt támasztja alá két Ulpianus-részlet a *Digesta* 34. könyvéből: a nemesfémjuttatások esetében csak a fém súlyának és értékének tulajdonít jelentőséget, nem pedig annak, hogy milyen formát öltenek maguk a tárgyak.⁶⁷

Hogy egy időben távolabbi példát említsek, a Kr. e. 430-as évek Athénjában is ez lehetett a szemlélet. Periklész az athéni szentélyek arany- és ezüstitárgyait (sőt, a krizelefantin Athéné szobor aranyruházatát is!) a városállam háborús időkre szánt tartalékként tartotta számon.⁶⁸ 407-ben, a peloponnészoszi háború viharában a Parthenon nyolc Niké szobrából hét beolvasztásra került, az ezekből vert pénzérmék közül több is fennmaradt.⁶⁹ Lewis és Ferguson Androtión, illetve Lükurgosz példája nyomán – előbbi a templomi vagyontárgyakat mindig is vastartaléknak tekintette, olyasvalaminek, amit szükség esetén pénzzé lehet tenni,⁷⁰ utóbbi összegyűjtötte az athéni szentélyek kincseit, és „megfelelőbb” tárgyakká alakíttatta át,⁷¹ – azt a következtetést vonta le, hogy az athéni államférfiak szerint a templomi nemesfém *anathemák* a városállam számára voltaképpen háborús időkre való gazdasági vésztartalék szerepét töltötték be. Rouse is említést tesz a fogadalmi ajándékok beolvasztásának szokásáról.⁷² Hasonlóképpen, Van Straten szerint is az arany és ezüst áldozati adományokat időről időre beolvasztották, hogy új rituális kellékeket készítsenek a templom számára; érdekes módon fennmaradt egy, a beolvasztott *anathemákról* szóló lista, az egyes tárgyak rövid leírásával, súlyával és az ajándékozó nevével, „hogy az *anathemák* emléke megmaradjon az adományozó számára.”⁷³ Shaya annyiban finomítja ezt az állítást, hogy rögzíti, a beolvasztás, főleg kisebb, gyógyító istenek szentélyeiben (pl. Aszklepiosz, Hügicia) volt szokás, ahol az istenek sok, apró ajándékot kaptak.⁷⁴

A korábbi szerzőkkel teljesen ellentétes véleményen van Linders. Vitatja a nemesfém *anathemák* adományozásának és gyűjtésének szigorúan gazdasági okait és szokásszerű újjáalakítását. Úgy véli, hogy a fennmaradt leletek, melyek a fogadalmi ajándékok beolvasztásáról és ezekből való pénzverésről tanúskodnak, pont azt mutatják, hogy ezek a kivételek, amelyek erősítik a szabályt: *anathemát* nem szokás beolvasztani. Voltak ugyanis a szentélynek likviditását biztosító, az *anathemától* eltérő, „szekuláris” jellegű jövedelmei is,⁷⁵ melyek nem hordoztak olyan kultikus jelentőséget, mint a fogadalmi ajándékok: ilyenek lehettek a szentély kölcsönügyleteiből, földjeinek bérbeadásából, banki ügyleteiből származó bevételei.⁷⁶ Rámutat arra is, hogy az *anathemák* beolvasztásának és újjáalakításának a szokása szinte kizárólag a sérült vagy hibás arany- és ezüstitárgyakat érintette, ezek kijavításuk vagy új formába öntésük után ugyanúgy a szentély – és az istenség – tulajdonában maradtak.⁷⁷ Álláspontom szerint az ilyesféle újjáalakítás nem lehetett túl gyakori, már csak azért sem, mert jelentékeny veszteségekkel járt, ami akár a nemesfém 6–10%-át is jelenthette.⁷⁸

Látható, hogy a szakirodalomban nincs konszenzus a nemesfém-*anathemák* sorsáról, tehát nem egyszerű meghatározni, hogy jelen jogesetünk ezüstszobrának materiális vagy ideális jellege dominál. A probléma eldöntéséhez vizsgáljuk meg, hogy Seianak milyen szándéka olvasható ki a végrendelet szövegezéséből erre vonatkozóan.

8. Szándék és szövegezés

Seia szándékának megértéséhez érdemes áttekintenünk a három, a jogesetben említett nemesfém értékét.

A Kr. e. 5–4. századi Athénban az arany és az ezüst egymáshoz viszonyított értéke 14:1 és 10:1 között mozgott,⁷⁹ míg a megmunkálatlan ezüst és bronz értékaránya 93:1 és 120:1 közé volt tehető,⁸⁰ Vickers ez utóbbit némileg egyszerűsítve már 100:1-hez arányt ír.⁸¹ A köztársaság kori Róma idejére az arany és az ezüst értékének aránya 8:1, az ezüst és a bronzé pedig 120:1 lett,⁸² Augustus idejére pedig az ezüst inflációja miatt a bronz értéke szignifikánsan erősödött, 60:1 arányra.⁸³ Tehát durván leegyszerűsítve állíthatjuk, hogy az ókori világban az arany körülbelül az ezüst árának tizenkétszeresét, az ezüst a bronz százszorosát érte, így azt is láthatjuk, hogy a bronz értéke mennyire távol esik a két drágább fémtől.

Folytatva a félbehagyott gondolatmenetet, a végrendelet szövegezése álláspontom szerint a juttatás materiális jellegét érzékelteti: *signum dei ex libris centum*. Seia pontosan meghatározta, hogy a szentélynek egy 100 font súlyú szobrot szeretne juttatni, láthatóan egészen konkrét elképzelései voltak a *fideicommissum* tartalmáról. Elképzelhető, hogy az ezüst szó mindössze lemaradt a végrendelet szövegezésekor, vagy olyannyira általános gyakorlat volt ezüstszobrokat hagyományozni, hogy nem is tartotta szükségesnek beleírni a végrendeletbe? Erre utalhat az a tény, hogy a birodalom keleti felében sokan, így például az athéniak is ezüstsztenderdben gondolkodtak: ahelyett hogy meghatározták volna, hogy milyen súlyú aranykoronát ajándékozzanak, azt rögzítették helyette, hogy mennyi ezüstbe kerüljön az aranykoronához szükséges nyersarany.⁸⁴ Az ezüst volt az az érték, amiben minden mást mértek, így könnyen lehet, hogy a Kelet-római Birodalom lakosa számára az ezüstsztenderd miatt a ki nem mondott, le nem írt fém automatikusan ezüstöt jelentett. Ennek miéértje egyszerű, hiszen Attika gazdagsága régtől fogva Laurium ezüsbányáihoz kapcsolódott, mely évszázadokon át Athén gazdasági erejének záloga volt, emellett szorosan összefonódott a mindennapi élettel is.

Az ezüst és az arany igen fontos szerepet tölt be az ókortól kezdve az egyén társasági, gazdasági életében. Vickers az értékes fémek birtoklási vágyának nyomatékossága érdekében több antik példát vonultat fel Verrestől kezdve Gügészen és Kroiszoszon át Sulláig.⁸⁵ A Kr. e. 2–1. században a Birodalom nagy ezüstmíves központjai közt volt Tarentum, Athén, Epheszosz, Alexandria, Pergamon és Antiochia.⁸⁶ Maga az ezüst tisztasága is kivételes volt. A modern idők sterling ezüstjéhez képest – amely 92,5 százalékban tartalmaz ezüstöt – az attikai ezüst 98%-

os tisztaságú volt,⁸⁷ e tulajdonsága még a Kr. e. 2. században is nagy ismertségnek örvendett.⁸⁸

A következőkben áttekintem egy, a jogesetben szereplőhöz hasonló szobor költségeit.

Martialis egy font megmunkált fém értékét a Kr. u. 1. században 5000 sestertiusra becsüli,⁸⁹ amelynek körülbelül 91% a megmunkálás költsége,⁹⁰ tehát a nyers ezüst ára abban az időben körülbelül 450 sestertius volt. Ezzel szemben, egy font nyersarany ára körülbelül 4000 sestertius lehetett.⁹¹ Egy brundisiumi 1 font súlyú (nem votív) aranszobor 5-6 ezer sestertiusba kerülhetett.⁹²

Egy 2. századból származó végrendelet felirata rendelkezéseket tartalmaz a formiai ezüst Minerva harci székrszoborra vonatkozóan.⁹³ A szobor 100 font ezüsből, mintegy 100 000 sestertiusért készült, amiből kb. 42% a nemesfém ára, 58% a megmunkálása.⁹⁴ Ezek az adatok azt mutatják, hogy egy ezüstszobor igen drága juttatásnak számított, nemcsak az anyagköltség, hanem az elkészítés költségei miatt is.

Összehasonlításként a legnagyobb itáliai ezüst ajándékszobor, amelyről ismereteink vannak, Beneventumból származik, Hadrianust ábrázolja harci szekéren, 1567,17 római font ezüsből készült, így csak a nyersfém ára 730 000 sestertius lehetett.⁹⁵

Véleményem szerint a végrendelet megfogalmazása, valamint a 100 fontnyi súly és így ezüst esetén (a formiai szobor költségei alapján) körülbelül 100 000 sestertius érték meghatározása arra utal, hogy Seia nagylelkű ajándékot szándékozott adni, mégpedig egy drágább fémből. Olcsó fémből, mint amilyen a bronz, ugyanis miért lenne szükség ilyen szigorú megkötésre? Ráadásul a fennmaradt epigráfiai leletek is elsősorban arany- és ezüstszobrokra vonatkozó súlykorlátozásokat tartalmaznak, feltehetően azért, mert a bronz értéke e két nemesfémhez képest – a fentebb említettek alapján – egészen elhanyagolható, emiatt álláspontom szerint a bronzjuttatásokban a fém mennyiségét nem volt szükséges ilyen pontossággal megszabni.

9. Szokások és hagyományok

Egy másik érv a bronz mint nyersanyag ellen, amit Scaevola is figyelembe vehetett, amikor az ezüstszobor mellett döntött, az a fogadalmi ajándékokkal kapcsolatos szokásokban és hagyományokban rejlik. A bronz fogadalmi ajándékok, melyek domináltak a görög kultikus életben a Kr. e. 9–8. században, a Kr. e. 7. század körül egész egyszerűen „kimentek a divatból”. Snodgrass ezt a paradig-

maváltást az ún. nyers és átalakított ajándékok megkülönböztetésével magyarázza: a „nyers” anatóma lehet például fegyver, szerszám, fülbevaló, tehát „profán”, mindennapos használati tárgy, melyet átalakítás nélkül ajánlanak fel az isteneknek, és amik az archaikus Hellász ajándékozási szokásait jellemzik.⁹⁶ A posztarchaikus Görögországban azonban megjelenik az igény arra, hogy a vallásosságot olyan ajándékokkal fejezzék ki, melyek kimondottan az istenség számára készültek (szobrok, reliefek, írott emléktáblák), és nem rendelkeznek mindennapos használati funkcióval.⁹⁷ Természetesen ezek az ún. átalakított ajándékok jóval drágábbak, mint a nyers anathemata, hiszen az ajándékozonak az alapanyagáron túl meg kell fizetnie a kézművesnek az idejét is: kézenfekvő, hogy az ilyen jellegű ajándékok, melyek a munkadíj miatt eleve drágának számítanak, nem olcsó bronzból fognak készülni, ha már ekkora odafigyeléssel rendeli meg az ajándékozó.

Másik érv, amely az ezüstszobor állítását indokolja, hogy léteztek a szentélyhez kapcsolódó bevett szokások vagy hagyományok, amelyek előírták, hogy a szobrokhoz vagy adományokhoz meghatározott anyagokat kell használni. Scaevola talán ezeket a szokásokat figyelembe véve javasolta az ezüst szobrot. Példának okáért, Harris a szentélybeli leltárok alapján arra következtet, hogy az athéni Akropoliszon a Kr. e. 330-s évektől szokás volt bronzból készült szobrokat adományozni Athénének, melyek egy része az istennő képmása volt. A szerző kiemeli, hogy a dedikálók neveinek prozopográfiai vizsgálata alap-

ján az ajándékozók attikai lakosok voltak, akik közül egyesek szerény, mások előkelő családokhoz tartoztak.⁹⁸ Ez alapján látható, hogy a Kr. e. 4. századi Athénban szokás volt bronzszobrokat ajándékozni Athénének, melyet olyannyira széles körben gyakoroltak, hogy a legkülönbözőbb rétegekből származó emberek adták ezt az ajándékot az istennőnek.

Továbbá az is lehetséges – habár Harris ta-

nulmánya pont ennek ellenkezőjét sejteti –, hogy a helyi szokásokban a szobrok fémanyaga egyfajta hierarchiát tükrözhet jogesetünkben. A római Isola Tiberina területén, ahol az egykori Aszklépiosz temploma állt, rengeteg anatómiai ajándék került elő a feltárás során, amelyek terrakottából, agyagból, márványból, bronzból, ezüsből vagy aranyból készültek, attól függően – ahogy Turcan rámutat –, hogy a hívek milyen anyagi helyzetben voltak.⁹⁹ Mivel a szerényebb vagyoni háttérrel rendelkező embereknek is kellett, hogy lehetőségük legyen jelentőséggel bíró ajándékot adni az isteneknek, lehetséges, hogy míg a vagyonosabbak főként ezüst és arany ajándékokat adtak, addig az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők bronzot. Ekként, a Seia vagyoni viszonyaira rálátással bíró jog-

Isola Tiberina Piranesi karcán, 1775¹⁰⁰

tudós alappal feltételezhette, hogy az ezüst megfelelőbb lenne egy Seia státuszú személy számára, mint a bronz.

Azonban arról sem szabad elfeledkezni, hogy egyes szentélyek vagyoni helyzete között is mekkora különbségek voltak, amelyek jelentős hatást gyakoroltak az ajándékozási szokásokra. Apollónt Delphoiban és Milétoszban, Athénét Athénban, vagy Iuppitert Rómában, és a hozzájuk kapcsolódó ajándékozási szokásokat el kell választani az apró falvak, közösségek szentélyeihez kapcsolódó hagyományoktól. Ehhez hasonló helyzetet vázol fel Linders, amikor rámutat arra, hogy az athéni Akropolisz lényegesen több nemesfémajánékkal rendelkezett, mint például a brauróni Artemisz vagy Aszklépiosz temploma, azonban ennek oka Athéné *patrona* szerepében rejlett, amely egészen másfajta ajándékozási szokásokat eredményezett.¹⁰¹ Míg Artemisz és Aszklépiosz ajándékai általánosan az egyéni vallásgyakorlás gyümölcsei, addig Athéné mint a megszemélyesített város, magát a közösséget, a poliszt képviselte, ennek eredményeként nemcsak az egyéni hitűket gyakorló mindennapi ember, hanem az össznépi anatómák, vagy a kormányzati szereplők, szervek szimbolikus ajándékainak kedvezményezettje volt. Így például az évenkénti Panathénia ünnepen egy aranykoronát kapott az istennő; hasonlóképpen, déloszi Apollónnak is minden évben egy aranykoronát szentelt a város.¹⁰² Az ephéboszok a hagyomány szerint egy ezüsttálat ajánlottak fel az eleuszi misztériumok alkalmával az Istenek Anyjának,¹⁰³ illetve Dionüszosznak.¹⁰⁴ Kiemelendőek továbbá az idegen uralkodók által a jelentősebb hellén templomoknak adott drága ajándékok,¹⁰⁵ különösen Gügész,¹⁰⁶ Alüattész¹⁰⁷ és Kroiszosz¹⁰⁸ anatómái.

Az is lehetséges, hogy az ezüstajándékozási szokások nem vagyoni helyzethez vagy helyi ajándékozási szokásokhoz, hanem egyes istenségekhez kapcsolódtak. Különböző istenségek más és más felajánlásokat preferáltak. Sokan az istenség attribútumaira úgy tekintettek mint ami őket képviseli, és ezért ajándékozták neki; például Artemisznak különösen tetszett a szarvas, Athénének a bagoly, Zeusznak pedig egy fejse felajánlása.¹⁰⁹ A római és görög vallási életben bizonyos isteneket és istennőket gyakran társítottak bizonyos anyagokhoz, köztük az ezüsthöz, eképp feltételezhető, hogy számukra preferált volt ezüsttárgyakat ajándékozni. A legkézenfekvőbbek természetesen a kultúrkörben jelentős holdistennők, Luna, Artemisz vagy Diana és Szeléné, akiket gyakran kapcsoltak az ezüsthöz a Hold ezüstös megjelenése miatt: Kr. u. 104-ben Salutaris drága ajándékokkal, köztük ezüst Artemiszszobrokkal lepte meg Epheszosz város vezetését és az istennő templomát.¹¹⁰

Apollón pedig a zene, a prófécia és a gyógyítás isteneként sok művészi ábrázoláson ezüst íjjal vagy ezüst hangszerekkel szerepel. Sőt, fennmaradt egy bronz Apollónszobor combjaira vésett votív felirat is, mely megörökíti az isten ezüsttel való kapcsolatát: „Mantiklos annak szentelt engem a tized(nek egy része)ként, aki távolról ezüst íjjal sújt le, adj cserébe, Phoibos, egy kellemes jutalmat.”¹¹¹ Rómától nem messze, a mai Vicarello környékén található az egykori Aqua Apollinares kultikus hely, ahol nemesfém – köztük ezüst – ajándékokat dobáltak az istenség tisztelői

a szent forrásokba; ezek közül fennmaradt egy gyönyörűen díszített ezüstcsésze, mely ma a Cleveland Museum tulajdonát képezi.¹¹² De esetenként Hérát is ezüsthöz készült ajándékokkal lepték meg: hajtűvel¹¹³ és bárányszobrokkal¹¹⁴ meg egy koronggal, melyen az alábbi felirat szerepelt: „Hérának vagyok szentelve; erősítsd meg íjainkat.”¹¹⁵ Érdemes azt is megemlíteni, hogy a Bibliából is fennmaradt egy számunkra érdekes feljegyzés, miszerint egy görög kultúrára túlságosan fogékony zsidó főpap 300 ezüstdrachmát küldött Hercules templomába.¹¹⁶ Ugyan ez valószínűsíthetően nem áll kapcsolatban a jogesetünkkel, de az ezüstajándékozási szokások között meg kell említenünk a gyógyító isteneknek, Aszklépiosznak, Hügieának mintegy orvoslási fizetségnek¹¹⁷ szánt anatómákat is: ezek olykor ezüstkígyó¹¹⁸ (mint attribútum) alakját öltötték, de leggyakrabban anatómiai ajándékok voltak, melyek a meggyógyított testrészt szimbolizálták.¹¹⁹ Kr. u. 2. században Laberia Hostilia Crispina Aesculapiusnak dedikálta az istenség 100 fontnyi ezüsthöz készült képmását.¹²⁰

Úgy gondolom, hogy nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy egyes istenségek számára a birodalom egyes helyszínein ezüst ajándékok adásával kapcsolatos helyi szokások voltak.

10. Presztízs és commemoratio

Véleményem szerint nem érdemes lebecsülni a drága ajándékok előkelő voltát, közösségi szerepét sem. A fogadalmi ajándékoknak tartósságukból fakadóan – szemben a „fogyasztásra szánt” áldozatokkal – megfigyelhető a *memento* jellegük, hiszen az ajándékozók szándéka szerint örök időkre a szentélyben állnak majd. Értelemszerűen nem mindegy, hogy ha emléket állítunk saját bőkezűségünknek, azt milyen módon tesszük. Az ezüst tekintélyesebb és nagyobb presztízssértékkal bír, mint a bronz. Scaevola úgy vélhette, hogy egy ezüstsobor méltóbb tisztelgés lenne Seia kívánságainak és státuszának.

A Kr. e. 4. századtól kezdve egyre gyakrabban megfigyelhető jelenség, hogy az adományozónak nem az volt célja az anatómával, hogy az istent emlékeztesse hálájára, vagy őt magát az isteni csodatételre; hanem sokkal inkább, hogy megörökítse – embertársai számára – saját vallásosságát, erkölcsösségét vagy teljesítményét: „így a felajánlás az öndicsőítés eszközévé válik.”¹²¹ Linders a már fentebb említettek alapján rögzítette, hogy véleménye szerint semmiképpen sem gazdasági tartalékként szolgáltak a szentélybeli nemesfémajándékok, hanem ezek a valóságos áhítaton túl még a városállamok gazdagságát, hatalmát voltak hivatottak kifejezni,¹²² ekként presztízssértékkal bírtak a külső szemlélő számára. Az olyan nagyobb és híresebb szentélyekben, mint Delphoi és Olümpia, a templomi kincstárak „sok votív szoborral versengtek a néző figyelméért.”¹²³

Burkert is rámutat az anatómák hivalkodó és túlzó jellegére: „az anatómák esetében az isteneknek való adás nem is annyira ajándékozás, sokkal inkább a saját cselekedetünknek emlékmű állítása, és így a felsőbb hatalmakkal való különleges kapcsolat megörökítése.”¹²⁴ Elizabeth

Meyer is kiemeli az egyes szentélybeli ajándékok „emlékmű” (*μνημα*) jellegét.¹²⁵ Egyes nézetek szerint a templomi leltárak pedig voltaképpen a többi ajándékkal és ajándékozával való versengés többretegű kontextusát teremteték meg.¹²⁶ Morris¹²⁷ és Snodgrass¹²⁸ is említést tesz az általuk csak „arisztokratikus versenynek” nevezett jelenésről az ajándékozásban megfigyelhető, némileg magamutogató bőkezűség kapcsán.

A görög szentélyek egyes anatómáin található, az adományozók nevét tartalmazó feliratok Morris szerint arra utalnak, hogy az ajándék közszemlére tétele és a hivatkozás fontos eleme az ajándékozásnak.¹²⁹ Azonban véleményem szerint el kell határolnunk egymástól a (kortárs) közösségnek szóló dicsekvést, az utókor számára való emlékmegőrzéstől (melyben természetesen szintúgy lehet kérkedési szándék). Az adományozó nevét tartalmazó feliratok szerintem egyértelműen az utóbbi kategóriába sorolhatóak, és ezzel el is érkeztünk jelen fejezet másik nagy témájához, a *commemoratio*hoz.

Úgy gondolom, hogy jogesetünkben Scaevola döntésében szintén valószínűsíthető a *commemoratio* szerepe. Figyeljük meg *in patria statui subscriptione nominis mei* félmondatot!¹³⁰ „állítsák fel (a szobrot) szülőhelyemen az én nevémmel ellátott felirattal.” Egyértelműen kitűnik belőle Seia kommemoratív szándéka: szülőhelyén és nevével feliratozva kéri a szoborállítást, így megjelenik az emlékmegőrzés, és a közösség felé való jeladás szándéka.

Seia testamentuma párhuzamba vonható egy, a Digestában található, hasonló tartalmú végrendelettel: Lucius Titiuséval: „Azt kívánom, hogy örökösöm a szülőhelyemre egy nyilvános oszlopocsarnokot építsen, amelyben ezüst és márvány domborműveket kívánok (magamról) felállíttatni.”¹³¹ Ugyan Seia nem magáról kíván szobrot állítani, de emlékének megőrzésének szándéka figyelhető meg végrendelete szövegezésében, ez szintén egy erős érv a magasabb presztízsértéket képviselő ezüst választása mel-

lett. Az ezüst tartósságáról és korrózióállóságáról is ismert. Scaevola talán figyelembe véve Seia abbéli vágyát, hogy emlékezetét megőrizze, praktikusabb választásnak tartotta az ezüstsobrot, amely biztosítja, hogy az adomány az idők során sértetlen maradjon; emellett úgy vélhette, hogy az ezüstsobor méltóbb tisztelgés Seia nagylelkűsége előtt.

Van még egy eset, amellyel érdemes párhuzamba állítani jogesetünket, ez pedig a köz számára való szoborállítással kapcsolatos. Ha vetünk egy pillantást Ulpianus¹³² és Paulus¹³³ szövegére, akkor képet kaphatunk arról, hogy milyen határidőkkel lehetett számolni hasonló esetekben, tehát szoborállítási hitbizományok esetén. Amennyiben az örökhatározó nem szabott határidőt a teljesítésre, úgy a provinciális helytartó megtette helyette, és ennek elmulasztása esetén késedelmi bírsággal sújtotta az örökösöket. Ugyan esetünkben nem középületek, köztérek kapcsán merül fel a szoborállítást, mégis feltehető, hogy hasonló késedelmi bírságokat alkalmazhattak a szentélyek javára való szoborállítások esetén is, annak érdekében, hogy az örökös ne késlekedjen végrehajtani a hitbizományban foglaltakat.

Összegzésként úgy vélem, hogy Scaevola döntésében nem annyira a horatiusi arany középút filozófiájának megbecsülése jelenik meg, amikor az ezüstöt javasolta, mint arany és bronz értéke közt elhelyezkedő nemesfémét; hiszen ez nem is valós középút, ha tekintetbe vesszük, hogy a bronz arányaiban milyen messze áll az ezüst és az arany értékétől. Álláspontom szerint Scaevola sokkal inkább a helyi szokások figyelembevételével, illetve a végrendelet szövegezése alapján, Seia szándékának megfelelően kívánta feloldani a helyzetet a *favor testamenti* elv értelmében. Álláspontom szerint a végrendeletből kikövetkeztethető Seia szándéka arra, hogy nagylelkűségének időtálló emlékét biztosítsa egy ezüstsobor; hogy emlékezete örökre fennmaradjon: ezt ugyan nem magával a szoborral érte el, de kívánsága mégis teljesült.

LENGYEL, RITA

Heredes Seiae signum ponere compellendi sunt. Ein Fall von Scaevola

(Zusammenfassung)

In meinem Aufsatz geht es um einen antiken römischen Rechtsfall, der in *Digesta* überliefert ist. Darin wird erzählt, wie Seia, eine reiche Frau, ihre Erben testamentarisch anwies, in einem Schrein ihrer Wahl eine Statue einer Gottheit zu errichten. Eine Frage blieb jedoch unbeantwortet: Aus welchem Metall sollte die Statue bestehen: Gold, Silber oder Bronze? Der Jurist Quintus Cervidius Scaevola vertrat die Ansicht, dass sie aus Silber sein sollte. In meinem Beitrag werde ich die juristischen und nicht-juristischen Argumente zusammenfassen, die zur Wahl von Silber als Material für die Statue geführt haben könnten, wobei ich unter anderem die mediterrä-

nen Gepflogenheiten bei Schenkungen an Heiligtümer, den Wert der verschiedenen Edelmetalle, ihr Verhältnis zueinander und die im Testament geäußerten Absichten des Erblassers berücksichtige. Die Bedeutung des Falles wird durch die Tatsache unterstrichen, dass nur sehr wenige archäologische Funde und noch weniger Rechtstexte aus der Antike erhalten sind, die sich mit ähnlichen Fragen im Zusammenhang mit Vermächtnissen an Heiligtümer befassen. Leider ist die fragliche Statue nicht erhalten geblieben, aber die testamentarische Bestimmung, die in *Digesta* erhalten ist, erinnert zeitlos an die Großzügigkeit von Seia.

Heredes Seiae signum ponere compellendi sunt. A legal case from Scaevola

(Abstract)

My paper discusses an ancient Roman legal case preserved by *Digesta*. The passage Scaev. D. 34, 2, 38, 2 recounts how Seia, a wealthy woman, instructed her heirs in her will to erect a statue of a deity in a temple of her choice. However, one question remained unanswered: what metal should the statue be made of: gold, silver or bronze? The jurist Quintus Cervidius Scaevola argued that it should be made of silver. In my paper, I will summarise the legal and non-legal arguments that may have led to the choice of silver as the material for the statue, taking into account,

among other things, the Mediterranean customs of gifts-giving to sanctuaries, the value of the different precious metals, their ratio to each other, and the testator's intentions as indicated in the will. The importance of the case is underlined by the fact that very few ancient archaeological finds, and even fewer legal texts, have survived which focus on similar issues concerning bequests to sanctuaries. Unfortunately, the statue in question has not survived, but the testamentary provision preserved in the *Digesta* provides a timeless reminder of Seia's generosity.

Jegyzetek

- ¹ Scaevola, D. 34, 2, 38, 2
- ² HERNÁNDEZ, Roberto A. Díaz: The Egyptian Temple as a Place to House Collections (from the Old Kingdom to the Late Period). *The Journal of Egyptian Archaeology*, 2017. 1. sz. 3–11. p. <https://doi.org/10.1177/0307513317714393>.
- ³ BEARD, Mary – NORTH, John – PRICE, Simon: *Religions of Rome: A History*. Cambridge, 1999. Cambridge University Press, 342–343. p.
- ⁴ Scaev. D. 32, 38, 6: *Fidei commisit eius, cui duo milia legavit, in haec verba: "a te, petroni, peto, uti ea duo milia solidorum reddas collegio cuiusdam templi". quaesitum est, cum id collegium postea dissolutum sit, utrum legatum ad petronium pertineat an vero apud heredem remanere debeat. respondit petronium iure petere, utique si per eum non stetit parere defuncti voluntati.*
- ⁵ JOHNSTON, David: *The Roman Law of Trusts*. Oxford, 1988. Clarendon Press, 260–263. p. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198252160.001.0001>.
- ⁶ Ulp. 24, 3–6
- ⁷ Paul. D. 42, 5, 29; Ulp. D. 50, 10, 5; Paul. D. 22, 1, 17, 8
- ⁸ Paul. D. 43, 9, 2
- ⁹ Ulp. D. 32, 1, 11, 23–24
- ¹⁰ Lab. D. 44, 1, 23; Ulp. D. 41, 1, 41
- ¹¹ Ulp. D. 41, 1, 41
- ¹² Cic. Phil. 9
- ¹³ Pomp. D. 1, 2, 43: „Ő (Servius), miután küldöttségben elhunyt, a római nép szobrot állított róla a rostra elé, és ez ma is ott áll Augustus rostrája előtt.”
- ¹⁴ Iav. D. 32, 100, 1; Pomp. D. 34, 2, 1 pr.; Ulp. D. 34, 2, 27, 4; Pomp. D. 35, 1, 14
- ¹⁵ Ulp. D. 33, 7, 12, 23; Paul. 41, 1, 26 pr.; Pomp. D. 50, 16, 245
- ¹⁶ Paul. D. 41, 1, 24;
- ¹⁷ Paul. D. 6, 1, 23; Paul. D. 18, 1, 34 pr.; Ulp. D. 6, 2, 11, 8; Ulp. D. 10, 4, 7, 2; Pomp. D. 34, 2, 14
- ¹⁸ Marc. D. 7, 1, 41
- ¹⁹ Ulp. D. 1, 6, 2; Ulp. D. 1, 12, 1, 1; Ulp. D. 47, 11, 5
- ²⁰ Call. D. 48, 19, 28, 7
- ²¹ Ven. Sat. D. 48, 4, 6
- ²² Mod. D. 48, 4, 7, 4
- ²³ Marc. D. 48, 4, 5, 1
- ²⁴ Marc. D. 48, 4, 5, 2
- ²⁵ Marc. D. 48, 4, 5 pr.
- ²⁶ Mod. D. 48, 19, 24
- ²⁷ Pomp. D. 48, 22, 17
- ²⁸ Ulp. D. 43, 24, 9, 2
- ²⁹ Ulp. D. 43, 24, 11, 2; Ulp. D. 47, 12, 2
- ³⁰ Ulp. D. 43, 24, 11, 1
- ³¹ Paul. D. 47, 10, 27
- ³² BURKERT, Walter: Offerings in perspective: surrender, distribution, exchange. In LINDERS, Tullia – NORDQUIST Gullög (eds.): *Gifts to the Gods: Proceeding of the Uppsala Symposium 1985*. Uppsala, 1987. Almqvist & Wiksell, 43. p.
- ³³ SHAYA, Josephine: Greek Temple Treasures and the Invention of Collecting. In GAHTAN, Maia Wellington – PEGAZZANO, Donatella (eds.): *Museum Archetypes and Collecting in the Ancient World*. Leiden, Boston, 2015. Brill, 25. p. https://doi.org/10.1163/9789004283480_004.
- ³⁴ VAN STRATEN, Folkert T.: Gifts for the Gods. In VERSNEL, Hendrik S. (ed.): *Faith, Hope, and Worship: Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*. Leiden, 1981. Brill, 65. p. https://doi.org/10.1163/9789004296695_003.
- ³⁵ GERÉB József: Fogadalmi ajándékok. In PECZ Vilmos (szerk.): *Ókori lexikon*. Budapest, 1902. Franklin Társulat.
- ³⁶ ROUSE, William Henry Denham: *Greek votive offerings: an essay in the history of Greek religion*. Cambridge, 1902. Cambridge University Press, 1. p.
- ³⁷ KEESLING, M. Catherine: *The Votive Statues of the Athenian Acropolis*. Cambridge, 2003. Cambridge University Press, 3. p.
- ³⁸ KEESLING 2003. 4. p.
- ³⁹ COOK, Arthur Bernard: Review of the book *Greek Votive Offerings*, by ROUSE, William Henry Denham. *Folklore*, 1903. 3. sz. 263. p.
- ⁴⁰ Lásd bővebben: SUK FONG JIM, Theodora: Naming a Gift: the Vocabulary and Purposes of Greek Religious Offerings. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 2012. 52. sz. 310–337. p.
- ⁴¹ SUK FONG JIM, Theodora: *Gifts to the Gods: Aparchai, Dekatai and Related Offerings in Archaic and Classical Greece*. Oxford, 2011. Doctoral Thesis, St. Antony's College, 2. p.
- ⁴² Uo. 25. p.
- ⁴³ ROUSE 1902. 49–53. p.
- ⁴⁴ Paus. 10, 13, 4; 10, 13, 9
- ⁴⁵ Bővebben lásd STREUDING, Jaclyn Haley: *Success at Sea: Maritime Votive Offerings and Naval Dedications in Antiquity*. College Station, 2014. MA Thesis, Texas A&M University. 30–31. p.
- ⁴⁶ OLIVER, Andrew Jr. – LUCKNER, Kurt T.: *Silver for the Gods: 800 Years of Greek and Roman Silver*. Toledo, 1977. The Toledo Museum of Art, 85. p.
- ⁴⁷ Kép forrása: OLIVER–LUCKNER 1977. 85. p.
- ⁴⁸ ROUSE 1902. 350–351. p.
- ⁴⁹ KEESLING 2003. 7. p.
- ⁵⁰ SUK FONG JIM 2011. 58. p.
- ⁵¹ VAN STRATEN 1981. 81. p.
- ⁵² PLATT, Verity: Clever Devices and Cognitive Artifacts: Votive Giving in the Ancient World. In WEINRYB, Ittai (ed.): *Agents of Faith*:

- Votive Objects in Time and Place*. New Haven, 2018. Yale University Press, 148. p.
- 53 MORRIS, Ian: Gift and Commodity in Archaic Greece. *Man*, 1986. 21. sz. 12. p. <https://doi.org/10.2307/2802643>.
- 54 KEESLING 2003. 8. p.
- 55 QUEYREL, François: Les statues honorifiques entre texte et image. *Pallas*, 2013. 93. sz. 99. p. <https://doi.org/10.4000/pallas.1383>.
- 56 ROUSE 1902. 352. p.
- 57 Uo. 352–356. p.
- 58 Uo. 356. p.
- 59 SUK FONG JIM 2011. 28. p.
- 60 ROUSE 1902. 357. p.
- 61 Uo. 357–366. p.
- 62 Uo. 357–370. p.
- 63 DIGNAS, Beate: 'Inventories' or 'Offering Lists'? Assessing the Wealth of Apollo Didymaeus. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 2002. 138. sz. 235. p.
- 64 HARRIS, Diane: Bronze Statues on the Athenian Acropolis: The Evidence of a Lycurgan Inventory. *American Journal of Archaeology*, 1992. 4. sz. 637–652. p. <https://doi.org/10.2307/505189>.
- 65 PANAGOPOULOU, Katerina: Between Necessity and Extravagance: Silver as a Commodity in the Hellenistic Period. *The Annual of the British School at Athens*, 2007. 102. sz. 332. p. <https://doi.org/10.1017/S006824540002150X>.
- 66 VICKERS, Michael: Golden Greece: Relative Values, Minae, and Temple Inventories. *American Journal of Archaeology*, 1990. 4. sz. 624. p. <https://doi.org/10.2307/505122>.
- 67 Ulp. D. 34, 2, 19, 1: *Proinde si certum pondus auri sit legatum vel argenti, magis quantitas legata videtur; nec ex vasis tanget.*
Ulp. D. 34, 2, 19, 3: *Idem celsus libro nono decimo quaestionum quaerit, si centum pondo argenti fuerint relictæ, an replumbari debeant, ut sic appendantur: et proculus et celsus aiunt exempto plumbi appendi debere: nam et emptoribus replumbatae adsignantur et in rationes argenti pondus sic defertur: quæ sententia habet rationem.*
- 68 VICKERS, Michael: Temple inventories in ancient Greece. In LEWIS, David Malcolm (ed.): *Selected papers in Greek and Near Eastern history*. Cambridge, 1997. Cambridge University Press, 41. p.
- 69 THOMPSON, Dorothy Burr: The Golden Nikai Reconsidered. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 1944. 3. sz. 176. p.
- 70 LEWIS, David Malcolm: Notes on Attic inscriptions. *The Annual of the British School at Athens*, 1954. 49. sz. 49. p. <https://doi.org/10.1017/S0068245400012624>.
- 71 FERGUSON, William Scott: *The Treasurers of Athena*. Cambridge, 1932. Harvard University Press, 122–126. p. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674333703>.
- 72 ROUSE 1902. 223. p.
- 73 VAN STRATEN 1981. 80. p.: ἵνα τοῖς ἀναθεῖσιν ὑπομνήματα ἢ τῶν ἀναθεμάτων.
- 74 SHAYA 2015. 25. p.
- 75 LINDERS, Tullia: Gods, Gifts, Society. In LINDERS, Tullia – NORDQUIST Gullög (ed.): *Gifts to the Gods: Proceeding of the Uppsala Symposium 1985*. Uppsala, 1987. Almqvist & Wiksell, 116–117. p.
- 76 CHANKOWSKI, Véronique: Cults as Consumers and Generators of Value. In ARCHIBALD, Zosia H. – DAVIES, John K. – GABRIELSEN, Vincent (eds.): *The Economies Of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*. Oxford, 2011. Oxford University Press, 143. p.
- 77 LINDERS 1987. 115–116. p.
- 78 VICKERS 1997. 49. p.
- 79 LEWIS, David Malcolm: New evidence for the gold-silver ratio. In KRAY, Colin M. – JENKINS, G. Kenneth (eds.): *Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*. Oxford, 1968. Oxford University Press, 109–110. p.
- 80 PRICE, Martin Jessop: Early Greek Bronze Coinage. In KRAY, Colin M. – JENKINS, G. Kenneth (eds.): *Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*. Oxford, 1968. Oxford University Press, 103. p.
- 81 VICKERS, Michael: Silver, copper and ceramics in Ancient Athens. In VICKERS, Michael (ed.): *Pots & pans: a Colloquium on Precious Metals and Ceramics in the Muslim, Chinese, and Graeco-Roman Worlds*. Oxford, 1985. Oxford University Press, 142. p.
- 82 CRAWFORD, Michael H.: *Roman Republican Coinage*. Cambridge, 1975. Cambridge University Press, 626. p.
- 83 Uo. 626. p.
- 84 VICKERS 1997. 43. p.
- 85 VICKERS 1985. 138–140. p.
- 86 OLIVER–LUCKNER 1977. 69. p.
- 87 VICKERS 1985. 145. p.
- 88 Plb. 21, 32
- 89 Mart. 3, 62
- 90 DUNCAN-JONES, Richard: *Economy of the Roman Empire*. Cambridge, 1982. Cambridge University Press, 126. p.
- 91 DUNCAN-JONES, Richard: An Epigraphic Survey of Costs in Roman Italy. *Papers of the British School at Rome*, 1965. 33. sz. 197. p. <https://doi.org/10.1017/S0068246200007388>.
- 92 DUNCAN-JONES 1982. 152. p.
- 93 Formiae, X 6102=ILS 6282: *Is...HS C m.n. legaverit ex qua summa tensae Minervae ex argenti libris (100) cum parergis suis to[tis fierent]*
- 94 DUNCAN-JONES 1982. 126–127. p.
- 95 Uo. 127. p.
- 96 SNODGRASS, Anthony: The Economics of Dedication at Greek Sanctuaries. In *Archaeology and the Emergence of Greece*. Edinburgh, 2006. Edinburgh University Press, 258–268. p. <https://doi.org/10.1515/9781474480963-019>.
- 97 SNODGRASS 2006. 263–265. p.
- 98 HARRIS 1992. 645. p.
- 99 TURCAN Robert: *The Gods Of Ancient Rome: Religion in Everyday Life From Archaic To Imperial Times*. Edinburgh, 2000. Edinburgh University Press, 107–108. p.
- 100 PIRANESI, Giovanni Battista: Vedute di Roma, T. I, tav. 56. In *Opere di Giovanni Battista Piranesi, Francesco Piranesi e d'altri*. Paris, 1835–1839. Firmin Didot Freres, Tomo 16. https://en.wikipedia.org/wiki/Temple_of_Asclepius,_Rome#/media/File:Piranesi-16059.jpg.
- 101 LINDERS 1987. 118. p.
- 102 CHANKOWSKI 2011. 147. p.
- 103 Kübelé
- 104 ROUSE 1902. 262. p.
- 105 Bövebben lásd KAPLAN, Phillip: Dedications to Greek Sanctuaries by Foreign Kings in the Eighth through Sixth Centuries BCE. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 2006. 2. sz. 129–152. p. <https://doi.org/10.25162/historia-2006-0008>; KOSMETATOU, Elizabeth: Herodotus and Temple Inventories. In LIDDEL, Peter – LOW, Polly (eds.): *Inscriptions and their Uses in Greek and Latin Literature*. Oxford, 2013. Oxford University Press, 64–77. p. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199665747.003.0003>.
- 106 Hdt. 1, 14
- 107 Hdt. 1, 25, 1–2
- 108 Hdt. 1, 50–51
- 109 ROUSE 1902. 373–374. p.
- 110 STRELAN, Rick: *Paul, Artemis, and the Jews in Ephesus*. Berlin, New York, 1996. De Gruyter, 63., 78. p. <https://doi.org/10.1515/9783110814897>.
- 111 VAN STRATEN 1981. 73. p.: Μάντικλος μ' ἀνέθεκε ἑκατόβολοι ἀργυροτόχοι | τὰς δεκάτας, τὸ δέ, Φοῖβε, δίδοι χαρίετταν ἀμοιβ[άν]
- 112 OLIVER–LUCKNER 1977. 143. p.
- 113 ROUSE 1902. 253. p.
- 114 Uo. 296. p.
- 115 COLOSIMO, Nicole M.: *Reconstructing the Dedicatory Experience: Flexibility and Limitation in the Ancient Greek Dedicatory Process*. Bryn Mawr, 2017. PhD Dissertation, Bryn Mawr College, 102., 361., 418. p.
- 116 2 Makk 4, 18–20

- ¹¹⁷ ROUSE 1902. 210–212. p.
- ¹¹⁸ Uo. 209., 382. p.
- ¹¹⁹ VAN STRATEN 1981. 100. p.
- ¹²⁰ DUNCAN-JONES 1982. 164., 227. p.; CIL IX 4512
- ¹²¹ ROUSE 1902. 351. p.
- ¹²² LINDERS 1987. 122. p.
- ¹²³ MARCONI, Clemente: Kosmos, The Imagery of the Archaic Greek Temple. *RES: Anthropology and Aesthetics*, 2004. 45. sz. 218. p. <https://doi.org/10.1086/RESv45n1ms20167628>.
- ¹²⁴ BURKERT 1987. 49. p.
- ¹²⁵ MEYER, A. Elizabeth: Inscriptions as Honors and the Athenian Epigraphic Habit. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 2013. 4. sz. 457. p. <https://doi.org/10.25162/historia-2013-0021>.
- ¹²⁶ CONSTANTAKOPOULOU, Christy: Social dynamics of dedication in the Delian inventories of the Third Century: audience, function and temporality. *Center for Hellenic Studies Research Bulletin*, 2015. 2. sz. 12. p.
- ¹²⁷ MORRIS 1986. 13. p.
- ¹²⁸ SNODGRASS 2006. 265. p.
- ¹²⁹ MORRIS 1986. 12. p.
- ¹³⁰ „állítsák fel (a szobrot) szülőhelyemen a nevemmel ellátott felirattal.”
- ¹³¹ Marc. D. 34, 2, 6, 2: *Lucius Titius testamento scripsit: “Heredem meum volo fideique eius committo, ut in patriam meam faciat porticum publicam, in qua poni volo imagines argenteas, item marmoreas”*.
- ¹³² Ulp. D. 50, 10, 5, pr.: *Si legatum vel fideicommissum fuerit ad opus relictum, usurae quae et quando incipiant deberi, rescripto divi Pii ita continetur: “Si quidem dies non sit ab his, qui statuas vel imagines ponendas legaverunt, praefinitus, a praeside provinciae tempus statuendum est: et nisi posuerint heredes, usuras leviores intra sex menses, si minus, semisses usuras rei publicae pendant. Si vero dies datus est, pecuniam deponant intra diem, si aut non invenire se statuas dixerint aut loco controversiam fecerint: semisses protinus pendant”*.
- ¹³³ Paul. D. 22, 1, 17, 8: *Si dies non sit ab his, qui statuas vel imagines ponendas legaverunt, praefinitus, a praeside tempus statuendum est et nisi posuerint heredes, usuras rei publicae usque ad tertiam centesimae pendant.*

1. Bevezetés

Az emberiség történetét a kezdetektől fogva végigkísérik a vadon élő állatvilággal való interakciók, amelyek egyik legjellemzőbb megnyilvánulási formája a vadon élő állatok természetes életjelenségei által az emberi javakban előidézett kár.¹ Ez az ökológiai kölcsönhatás olyan társadalmi viszonyokat is generál,² amelyek jellemzően az egyes nemzeti jogi szabályozásoknak is tárgyát képezik.³ Nem kivétel ez alól a magyar jogrendszer sem, amelyben a vad által okozott kár telepítését rendező szabályozás alakulása mindig szorosan kapcsolódott a vadászati jogra vonatkozó joganyagnak – a társadalmi és gazdasági viszonyokban bekövetkezett változásokhoz igazodó – fejlődéséhez.⁴

Ebből kiindulva jelen tanulmány arra törekszik, hogy a vadászati jog történelmi korszakai szerint haladva a kezdetektől napjainkig felrajzolja a vad által okozott kárért való helytállást rendező jogi szabályozás magyarországi fejlődésének történelmi ívét, annak igazolása érdekében, hogy a hatályos szabályozás számos lényegi eleme történelmi előzményekre vezethető vissza. Ennek során a tanulmány azoknak az összefüggéseknek a vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, hogy a társadalmi és gazdasági viszonyok átalakulása miként képeződött le a vadászati jogra vonatkozó hazai szabályozásban, ez utóbbi változásai pedig milyen irányú fejlődést indukáltak a vad által okozott kárért való helytállásra vonatkozó magánjogi szabályozás terén.

2. A szabad vadászat korszaka (1504-ig)

A természetben szabadon mozgó vad által okozott kár a hazai jogfejlődés során hosszú ideig egy tekintet alá esett az egyéb természeti jelenségek által előidézett kárral, így sokáig fel sem merült, hogy e kárt nem a károsultnak kellene viselnie, hanem azt valaki köteles lenne részére megtéríteni.⁵ Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a magyar jog a természetes szabadságában élő vadat 1957-ig uratlan dolognak (*res nullius*nak) tekintette, mivel állandó helyváltoztatása miatt nem lehetett közvetlen hatalmat gyakorolni felette, és kizárólag a tényleges fizikai uralom tulajdonszerzési céllal történő megszerzése, azaz okkupáció útján kerülhetett bárki tulajdonába, ami a gyakorlatban a vad elejtésében vagy elfogásában nyilvánult meg.⁶ Másrészt a vad elejtésére vagy elfogására irányuló tevékenység, vagyis a vadászat Magyarországon 1504 előtt minden szabad rendű által üzhető volt,⁷ ezért ezt az időszakot a jogtörténészek a szabad vadászat korszakának is nevezik.⁸ E tény azzal függött össze, hogy a honfoglaló magyaroknak a vadászat volt az egyik főfoglalkozása a halászat és az állattenyésztés mellett,⁹ és a Kárpát-medence vadbőségének köszönhetően a honfoglalást követően is hosszú ideig az maradt a még félnomád életmódot folytató magyarság számára.¹⁰ Mivel tehát a szabadon élő vad senki tulajdonában sem állt, ugyanakkor azt bármely szabad rendű saját céljaira – így különösen élelemszerzés vagy

Pap Márk*

A vad által okozott kárért való helytállás történelmi fejlődése Magyarországon

javai megóvása érdekében – elejthette vagy elfoghatta, nem volt olyan személyi kör, amellyel szemben – a vad létehez fűződő, másoknál nagyobb érdekelttsége okán – a vad által okozott kár megtérítésének igénye alappal felmerülhetett volna.

Bár ismert olyan álláspont, amely szerint a szabad rendűek vadászati jogosultsága egészen 1504-ig területileg korlátlan volt,¹¹ a jogtörténészek többsége szerint a földmagántulajdon kialakulása a vadászati jog területi korlátozásához, vagyis ahhoz vezetett, hogy a vadászatot mindenki csak a saját ingatlanán üzhette, ahol másokat tulajdonjogára hivatkozással kizárhatott e tevékenység gyakorlásából.¹² Ezzel Magyarországon a vadászati jog a földön fennálló tulajdonjog természetes tartalmi eleme lett,¹³ és – egyes nyugat-európai jogrendszerektől eltérően – nem vált királyi haszonvétellé.¹⁴ A földmagántulajdon kialakulása azonban önmagában még nem jelentette a szabad vadászat korszakának végét, mivel a földesúr birtokának határain belül annak engedélyével a jobbágyság is vadászhattak.¹⁵

Ezen II. Ulászló 1504. évi (ötödik) dekrétumának XVIII. cikke változtatott, kifejezetten megtiltva, hogy az ország parasztjai és jobbágysági szarvasokra, őzekre, nyulakra és vadkanokra vadásszanak, valamint fácánokra és császárfajdokra madarásszanak. E tilalmat a törvény azal indokolta, hogy a jobbágyság közül sokan a szőlők és földek művelését csaknem félretették annak érdekében, hogy vadászattal és madarászattal foglalkozzanak, még vasárnapokon és a szentek ünnepnapjain is ezt a tevékenységet űzték, amivel nemcsak a földesuraik jövedelmeit vonták el, hanem a földművelés és a szőlészet elhanyagolása miatt elszegényedve sokuk lopást és rablást követett el.¹⁶ Bár a törvényben fel nem sorolt vadakra a jobbágyság továbbra is vadászhattak, éppen a legelterjedtebb és egyúttal a terményeket legnagyobb mértékben károsító vadfajok vadászata vált tiltottá számukra, ami jelentősen korlátozta a vaddal szembeni védekezés lehetőségét.¹⁷

* Pap Márk PhD-hallgató, ELTE ÁJK; bírő, Keszthelyi Járásbíróság, ORCID: 0009-0003-6163-4664

3. A nemesi vadászat korszaka (1504–1872)

A vadászati jog magyarországi történetének 1504-ben kezdődő és 1872-ig tartó időszakát a nemesi vadászat korának is nevezik.¹⁸ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a vadászat már e korszak kezdetén is nemesi előjognak számított, mivel saját határukban jellemzően a szabad királyi városokat is megillette a vadászati jog, amelynek gyakorlását egyes városi statútumok részletesen szabályozták.¹⁹ A vadászati jog nemesi előjoggá válásának folyamatát – a vadászat és a madarászat körül a parasztok által elharapódzott kihágásokra hivatkozással megalkotott – 1729. évi 22. tc. tetőzte be, amely az 1504. évi 18. tc. hatályát az összes nem nemesre kiterjesztve a vadászati jog alanyainak körét a nemesekre korlátozta, akik nemcsak a saját, hanem mások ingatlanain is vadászhattak.²⁰ Az 1729. évi törvény értelmében a nemesek saját birtokaikon és az idegen mezőkön minden korlátozás nélkül gyakorolhatták a vadászatot, míg az idegen erdőkben, nádasokban és cserjésekben nem vadászhattak a vad törvényben meghatározott szaporodási időszakában, emellett – költséges tartásukra figyelemmel – a fácánokra és foglyokra, valamint engedély nélkül a más nemesek által a lakóhelyük körül saját használatra kihasított területeken.

A vadászati jog személyi és területi korlátozása egyrészt változást hozott a vadon való tulajdonszerzés szempontjából, mivel a jogosulatlan személy általi elejtés vagy elfogás e személy részére nem keletkeztetett tulajdonjogot.²¹ Másrészt a vadászati jog alanyi körének a nemességre való korlátozása a vad által okozott kár megtérítésére vonatkozó szabályozás kialakulása szempontjából is lényeges tényező volt, mivel attól kezdve, hogy a jobbágyok a legelterjedtebb és a terményeiket leginkább károsító vadakra nem vadászhattak, azaz a saját javaik védelmének és egyúttal az élelemszerzésnek e módjától elestek, egyre élesebben merült fel részükről az igény a vad által a mezőgazdaságban okozott kár kompenzálására, amire a jogi szabályozás először a felvilágosult abszolutizmus idején reagált.²²

Mária Terézia 1767. január 23-án kihirdetett úrbéri rendeletében a magyar jogban először jelent meg a vadkár fogalma,²³ amely a magyar jogi terminológiában mind a mai napig a vad által a mező- és erdőgazdálkodásban okozott kár megjelölésére szolgál.²⁴ A vadkár megtérítéséről ugyan az úrbéri rendelet még nem rendelkezett, de a jobbágyok vetéseiben és szőlőiben okozott vadkár megelőzése érdekében bevezette a vadászati robotot, amely azt jelentette, hogy a jobbágyok – a rájuk vonatkozó vadászati tilalom alóli kivételként – kötelesek voltak évi három napon a földesúr által biztosított fegyverrel és lőszerezellel vadászni, és ezt más szolgáltatással, pénzzel vagy terménnyel nem lehetett megváltani.²⁵ Ezt követően a Helytartótanács 1767. december 12-én körrendeletben rendelkezett az elszaporodott vadak által a jobbágyoknak okozott károk megtérítéséről, előírva, hogy a károsult adófizetők a földesuraktól arányos és igazságos kártérítést kapjanak, mivel egyes vármegyékben a földesurak olyan messzire mentek a va-

dak megőrzésében, hogy azok az adófizetők szőlőiben és vetéseiben súlyos károkat okoztak.²⁶ A Helytartótanács 1768. március 24-én a kártékony vadak elszaporodásának korlátozásáról szóló újabb körrendeletében előírta a helyhatóságoknak, hogy gondoskodjanak arról, miszerint a nemesek által kihasított területek ne az adózó nép vetéseinek és szőlőinek szomszédságában legyenek, valamint hogy a vadkárokkal szembeni könnyebb védekezés elősegítése érdekében a vadtenyésztést ne vigyék túlzásba.²⁷

A vadkárok megtérítésének kérdésével ezt követően II. József 1786. augusztus 21-i vadászati rendtartása foglalkozott, amely preambulumban egyrészt a földesúri jogok sértetlenül hagyását, másrészt a mezőgazdaságot ért hátrányok kiküszöbölését tűzte ki célul. A vadászati rendtartás értelmében a terményben, a szőlőben és a gyümölcsösben keletkezett vadkár a bekövetkezett kár mértékének megfelelően természetben vagy pénzben kellett megtéríteni. A vadászati rendtartásban jelent meg először a vadkár megállapítására vonatkozó külön eljárásrend, amelynek bevezetése mögött annak felismerése állt, hogy a vadkár esetében az időmúlás következtében jelentős bizonyítási nehézségek jelentkeznek (például a kárt okozó vad nyomai eltűnnek, a károsodott növényi kultúra továbbfejlődik, azt betakarítják, vagy más okból további kárt szenved), ezért a vadkár bekövetkezésének és összegének megállapítása csak abban az esetben lehet eredményes, ha arra a kár észlelését követő lehető legrövidebb időn belül, szakszerűen sor kerül.²⁸ Ezzel összhangban a vadászati rendtartás szerint a még látható és felmérhető kárt be kellett jelenteni a helyhatóságnak, amely az adott vagy a szomszédos községből származó pártatlan férfiakkal felbecsülte a kárt, és a helyszíni kárbecslésre meg kellett hívni az érintett uradalom vadászát is a kár összegének megállapítása és a kártérítés megfizetése érdekében.²⁹

II. József vadászati rendtartása rövid ideig volt hatályban, mivel az uralkodó 1790. január 28-án e rendeletét is visszavonta.³⁰ Ugyanakkor a vadászati rendtartás jelentős hatást gyakorolt az országgyűlés által kiküldött bizottság 1793. évi vadászati törvénytervezetére, bár az éppen a vadkár megelőzése és megtérítése kérdésében nem követte a vadászati rendtartás előírásait.³¹ A tervezet szerint ugyanis csak az lett volna köteles a vad által okozott kárt megtéríteni, aki a kárt okozó vadat szándékosan tenyésztette, és annak megfelelő elkerítéséről nem gondoskodott, emellett a tervezet a vármegye kötelezettségévé tette volna annak megelőzését, hogy a vad elszaporodása a mezőgazdasági kár növekedésével járjon, ezért ennek veszélye esetén köteleznie kellett volna a földesurat a vadállomány csökkentésére.³² Ezzel szemben a vadkár megtérítésére vonatkozó szabályozást illetően lényegében II. József vadászati rendtartásának rendelkezéseit ismételte meg az erdélyi országgyűlés által kiküldött bizottság vadászat szabályozásáról szóló tervezete.³³

Ugyan nem vált törvénné, de az 1793. évi törvénytervezet jelentette az előfutárát – a vadászati jog szabályozása tekintetében lényegében az 1729. évi 22. tc. rendelkezéseit megerősítő – vadászatról és a madarászatról szóló 1802. évi 24. tc.-nek,³⁴ amely témánk szempontjából azért jelentős, mert a vad által okozott kár megtérítésének kér-

dését a magyar jogban először rendezte törvényi szinten.³⁵ A törvény értelmében az általa művelt területen a vadat a nemes és a jobbágy is lelőhette, a jobbágy azonban a vad elejtéséről haladéktalanul köteles volt értesíteni a vadtenyésztő urat, aki a vad által okozott kárt haladéktalanul végrehajtandó becsű szerint köteles volt teljes egészében megtéríteni. Ennek elmulasztása esetén a károsult – a jobbágyok részéről pedig a tiszti ügyész – pert indíthatt az alispán előtt a kár megtérítése érdekében. A vadkár megtérítése iránt tehát csak azzal szemben lehetett igényt érvényesíteni, aki a vadat tenyésztette, miközben a szabályozás annak nem tulajdonított jelentőséget, hogy a kárt milyen vadfaj egyede okozta.³⁶ A törvény a vadkárok megelőzését is érintette annyiban, amennyiben a vármegyéknek jogot adott arra, hogy a földesurakat az elszaporodott vadállományuk csökkentésére vagy elrekesztésére kötelezzék, továbbá a ragadozó, valamint a vetésekre és a szőlőkre kártékony vadakra vadászatot rendeljenek el.

A jobbágyok vadászattól és madarászattól való eltiltását a jobbágyok hasznairól szóló 1836. évi VI. tc. is megerősítette. Ez alól azonban továbbra is kivételt képezett a vadászati robot, amelynek kapcsán a jobbágyi tartozásokról szóló 1836. évi VII. tc. az úrbéri rendelettel azonos rendelkezéseket tartalmazott. A vadkár megelőzésére és megtérítésére vonatkozó szabályokat pedig a mezei rendőrségről szóló 1840. évi IX. tc. fejlesztette tovább,³⁷ amely úgy rendelkezett, hogy a károsultnak a „nem tilos határban”, azaz a kihasított területen kívül jogában állt a kártévő vadat a károkozás helyén elfogni vagy elejteni akkor is, ha az tilosból vagy vadaskertből váltott ki, ellenben a „tilos határban” a vad elejtése nem volt számára megengedett, ugyanakkor a vad által tett kár és az okozott költségek megtérítésére igényt tarthatott.

4. A földtulajdonhoz kötött vadászati jog korszaka (1872–1945)

4.1. A vadásatról szóló 1872. évi VI. tc.

A rendi társadalmi és gazdasági viszonyokkal szemben a 19. század folyamán kibontakozó polgári fejlődés – ennek keretében különösen az úrbéri viszonyok felszámolása és a tulajdonviszonyokban az egykori jobbágyok földtulajdonhoz jutása révén bekövetkezett átalakulás – hatására a vadászattal kapcsolatos közgondolkodás is átalakult, ami a vadászati jog nemesi privilégiumként való fenntarthatatlanságának és a vadászati jog földtulajdonnal való szoros kapcsolatának hangsúlyozásában nyilvánult meg.³⁸ Ennek hatására elkerülhetetlen volt a vadászati jog megreformálását célzó jogalkotási munkálatok megindulása is, amelyek eredményeként megszületett a vadásatról szóló 1872. évi VI. tc.³⁹ A törvény jelentőségét az adta, hogy a vadászati jogot immár nem nemesi előjogként, hanem a földtulajdon részelemeként szabályozta, először mondv ki törvényi szinten,⁴⁰ hogy a vadászati jog a földtulajdon elválaszthatatlan tartozéka. A vadászati jog alanyává válás szempontjából tehát már nem a nemesi státusz, hanem a földtulajdonosi minőség volt releváns,⁴¹ ami azonban nem

jelentette azt, hogy a saját tulajdonát képező földön mindenki ténylegesen gyakorolhatta is ezt a jogot, mivel ehhez főszabály szerint arra volt szükség, hogy a földbirtok egy tagban vagy összefüggésben legalább száz hold (hozzávetőleg 57,5 hektár) kiterjedésű legyen.

A vadkár megtérítéséről a törvény úgy rendelkezett, hogy a fővadak, vagyis a szarvas, a dämvad és a vaddisznó által a vetésekben, ültetvényekben, vagy más gazdálkodási és erdészeti ágakban okozott minden kárért azon birtokos vagy haszonbérlo tartozott teljes kárpótlással, akinek vadászterületén a fővad „tenyészett”, és ebből a célból a kárt annak bekövetkezésétől számított nyolc napon belül felvétel céljából be kellett jelenteni a hatóságnak. A bírói gyakorlat szerint a törvényi tényállásban szereplő „tenyésztés” megállapításához elegendő volt, ha a fővad vadászterületen való tartózkodásának természet adta feltételei adottak voltak.⁴² Az a birtokos vagy haszonbérlo azonban nem követelhetett kárpótlást, aki a szomszéd területén tenyésző fővad lelövési jogát fenntartotta magának.⁴³

A ragadozó vagy kártékony állatok – vagyis a medve, a farkas, a róka, a hiúz, a vadmacska, a nyest, a vaddisznó, a borz, a tengeri (üregi) nyúl, a hörcsög, az ürge, a görény, a menyét, a nyuszt és a vidra – által okozott károkat nem kellett megtéríteni, mivel ezeket a birtokos bármikor elpusztíthatta. E körben a szabályozás szembeütnő és a jogirodalomban is kritizált ellentmondása volt, hogy a vaddisznó mind a fővadak, mind a ragadozó vagy kártékony állatok felsorolásában szerepelt, ezért bizonytalan volt, hogy az e vadfaj egyedei által okozott kárt meg kell-e téríteni.⁴⁴

4.2. A vadásatról szóló 1883. évi XX. tc.

Az 1872. évi VI. tc.-ben nem szabályozott vadászati életviszonyok rendezése érdekében került elfogadásra a vadásatról szóló 1883. évi XX. tc.,⁴⁵ amely szintén azon az elvi alapon állt, hogy a vadászati jog a földtulajdon elválaszthatatlan tartozéka. A törvény a saját földbirtokon gyakorolható vadászati jog feltételeként immár kétszáz hold (hozzávetőleg 117 hektár) egybefüggő területet követelt meg, ugyanakkor lehetővé tette, hogy az egy tagban legalább ötven hold területtel rendelkező földbirtokosok a vadászati jog gyakorlására egyesüljenek, azok a földbirtokosok pedig, akik nem tartoztak e rendelkezések hatálya alá, kötelesek voltak a vadászati jogot haszonbérbe adni, és ez vonatkozott a községekbe is a tulajdonukat képező földek tekintetében.

Anélkül, hogy a miniszteri indokolás ennek magyarázatát adta volna, a törvény két lényeges kérdésben eltért a vadkárra vonatkozó korábbi szabályozástól: egyrészt a vaddisznót már nem minősítette fővadnak, másrészt a vadkár megtérítésének feltételül nem a vad tenyésztését, hanem annak tenyésztését szabta.⁴⁶ Úgy rendelkezett, hogy a fővadak, vagyis a szarvas és a dämvad által a vetésekben, ültetvényekben, vagy más gazdálkodási és erdészeti ágakban okozott minden kárért teljes kárpótlással tartozik az a birtokos vagy haszonbérlo, akinek vadászterületén a fővad „tenyészettik”. A kárt felvétel céljából továbbra is

annak bekövetkezésétől számított nyolc napon belül kellett bejelenteni a hatóságnak, de a törvény kimondta azt is, hogy a vetésekben okozott kár becslését mindig olyan időben kellett eszközölni, amikor az terménymennyiségben megállapítható volt, továbbá rendelkezett arról is, hogy a kárt természetben vagy pénzértékben lehetett megtéríteni. Ha a károsult a kárbecslési eljárást követően bírósághoz fordult, a bíróság nem volt kötve a községi elöljáróság által végzett kárbecslés eredményéhez.⁴⁷

A törvény megfogalmazása szerint a fővadak által okozott kárt a vadászterület birtokosa vagy haszonbérője volt köteles megtéríteni. Figyelemmel arra, hogy a kár megtérítésére vonatkozó kötelezettség a vadászati joggal kapcsolatban került szabályozásra, a kötelezettség alanyára vonatkozó törvényi rendelkezést a bírói gyakorlat úgy értelmezte, hogy a fővadak által okozott kárt az volt köteles megtéríteni, aki a vadászati jogot gyakorolta. Ezért olyan esetben, amikor a vadászati jog önálló haszonbérlet tárgya volt, a vadászterület haszonbérője alatt a vadászati jog haszonbérőjét kellett érteni, míg egyéb esetekben a kár megtérítésének kötelezettsége a vadászterület tulajdonosát terhelte.⁴⁸

Mivel a fővadak törvényi felsorolása taxatív volt, a vadászterület birtokosa vagy haszonbérője nem volt köteles megtéríteni a felsorolásban nem szereplő állatok – például az apróvadak, úgymint az őz vagy a mezei nyúl – által okozott kárt.⁴⁹ Megjegyzést érdemel ugyanakkor, hogy a 4904/1918. M. E. számú rendelet a medvét és a vad-disznót is a fővadak körébe sorolta, de e jogszabályt az 5230/1922. M. E. számú rendelet hatályon kívül helyezte.⁵⁰ A jogirodalomban megjelent egyik álláspont szerint a törvényi felsorolásban nem szereplő állatfajok egyedei által okozott kárért a magánjog általános szabályai szerint sem lehetett igényt érvényesíteni, mivel annak ellenére, hogy a vad a vadászatra jogosult kizárólagos elsajátítási jogosultsága alá tartozott, uratlan jószágként a tulajdonjog szoros szerkezete és a károkozás elhárítására alkalmas tulajdonosi rendelkezés lehetősége nem érvényesült felette, azaz a vadászatra jogosult a vaddal nem volt olyan kapcsolatban, mint a gazda az általa tartott állattal, így a vad kártételéért is csak a speciális törvényi rendelkezésben megállapított esetben volt köteles helytállni.⁵¹ Ezzel szemben olyan álláspont is ismert volt, amely szerint a törvényben fel nem sorolt vadak által okozott kárért, valamint a fővadak által a vetéseken, ültetvényen, vagy más gazdálkodási és erdészeti ágakon kívül okozott kárért a vadászatra jogosult az általános szabályok szerint felelt, ha vétkessége és állattartói minősége megállapítható volt.⁵²

A vadkárrért való helytállás szempontjából további lényeges kérdés volt, hogy mi minősült a fővad vadászterületen való tenyésztésének. A bíróságok egy része a tenyésztés fogalmát olyan tervszerű, szándékos és huzamos magatartásként értelmezte, amelynek eredménye a fővad vadászterületen való tartózkodása és szaporodása volt.⁵³ A bírói gyakorlatban ugyanakkor megjelent egy kiterjesztő értelmezés is, amelyet jogegységi döntvényében a Magyar Királyi Kúria is megerősített.⁵⁴ Eszerint a tenyésztés nemcsak abban az esetben volt megállapítható, ha a birtokos vagy a haszonbérő a fővad vadászterületen

való tartózkodásának állandósítása vagy szaporodásának elősegítése érdekében a köztapasztalat szerint erre alkalmas tevékenységet fejtett ki (például elkerítés, etetés, sózók felállítása), hanem akkor is, ha ugyanezt lehetővé tevő mulasztást valósított meg. Az a tény tehát önmagában nem adott alapot a felelősség megállapítására, hogy egy vadászterület a kiterjedésénél vagy természeti adottságainál fogva biztosította a fővad számára az állandó jelleggel való tartózkodáshoz és szaporodáshoz szükséges feltételeket, és ott a fővad nagyobb számban előfordult. Ha azonban ezen túlmenően a birtokos vagy a haszonbérő a vadászathoz fűződő gazdasági és egyéb érdekei szolgálatában az általános vadvédelmi rendelkezéseken túlmenő kímélettel mozdította elő a fővad tartózkodásának állandósulását, a tenyésztés megállapítható volt.⁵⁵ A bírói gyakorlat szerint a birtokos és a használó nemcsak a vadászterületen bekövetkezett kárt, hanem az onnan kiváltott fővad által okozott kárt is köteles volt megtéríteni, mivel megdönthető vélelem szolgált amellyel, hogy valamely vadászterületről előtörő vadat azon a területen tenyésztették.⁵⁶

A fővadak kártételének megtérítésére vonatkozó kötelezettség jogi természetét és a kártelepítési rendszerben elfoglalt helyét illetően a jogtudomány képviselői különböző álláspontokat foglaltak el.⁵⁷ Az egyik – például Szigeti által képviselt – nézet szerint a törvény vétkességtől független, azaz tárgyi felelősséget állapított meg a fővad tenyésztése mint egyébként megengedett magatartás alapján, a vadászterületek ugyanis a szomszédos ültetvények szempontjából különös veszéllyel jártak, így a társadalmi igazságosság is azt követelte meg, hogy a vadászterület birtokosa vagy haszonbérője arra tekintet nélkül térítse meg a vad által a környező lakosság gazdasági tevékenységében okozott kárt, hogy a vad tenyésztése a tervszerű tevékenységének eredménye vagy a vadászat révén csupán élvezi annak előnyeit, hogy a vad a vadászterületén él és szaporodik.⁵⁸ A felelősség objektív jellegét támasztotta alá a bírói gyakorlatban megjelent azon álláspont is, amely szerint a vadkár megtérítésére azért a vadászterület birtokosa vagy haszonbérője köteles, mert a fővad tenyésztésében jelentkező gazdasági előny élvezetére ő jogosult, így a vadkár megtérítésének kötelezettsége ezzel az előnnyel a dolog természete szerint kapcsolatos kötelelem, amely attól függetlenül terheli a birtokost, illetve a haszonbérőt, hogy a vadászterületét a vad kiváltásának megakadályozására alkalmas kerítéssel körbekerítette-e vagy sem,⁵⁹ és a kár megtérítésére vonatkozó kötelezettsége akkor is terheli, ha nem jogosult a területén lévő minden vadat kilőni.⁶⁰

A másik – Marton által képviselt – álláspont szerint a fővadak kártételéért való felelősség esetén nem objektív felelősségről volt szó, hanem azt azok közé a kisajátítás-szerű esetek közé kellett sorolni, amikor a jogalkotó egy népgazdasági szempontból fontos üzemnek felhatalmazást adott arra, hogy az okozott károk megtérítésének kötelezettsége mellett mások, például szomszédjai vagyoni jogainak sérelmével is folytathassa üzemi tevékenységét, hasonlóan a vízjogi, az erdészeti és a bányászati törvények által adott igénybevételi jogosultságokhoz. Marton álláspontja értelmében ebben az esetben a vadászatra jogosult

tat direkt felelősség terhelte, amelyet a jogalkotó annak a kisajátításszerű jogosultságnak az ellensúlyozásaként állapított meg a terhére, hogy bizonyos vadakat tenyészthet oly módon, hogy a szomszédos érdekeltek a vadászati jog folytán meg vannak fosztva a vad kártételeivel szembeni közvetlen védekezés lehetőségétől, mivel a fővadat – a ragadozó vagy kártékony állatoktól eltérően – a földbirtokos nem pusztíthatja el. Rámutatott, hogy mivel a vadászatra jogosult tudja, hogy a tenyésztett vad kárt fog okozni, részéről nem vétlen, hanem szándékos magatartásról, nevezetesen mások javainak szándékos, kisajátításszerű igénybevételéről van szó, amely csak a kár megtérítésének feltétele mellett nem jogellenes. Álláspontja szerint éppen az különbözteti meg a fővad által okozott kárért való felelősséget a veszélyes üzemi felelősségtől, hogy ebben az esetben nem az üzemberendezés hiányos, hanem a kár a normális üzemi működéssel együtt jár.⁶¹

Az 1883. évi XX. tc. értelmében a ragadozó vagy kártékony állatok – úgymint a medve, a farkas, a róka, a hiúz, a vadmacska, a nyest, a vaddisznó, a borz, a tengeri nyúl, a hörcsög, az ürge, a görény, a menyét, a nyuszt és a vidra – kártételeit nem kellett megtéríteni, mivel ezek a föld birtokosa által bármikor elpusztíthatók voltak. Bár a jogszabálysöveg e rendelkezés alól nem állapított meg kivételt, a bírói gyakorlat a törvény szelleméből levezette, hogy a rendelkezés nem volt alkalmazható, azaz a vadászterület birtokosának kártérítési felelőssége a törvény alapján megállapítható volt abban az esetben, ha a ragadozó vagy kártékony állatokat saját maga tenyésztette vagy vétkes tevékenységével, illetve mulasztásával a ragadozó vagy kártékony állatok nagyobb mérvű elszaporodását okozta.⁶² A vaddisznó kártételeinek megelőzése érdekében maga a törvény is előírta, hogy az olyan vidékeken, ahol a vaddisznó nagyobb mérvű kárt okoz, azt a vadászterüle-

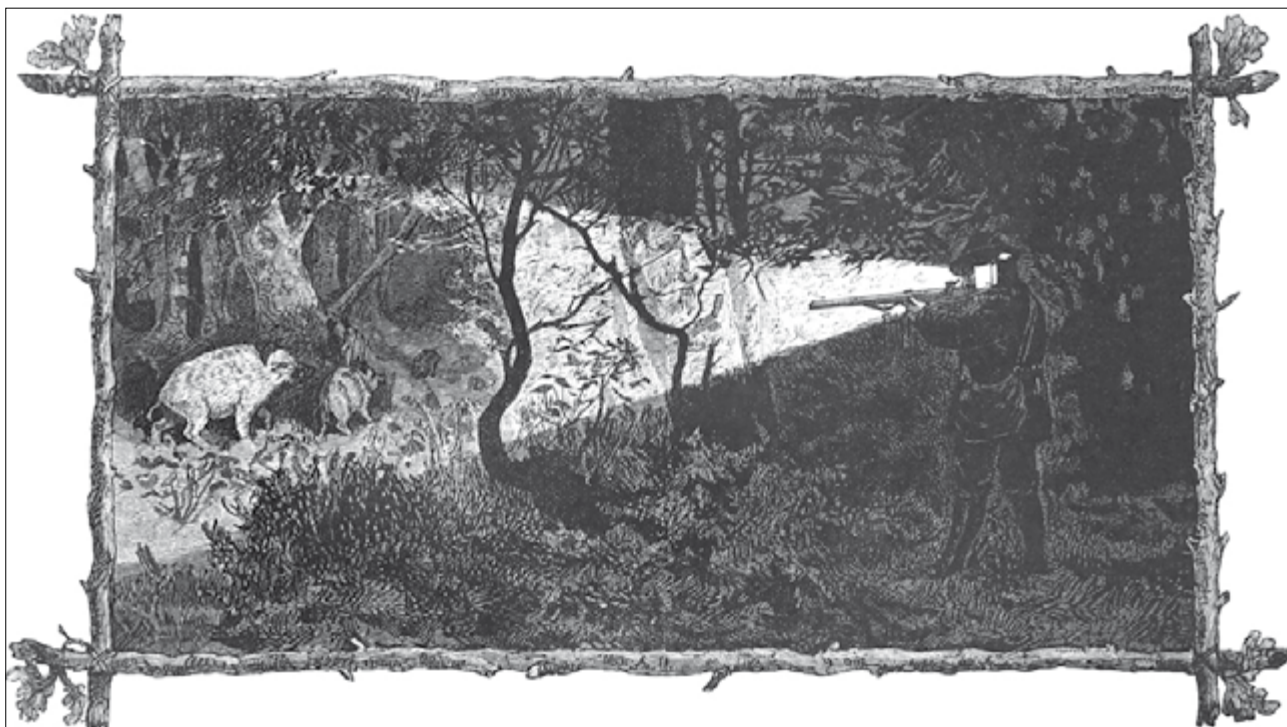
tek tulajdonosai, illetve bérlői kötelesek voltak lehetőleg pusztítani, és ha e kötelezettségüknek hatósági figyelmeztetés ellenére sem tettek eleget, hivatalból való vadászatot kellett elrendelni.

5. Az államot megillető vadászati jog korszaka (1945–1997)

5.1. A 4640/1945. (VII. 14.) ME rendelet a vadászat szabályozása tárgyában

A vadkár megtérítésének szabályait – a Tanácsköztársaság idején a Népgazdasági Tanács által a vadászati jog tárgyában elfogadott 95/1919. számú rendeletről eltekintve – az 1883. évi XX. törvénycikk rendezte egészen 1945-ig,⁶⁴ amikor a földreformról szóló 1945. évi VI. törvény a nagybirtokrendszer felszámolásával és a parasztság földhöz juttatásával lényeges változást idézett elő a földek tulajdoni és használati viszonyaiban.⁶⁵ A földreform eredményeként az ország mezőgazdasági területeinek 34,5%-a, 3 222 800 hektár került új tulajdonoshoz: 60%-ban természetes személyekhez, főként mezőgazdasági bér munkásokhoz és törpebirtokosokhoz, 40%-ban pedig az állam, a községek vagy a szövetkezetek tulajdonába.⁶⁶ Az önálló vadászterületet alkotó földterületek felaprózódása és jelentős részben köztulajdonba kerülése következtében a vadászati jog és ezzel összefüggésben a vadkárért való helytállás is új szabályozást igényelt.⁶⁷

Az új szabályokat a vadászat szabályozása tárgyában kiadott 4640/1945. (VII. 14.) ME rendelet állapította meg, amelynek legjelentősebb újításaként a vadászati jog a magyar államra szállt át, így a vadászati jog és a földtulajdon különváltak egymástól.⁶⁸ Ennek folyományaként az 1945.

„Vadászlámpa, magnesium-világítással.” Illusztrált leírás a Vadászlap 1883. évi 5. számából⁶³

évi ME rendelet hatálybalépésével a fennálló vadászati haszonbérleti szerződések megszűntek, a földbirtokosok földjeikkel a vadászati jog gyakorlására nem egyesülhettek, a vadászat pedig csak a földművelésügyi miniszter által jóváhagyott alapszabállyal rendelkező vadásztársaságok tagjai számára volt megengedett.

Összhangban azzal, hogy a vadászati jog állami monopóliummá vált,⁶⁹ és az annak hasznosításából származó jövedelem is az államot illette meg, a rendelet a szarvas, a dām vad, valamint a vaddisznó által a mező- és erdőgazdaságban okozott kárért a kincstár teljes kártérítési kötelezettségét állapította meg, és a vadkár megtérítésével kapcsolatban felmerülő állami kiadások fedezésére a nagyvadas vadászterületek haszonbérleti és a lötvadkereskedők számára vadkárjárulék fizetését írta elő. A rendelet értelmében minden községben, amelynek határában vadkár fordult elő, évente vadkárbecslő bizottságot kellett alakítani, amelynek két tagját a károsultak, egy tagját az érintett vadászterületek tulajdonosai, illetőleg haszonbérleti választották, egy tagját pedig a vármegyei vadászati felügyelő jelölte ki. Ha a vadkárbecslő bizottság a kár összegében nem tudott megegyezni, a károsult igényét a törvény rendes útján érvényesíthette.

Az 1945. évi rendelet vadkár megtérítésére vonatkozó szabályozásának pozitívumaként volt értékelhető, hogy a vaddisznó ismét azok közé a vadfajok közé került, amelyek egyedeinek kártételei vadkárnak minősültek, emellett a vad tenyésztése már nem volt feltétele a vadkár megtérítésének, hanem a vad kártétele önmagában megalapozta a kár megtérítése iránti igényt, mindezek következtében pedig a megtérítendő károk köre bővült.⁷⁰ Ugyanakkor a rendelet hiányossága volt, hogy nem rendelkezett a vadkár megelőzéséről, illetőleg abban semmilyen módon nem tette érdekeltté az érintetteket.⁷¹

5.2. A nagyvadak kártétele elleni kötelező védekezésről és a gazdaságban okozott vadkár megtérítéséről szóló 138/1950. (V. 13.) MT rendelet

Az utóbbi felismerés vezetett az 1950. május 13-án hatályba lépett, a nagyvadak kártétele elleni kötelező védekezésről és a gazdaságban okozott vadkár megtérítéséről szóló 138/1950. (V. 13.) MT rendelet elfogadásához, amely a vadkár elhárítása érdekében a földművelésügyi miniszter által külön utasításban megállapított védekező intézkedések megtételére kötelezte egyrészt a mező- vagy erdőgazdasági ingatlan művelőjét, ha területén nagyvad – azaz szarvas, dām vad vagy vaddisznó – kárt okozhatott, másrészt a vadásztársaságot, amelynek vadászterületén a nagyvad élt.⁷²

Az 1950. évi rendelet az ingatlan művelőjének a vadkár megelőzésében való érdekelttségét annak kimondásával is fokozta, hogy a mezőgazdasági terményekben esett kárért az államtól csak akkor volt jogosult kártérítésre, ha a védekezési kötelezettségének eleget tett, de mégis vadkár szenvedett. A vadásztársaság esetén pedig a védekezési kötelezettség teljesítése elmulasztásának jogkövetkezmé-

nye az volt, hogy a haszonbérleti szerződésben megállapított vadkárjárulékon felül a mulasztásával okozott kár összegének megfelelő további járulékot volt köteles fizetni. Mindemellett a rendelet a magyar jogtörténetben egyedülálló módon büntetőjogi rendelkezéssel is elő kívánta mozdítani a vadkárral szembeni védekezés hatékonyságát,⁷³ mivel a vadkárrelhárítási kötelezettség teljesítésének elmulasztását hat hónapig terjedő elzárással büntethető kihágásnak minősítette. Az utóbbi és azon tényről eltekintve, hogy a rendelet a vad által az erdőgazdálkodásban okozott kárt nem minősítette vadkárnak, előrelépést jelentett, hogy a rendeletben először jelent meg jogszabályi szinten az elsődlegesen a vadászatra jogosultat, másodlagosan a földhasználót terhelő vadkármegelőzési kötelezettség, illetve a vadászatra jogosult és a földhasználó e téren való együttműködési kötelezettsége.⁷⁴

A rendelet további újítása volt, hogy újraszabályozta a vadkár megtérítése iránti igény eljárási rendjét is annak kimondásával, hogy a vadkár ügyében a községi és városi tanácsok jártak el, a kártérítési igényt pedig a községi (városi) tanácshoz a kártételtől számított három nap alatt be kellett jelenteni, míg a határidőn túl bejelentett kárigényt nem lehetett figyelembe venni. A tanács feladata a kártételnek és a kártérítés összegének a megállapítása volt, a kármegállapító és kárbecslő eljárásról pedig jegyzőkönyvet kellett felvennie, amely a tanács javaslatát tartalmazta. A jegyzőkönyvet haladéktalanul meg kellett küldeni a megyei tanács végrehajtó bizottsága mezőgazdasági osztályának, amely a kártérítés összegét véglegesen megállapította, és intézkedett annak kifizetése iránt. A rendeletnek ez a rendelkezése tehát megszüntette a vadkár megtérítése iránti igény bírói úton való érvényesítésének lehetőségét, és kizárólagossá tette a közigazgatási eljárásban történő igényérvényesítést.⁷⁵ Ennek kapcsán megjegyzést érdemel, hogy a rendelet hat hónapig terjedő elzárással büntethető kihágásnak minősítette a valóságnak meg nem felelő mértékű vadkár megállapításában való szándékos közreműködést is.

5.3. A vadászatról és a vadgazdálkodásról szóló 1957. évi 43. törvényerejű rendelet

Az MT r. szabályozását az 1957. augusztus 1-jén hatályba lépett, a vadászatról és a vadgazdálkodásról szóló 1957. évi 43. törvényerejű rendelet váltotta fel, amelynek célja a vadgazdálkodásnak és a vadászatnak a népgazdaság, különösen a mező- és erdőgazdaság szocialista fejlesztése követelményével összhangban való szabályozása volt. Az 1957. évi tvr. fenntartotta, hogy a vadászati jog az ország területén az államot illeli meg, amely e jogát állami gazdaságok és erdőgazdaságok útján saját kezelésében, vadásztársaság részére történő haszonbérbeadással, termelőszövetkezet használatába adással vagy bérkilövés útján hasznosíthatja. A tvr. jelentős újítása volt, hogy a természetes szabadságában élő vad *res nullius* jellegét megszüntetve⁷⁶ kimondta, hogy a vad a nép vagyónaként az állam tulajdona, míg a vadászatra jogosult által a vadászterületén elejtett, elfogott, illetve az elhullott vad a

vadászatra jogosult szerv tulajdonába kerül. A vad tulajdonjogát rendező ezen szabályokat az 1960. május 1-jén hatályba lépett Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (régí Ptk.) is megismételte.⁷⁷

A tvr. a vadászatra jogosultat kötelezte minden szükséges intézkedés megtételére annak érdekében, hogy a területén tenyésztő szarvas, dám és vaddisznó a vadászterületen és a környező területeken a mezőgazdaságban ne okozzon kárt. Ennek keretében a vadászatra jogosult köteles volt a vadászterületet megfelelő berendezésekkel ellátni, a vadállományt a helyes vadgazdálkodás arányainak megfelelő szinten tartani, a túlságosan elszaporodott vadállományt a szükséghez képest csökkenteni, valamint a kártételek idején a veszélyeztetett területek védelmében hathatósan közreműködni. A mező- vagy erdőgazdasági ingatlan tulajdonosa vagy használója, ha területén a nagyvad kárt okozhat, köteles volt a vadkárelhárításban a szükséges mértékben részt venni, és kárának megtérítésére továbbra is csak akkor tarthatott igényt, ha e kötelezettségének eleget tett. A kárigény a tvr. szerint is kizárólag közigazgatási eljárásban volt érvényesíthető, amelynek részletes szabályait a tvr. végrehajtásáról szóló 5/1958. (II. 13.) FM rendelet rendezte.⁷⁸

A vadkárrért való helytállás szempontjából a korábbi szabályozáshoz képest a tvr. legjelentősebb újítása az volt, hogy megszüntette az állam vadkárrért való helytállási kötelezettségét,⁷⁹ vagyis a vadkárt immár nem a kincstár, hanem a károsult tulajdonában vagy használatában lévő mezőgazdasági ingatlannal határos nagyvadas vadászterületet kezelő állami gazdaság, erdőgazdaság vagy vadgazdaság, ha pedig az ilyen terület vadásztársaság haszonbérletében állt, a vadásztársaság volt köteles megtéríteni, kivéve a bérkilövésre alakult vadásztársaságot. Az állam közvetlen részvétele azonban teljesen nem szűnt meg a vadkár megtérítésében, mivel a vadászterületet haszonbérli vadásztársaság terhére felmerült vadkártérítést az állam előlegezte, és azt a vadásztársaság a kifizetését követően legközelebb esedékes haszonbérrel együtt volt köteles az állam javára megfizetni.

5.4. A vadgazdálkodásról és a vadászatról szóló 1/1962. (II. 9.) Korm. rendelet

A tvr. az erdőkről és a vadgazdálkodásról szóló 1961. évi VII. törvény 1962. július 1-jei hatálybalépéséig maradt hatályban, amelynek szabályozása szintén a vad állami tulajdonára és az egész ország területén az államot megillető – az állami erdőgazdaságok, állami vadgazdaságok és állami gazdaságok útján vagy vadásztársaság részére való haszonbérbeadás útján gyakorolható – vadászati jogra épült. Az 1961. évi törvény a vadkár megtérítésének szabályait kezdetben csak annyiban rendezte, hogy előírta, azokat külön minisztertanácsi rendeletben kell megállapítani, az e felhatalmazás alapján megalkotott jogszabály pedig a vadgazdálkodásról és a vadászatról szóló 1/1962. (II. 9.) Korm. rendelet volt.

A Korm. rendelet egyik újítását az jelentette, hogy a vadkár fogalmát a mufion által okozott kárra is kiterjesztette,

kimondva, hogy a vadászatra jogosított felelős a szarvas, a dám, a vaddisznó és a mufion életmódja (legelés, rágás, taposás, kéreghántás és túsás) folytán a mezőgazdaságban keletkezett kárért.⁸⁰ A Korm. rendelet jelentős vívmánya volt továbbá, hogy a magyar jogban elsőként rendelkezett a vad által a mezőgazdaságon kívül okozott kárról,⁸¹ amikor a vadászatra jogosult felelősségét állapította meg az e vadfajok által vadászaton kívül személyekben és dolgokban okozott egyéb kárért is azzal, hogy nem köteles az ilyen kárt megtéríteni, amennyiben azt a károsult vagy más személy felróható magatartása okozta.

Rendelkezett arról is, hogy a vadászatra jogosult nem felelős a vad által az erdőgazdálkodásban okozott kárért, továbbá a rendeletben fel nem sorolt vadfajok által vadászaton kívül személyekben és dolgokban okozott kárért, a bérkilövésre alakult vadásztársaságot és a bérkilövésre szerződött magánszemélyt pedig kárterítési felelősség a vadkárrért és a vadászaton kívül személyekben és dolgokban okozott egyéb kárért sem terhelte. A Korm. rendelet szóhasználatával ellentétben a jogirodalom hangsúlyozta, hogy a vad által okozott kár megtérítése továbbra sem felelősségi alapon történt, mivel e kötelezettség nem a vadászatra jogosult jogellenes magatartásának következménye volt, hanem lényegében arról volt szó, hogy a jogalkotó az emberi magatartástól független károsodás következményeit arra a személyre hárította, akinek érdekkörében a károsodást előidéző helyzetből fakadó előnyök jelentkeztek.⁸²

A Korm. rendelet a korábbiaknál részletesebben szabályozta a nagyvadas vadászterületet kezelő, illetve használó vadászatra jogosultat és – a vadkár legkisebb mértékére való szorításához fűződő népgazdasági érdekre tekintettel – a mezőgazdasági ingatlan kezelőjét, illetve használóját terhelő vadkármegelőzési kötelezettséget. E szabályok értelmében a vadászatra jogosult köteles volt a vadászterület veszélyeztetett mezőgazdasági területein a termények őrzéséről a vad elriasztásával gondoskodni, a vad részére a károsítás idején megfelelő élelmet biztosítani, a károsítás veszélyét a földhasználó tudomására hozni, és őt vadkármegelőzési kötelezettségére figyelmeztetni, valamint rendszeres vadkárelhárító vadászokat tartani. A mezőgazdasági ingatlan kezelője, illetve használója pedig köteles volt a veszélyeztetett termények őrzésében és a vad elriasztásában közreműködni. A Korm. rendelet rendelkezett arról is, hogy a vadászatra jogosult és a földhasználó írásbeli megállapodást köthetett arról, hogy a jogszabályban meghatározott kötelezettségeiken belül adott területekre milyen feladatok terhelik őket.

A Korm. rendelet lehetővé tette az ún. vadkárátalány kikötését is, vagyis a felek megállapodhattak abban, hogy a vadászatra jogosult vadkártérítés fejében és az őrzésben, elriasztásban való közreműködésért meghatározott pénzösszeget fizet a földhasználó részére, aki ezen felül vadkár térítése fejében a vadászatra jogosulttal szemben egyéb igényt nem érvényesíthetett. A Korm. rendelet kimondta, hogy a földhasználó abban az esetben igényelhetette a kára megtérítését, ha annak ellenére szenvedett vadkárt, hogy a vadkár elhárítására, illetve csökkentésére vonatkozó kötelezettségének eleget tett, és a vadászatra jogosulttal vadkárátalány fizetésében előre nem állapodott meg.

A Korm. rendelet a vadkár iránti igény érvényesítésének eljárásrendjét is részletesen szabályozta. A károsultnak a vadkár megtérítése iránti igényét továbbra is a községi, illetve városi tanács végrehajtó bizottsága által alakított vadkárbecslo bizottság elnökéhez kellett bejelentenie a kártételtől számított öt nap alatt, az e határidőn túl bejelentett kárigény pedig nem volt figyelembe vehető. A kárbejelentéstől számított tíz napon belül a bizottság a helyszínen előzetes kárbecslési eljárást folytatott le, és az eljárásról jegyzőkönyvet vett fel, amelynek a vadkárrért való felelősség és a kár megállapítása szempontjából fontos minden adatot tartalmaznia kellett. A kártérítést az érvényes hatósági szabad felvásárlási árak alapulvételével kellett megállapítani, és a kártérítés összegéből le kellett vonni azokat a költségeket, amelyek a kiesett terméssel kapcsolatban a betakarításig felmerültek volna.

A bizottság a jegyzőkönyvet a megyei mezőgazdasági szakigazgatási szervnek küldte meg, amely elrendelte a kártérítésnek a károsult részére való megfizetését. A megyei mezőgazdasági szakigazgatási szerv határozata ellen államigazgatási úton fellebbezésnek nem volt helye, de a Korm. rendelet lehetővé tette a határozat jogszabálysértésre hivatkozással történő megtámadását a bíróság előtt. E keresetet a földhasználó az általános elévülési idő alatt indíthatta meg a vadászatra jogosulttal szemben, és mivel a Legfelsőbb Bíróság világossá tette, miszerint polgári jogi és nem közigazgatási jogi igényről volt szó,⁸³ a bíróság a polgári peres eljárás szabályai szerint eljárva nem a határozat jogszerűségéről döntött, hanem érdemben elbírált a vadkár megtérítése iránti igényt.⁸⁴

5.5. Az erdőkről és a vadgazdálkodásról szóló 1961. évi VII. törvény

A Korm. rendelet 1970. december 31-ig volt hatályban, 1971. január 1-jén ugyanis hatályba léptek az 1970. évi 28. törvényerejű rendelettel módosított EVT. vadkárakra vonatkozó rendelkezései. Az EVT. egységesen rendezte a vadkárt, valamint a vad által a mező- és erdőgazdaságon kívül okozott kárt, amikor úgy rendelkezett, hogy a vadászatra jogosult köteles megtéríteni a szarvas, a dák, a vaddisznó és a muflon által a mezőgazdaságban, valamint a mezei nyúl által a gyümölcsösökben okozott kárt (azaz a vadkárt), továbbá bármely hasznos vad és – a nem hasznos vadak közül – a vaddisznó által a mező- és erdőgazdaságon kívül okozott kárt, kivéve azt a kárt, illetőleg a kárnak azt a részét, amely a károsult felróható magatartásának a következménye volt.

A szabályozás újítása volt, hogy a vadkár fogalmának a mezei nyúl által a gyümölcsösökben okozott kárba való kiterjesztésével bővült azon állatfajok köre, amelyek kártételeit a vadászatra jogosult köteles megtéríteni. Emellett a vadkár megtérítésére vonatkozó kötelezettség továbbra sem felelősségi alapon terhelte a vadászatra jogosultat, aki számára a törvény kimentési lehetőséget egyáltalán nem biztosított, és mindössze a kármegosztásra alapot adó felróható károsulti közrehatás bizonyítása esetén nem volt köteles a teljes vadkárt megtéríteni.⁸⁵ A bírói

gyakorlat is hangsúlyozta, hogy a vadászatra jogosultnak feltétlen helytállási (kártalanítási) kötelezettsége állt fenn a vad által okozott kárért, amely kötelezettség csak annyiban nem terhelte, amennyiben a kár a károsult felróható magatartásával állt okozati összefüggésben.⁸⁶

A közúti gépjárművek elterjedésével a vad által a mező- és erdőgazdaságon kívül okozott károk tipikus esetévé a vad és a közúton közlekedő gépjármű összeütközése vált, amelyből eredő károkat a bírói gyakorlat az EVT. alapján kezdetben akként rendezte, hogy – a gépjármű veszélyes üzemi jellegét figyelmen kívül hagyva – a vadászatra jogosultat kötelezte a gépjárműben keletkezett kár megtérítésére, és ő volt köteles viselni a vad elpusztulása folytán bekövetkezett saját kárát is.⁸⁷ Ezen a gyakorlaton a Legfelsőbb Bíróság változtatott, amikor az ún. vadütközéses eseteket a régi Ptk. 346. §-ának a veszélyes üzemek találkozására vonatkozó szabályai szerint rendelte megítélni, azon az elvi alapon, hogy a vadkárrért való helytállás és a veszélyes üzemi felelősség szabályozása hasonló, mivel sem a vadászatra jogosult, sem az üzemeltető nem mentheti ki magát a helytállás alól véltlenségének bizonyításával, de egyikük sem köteles megtéríteni a kárt annyiban, amennyiben az a károsult felróható magatartásának következménye volt. A Legfelsőbb Bíróság szerint a hasonló szabályozást az alapul fekvő társadalmi viszonyok és a szabályozással elérni kívánt célok közötti hasonlóság tette indokolttá, mivel mind a vad szabad mozgása, mind a fokozott veszéllyel járó tevékenység – vétkesség nélkül is – gyakori kárforrás, amelyből következően a károkozással szemben mindkét esetben fokozott védekezésre van szükség. Rámutatott, hogy a jogalkotó szándéka nem irányulhatott arra, hogy vad és gépjármű ütközése esetén a gépjármű üzemeltetőjének fokozott felelőssége szinte teljesen elenyésszen pusztán azért, mert a vadászatra jogosultat kimentést nem tűró helytállási kötelezettség terheli, ez ugyanis szemben állna azokkal a jogpolitikai megfontolásokkal, amelyekre tekintettel a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatóját az általánosnál szigorúbb felelősség terheli.⁸⁸

Ami az erdei vadkárt illeti, az EVT. megalkotása idején azért nem volt szükséges kimondani a vadászatra jogosult erdei vadkárrért fennálló helytállási kötelezettségét, mert az erdők többsége állami tulajdonban vagy – szintén állami erdészeti kezelés alatt álló – szövetkezeti tagi vagy részaránytulajdonban voltak, a rendszerváltást követően azonban az erdők jelentős része magántulajdonba került, ami miatt az erdei vadkárakra vonatkozó szabályozás nem volt fenntartható.⁸⁹ Ez vezetett ahhoz, hogy az EVT-t módosító 1995. évi XXI. törvény 1995. április 15-étől a vadkár fogalmát és ezáltal a vadászatra jogosult vadkárrért való helytállási kötelezettségét ismét kiterjesztette az ún. erdei vadkára,⁹⁰ annak kimondásával, hogy a vadászatra jogosult köteles megtéríteni a szarvas, a dák, a vaddisznó, a muflon által a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban, valamint a mezei nyúl és az őz által a szőlőben, a gyümölcsösben, az erdősítésben, valamint a csemetekertben okozott kárt.⁹¹

6. A szabályozás alakulása 1997 után

A rendszerváltást követően a tulajdonosi szerkezet átalakulása, így különösen az állami tulajdonban lévő mező- és erdőgazdasági hasznosítású ingatlanok megfoghatósága nemcsak az erdei vadkár megtérítésére vonatkozó kötelezettség előírását tette szükségessé, hanem azt is kérdésessé tette, hogy a vadászati jog egyáltalán fenntartható-e az államot megillető jogosultságként.⁹² Az 1997. március 1-jén hatályba lépett, a vad védelméről, a vadgazdálkodásról és a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény (a továbbiakban: Vtv.) végül visszatért a földtulajdonhoz kapcsolódó vadászati jog koncepciójához, mivel úgy rendelkezett, hogy a vadászati jog az ingatlanon fennálló tulajdonjog elválaszthatatlan részeként a vadászterületnek nyilvánított földterület tulajdonosát illeti meg.⁹³ A törvény kimondta, hogy ha a vadászterületnek egy tulajdonosa van, ő a vadászati jogot önállóan gyakorolja, míg ha a vadászterület több személy tulajdonában áll, őket társult vadászati jog illeti meg.⁹⁴ Az önálló vadászati jog jogosultja e jogát közvetlenül is gyakorolhatja, a társult vadászati jog azonban kizárólag haszonbérlet útján gyakorolható,⁹⁵ és ez esetben vadászatra jogosultnak is a haszonbérletet kell tekinteni.⁹⁶

A Vtv. a vad által okozott kárért való helytállás tekintetében több újdonságot is hozott. Egyrésztől újradefiniálta a vadkár fogalmát, kimondva, hogy a gímszarvas, a daimszarvas, az őz, a vaddisznó, valamint a muflon által a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban, továbbá az őz, a mezei nyúl és a fácán által a szőlőben, a gyümölcsösben, a szántóföldön, az erdőszéleken, valamint a csemetékertben okozott kár öt százalékot meghaladó része minősül vadkárnak.⁹⁷ Ezzel a törvény bővítette a vadkár fogalma alá sorolható károkozások körét, egyúttal azonban önrészt is telepített a károsultra.⁹⁸ Az önrész bevezetése mögött az a szemléletbeli változás állt, amely szerint a vadon élő állatok nemcsak gazdasági, hanem esztétikai, tudományos és kulturális értékek hordozói is,⁹⁹ így függetlenül attól, hogy a vadgazdálkodás haszna a vadászatra jogosultnál jelentkezik, a vad megőrzése a földhasználónak is érdeke. Ez még hangsúlyosabbá vált a 2015. évi CLXXXIII. törvény alapján 2017. március 1-jén hatályba lépett módosítással, amely az önrész mértékét tíz százalékra emelte, és természetes önfenntartási értéknek nevezte el,¹⁰⁰ valamint egyértelművé tette, hogy ezzel a károsult a megújuló természeti erőforrásnak és nemzeti vagyonnak minősülő vadállomány életfeltételeinek kielégítéséhez járul hozzá.¹⁰¹

Másrésztől a Vtv. a korábbiaknál pontosabban szabályozta, hogy ki a vadkár megtérítésére vonatkozó kötelezettség alanya. Kimondta ugyanis, hogy a vadkár megtérítésére az köteles, aki a kárt okozó vad vadászatára jogosult, és akinek vadászterületén a károkozás bekövetkezett, illetőleg akinek vadászterületéről a vad kiváltott.¹⁰² E feltételeket a 2015. évi CLXXXIII. törvény 2017. március 1-jétől bővítette, és a vadkár megtérítésére vonatkozó kötelezettség fennállásához azt is megkövetelte, hogy a vadászatra jogosult a kárt okozó vadfajjal vadgazdálkodási tevékenységet folytasson.¹⁰³ Ezt követően pedig a 2018. évi CXXXVII. törvény 2019. január 11-étől – érdemi in-

dokolás nélkül – a vadászterületen bekövetkezett vadkárra korlátozta a vadkár megtérítésére vonatkozó kötelezettséget, azaz a vadászatra jogosult immár nem volt köteles helytállni a vadászterületéről kiváltott vad által okozott vadkárrért.¹⁰⁴

Ami a vad által a mező- és erdőgazdálkodáson kívül okozott kárt illeti, arra a Vtv. önálló rendelkezést tartalmazott, amely szerint e kárt a vadászatra jogosult a régi Ptk. fokozott veszéllyel járó tevékenységekre vonatkozó szabályai szerint volt köteles megtéríteni.¹⁰⁵ A veszélyes üzemi felelősség szabályainak törvényi felhívása azért volt lényeges újítás, mert egyrészt a Vtv. – a kimentést továbbra sem tűrő vadkárrért való helytállástól eltérően – a vad által a mező- és erdőgazdálkodáson kívül okozott kár megtérítésének kötelezettségét felelősségi alapra helyezte azáltal, hogy a vadászatra jogosult számára lehetővé tette a kimentést, másrészt a törvényszöveg alapján – teleologikus jogértelmezés nélkül is – egyértelműen levezethetővé vált, hogy a vad és gépjármű összeütközéséből eredő kártérítési igényekre a veszélyes üzemek találkozásának szabályait kellett alkalmazni.¹⁰⁶

A vad által a mező- és erdőgazdaságon kívül okozott kárért való felelősség szabályozásában a következő lépést az jelentette, hogy az a Vtv.-ből átkerült a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvénybe (a továbbiakban: új Ptk.),¹⁰⁷ mivel az új Ptk. deliktális felelősségekre vonatkozó szabályainak megalkotása során a jogalkotó egyik fő célkitűzése a külön törvényekben szabályozott, de a magánjogi kódexbe illeszthető felelősségi tényállások új Ptk.-ba történő integrálása volt.¹⁰⁸ A jogalkotó azonban nem egyszerűen átemelte az új Ptk.-ba a Vtv. utaló szabályát, hanem a 6:563. §-ában „a vadászható állat által okozott kárért való felelősség” elnevezéssel önálló felelősségi alakzatot alkotott, miközben a Vtv.-nek a 2013. évi CCLII. törvénnyel beiktatott értelmező rendelkezés egyértelművé tette, hogy az új Ptk. ezen felelősségi szabályát kizárólag a vad által a mező- és erdőgazdálkodáson kívül okozott kárra kell alkalmazni.¹⁰⁹

A 2014. március 15-én hatályba lépett új Ptk. értelmében a vadászható állat által okozott kár megtérítéséért az a vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, akinek a vadászterületén a károkozás történt, ha pedig a károkozás nem vadászterületen következett be, a kárért az a vadászatra jogosult felelős, akinek a vadászterületéről a vad kiváltott.¹¹⁰ Az új Ptk. a felelősség alóli kimentésre a veszélyes üzemi felelősségtől eltérő okot állapított meg, mivel úgy rendelkezett, hogy a vadászatra jogosult akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő.¹¹¹ A jogalkalmazás megkönnyítése érdekében a felelősségi tényálláshoz kapcsolódóan a Vtv. további értelmező rendelkezésekkel egészült ki, így a jogalkotó autentikus értelmezést fűzött az ellenőrzési kör fogalmához,¹¹² egyértelművé tette, hogy a vad és gépjármű ütközése esetén továbbra is a veszélyes üzemek találkozására vonatkozó szabályokat kell alkalmazni,¹¹³ valamint e szabályok kapcsán értelmezte a felróhatóság és a rendellenesség fogalmát is.¹¹⁴

7. Összegzés

A vadon élő állatok által okozott kár két típusa közül a mező- és erdőgazdálkodásban okozott kárért, azaz a vadkárrért való helytállás történeti gyökerei a magyar jogban a 18. századig nyúlnak vissza. A vadkárrért való helytállás kialakulását a vadászati jog nemesi előjoggá válását követően az a felismerés hívta életre, miszerint úgy igazságos, ha a vadkárt a vadászati jog jogosultja téríti meg, mivel a vadon élő állatok vadászatából származó gazdasági előnyöket ő élvezi, miközben mások számára még a vaddal szembeni védekezés lehetősége is korlátozott. Függetlenül attól, hogy a jogintézmény történeti fejlődése során a vadászati jog a nemeseket, a földtulajdonosokat vagy az államot illette meg, a vadkárrért való helytállás mögött meghúzódó alapvető elgondolás ez maradt. E szempont mellett a jogi szabályozás csak a 20. század végétől vette figyelembe azt a tényt, hogy a vad léte nemcsak a vadászatra jogosult gazdasági érdekét szolgálja, hanem társadalmi érdek is, ami önrész formájában a vadkár egy részének a károsultra telepítését indokolja.

Figyelemmel arra, hogy a vadon élő állatok felett a háziállatokhoz hasonló emberi uralmat nem lehet gyakorolni, a vadkár megtérítése soha nem felelősségi alapon történt. A vadászatra jogosult kötelezettsége a kezdetektől abszolút jellegű volt, mivel a vadkár bekövetkezésének ténye önmagában, a vadászatra jogosult magatartására tekintet nélkül megalapozta a megtérítési kötelezettséget, és az alól nem menthette ki magát, legfeljebb kármegosztásra kerülhetett sor a károsult

felróható közrehatása esetén. A vadkárral kapcsolatos szabályozás hosszú múltra visszatekintő specialitása az is, hogy az egyéb kártelepítési jogviszonyokhoz képest annak hangsúlyos elemét képezi a károk megelőzésére vonatkozó kötelezettségek részletes rendezése, továbbá az időmúlás folytán jelentkező bizonyítási nehézségekre figyelemmel a kár felmérése és a kártérítési igény érvényesítése érdekében a rendes bírói úthoz képest különös eljárásrend áll rendelkezésre.

A vadkárrért való helytállástól eltérően a vadászatra jogosultnak a vad által a mező- és erdőgazdaságon kívül okozott kár megtérítésére vonatkozó kötelezettsége csak a 20. század második felében nyert elismerést, főként a motorizáció elterjedése miatt egyre gyakoribbá vált vadbalesetek miatt. Kezdetben a vad által a mező- és erdőgazdaságon kívül okozott kár egy tekintet alá esett a vadkárral, de azáltal, hogy a vad és gépjármű ütközéséből eredő kárigények igazságosabb, azaz a gépjármű üzemeltetésével kapcsolatos tevékenység fokozott veszélyességét is megfelelően érvényre juttató rendezése érdekében a bírói gyakorlat e tényállásokra a veszélyes üzemek találkozása-ra vonatkozó szabályokat kezdte alkalmazni, a vadkártól eltérően a vad által a mező- és erdőgazdaságon kívül okozott kár megtérítésének kötelezettsége felelősségi alpra helyeződött. E fejleményre végül a jogi szabályozás is reagált, a jogalkotó ugyanis a vad által a mező- és erdőgazdaságon kívül okozott kárra előbb a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség szabályait rendelte alkalmazni, majd az új Ptk.-ban immár önálló felelősségi alakzatként szabályozta.

PAP, MÁRK

Die historische Entwicklung der Entschädigung für durch Wild verursachte Schäden in Ungarn

(Zusammenfassung)

Die Geschichte des Menschen war von Anfang an von Interaktionen mit wild lebenden Tieren geprägt, wobei die von Wildtieren verursachten Schäden an menschlichen Gütern eine der typischsten Erscheinungsformen sind. Auf dieses Phänomen haben die verschiedenen nationalen Rechtssysteme in der Regel reagiert, und das ungarische Rechtssystem bildet hier keine Ausnahme, da die Entwicklung der Rechtsvorschriften zur Regulierung von Wild verursachten Schäden immer eng mit der Entwicklung des Jagdrechts verbunden war. Die vorliegende

Studie versucht, den historischen Bogen der Entschädigung für durch Wild verursachte Schäden in Ungarn von den Anfängen bis zur Gegenwart zu spannen, wobei der Schwerpunkt auf den Wechselbeziehungen zwischen der Art und Weise liegt, wie sich der Wandel der gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Verhältnisse in der ungarischen Jagdgesetzgebung niedergeschlagen hat, und der Art und Weise, wie die letztgenannten Veränderungen die Entschädigung der durch Wild verursachten Schäden beeinflusst haben.

PAP, MÁRK

The historical development of compensation for damage caused by wild animals in Hungary

(Abstract)

From the very beginning, human history has been marked by interactions with wildlife, one of the most typical manifestations of which is the damage caused by wild animals to human goods. This phenomenon has typically been responded to by the different national legal systems, and the

Hungarian legal system is no exception, where the development of the legislation governing the settlement of damage caused by wild animals has always been closely linked to the development of the body of law on hunting. The present study seeks to present the historical arc of the development

of the Hungarian legal regulation of compensation for damage caused by wild animals from the beginning to the present day, focusing on the interrelationships between the way in which the transformation of social and economic con-

ditions has been reflected in the Hungarian legislation on hunting law and the way in which the latter changes have induced the development of the regulation of compensation for damage caused by wild animals.

Jegyzetek

- ¹ BENCZE Lajos: *A vadállomány és a környezet kapcsolatai*. Budapest, 1961. Mezőgazda Kiadó, 3–5. p.; BENCZE Lajos: A vad által okozott károk megtérítése a változó időben. *Agrártudományi Közlemények*, 1982. 3–4. sz. 647. p.; LUCIFERO, Nicola: La responsabilità per danno da fauna selvatica in agricoltura. *Aestimium*, 2015. 1. sz. 80–81. p. <https://doi.org/10.13128/Aestimium-16484>; NYHUS, Philip J.: Human-Wildlife Conflict and Coexistence. *Annual Review of Environment and Resources*, 2016. 1. sz. 143–150. p. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-110615-085634>.
- ² CSÁNYI Sándor: *Vadbiológia*. Budapest, 2007. Mezőgazda Kiadó, 7–10. p.; ZOLTÁN Ödön: *A vadgazdálkodás és a vadászat jogi rendje*. Budapest, 1997. KJK, 21. p.
- ³ MADDEN, Francine M.: The Growing Conflict Between Humans and Wildlife: Law and Policy as Contributing and Mitigating Factors. *Journal of International Wildlife Law & Policy*, 2008. 2–3. sz. 189–192. p. <https://doi.org/10.1080/1388029080247028>; WOOLASTON, Katie – FLOWER, Emily – VAN VELDEN, Julia – WHITE, Steven – BURNS, Georgette Leah – MORRISON, Claire: A Review of the Role of Law and Policy in Human-Wildlife Conflict. *Conservation & Society*, 2021. 3. sz. 172–174. p. <https://dx.doi.org/10.4103/cs.cs.176.20>.
- ⁴ ZOLTÁN Ödön: *Felelősség a vadkárokért és a vadászattal kapcsolatos egyéb károkért*. Budapest, 1973. KJK, 28. p.
- ⁵ CSÖRE Pál: A vadkártérítések története. In CSÖRE Pál – NAGY Domokos Imre (szerk.): *Az Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztályának Közleményei VIII–X. szám*. Budapest, 1975. Országos Erdészeti Egyesület, 221–222. p.
- ⁶ KUNCZ Ignác: A vadászati jog és annak korlátai. *Jogtudományi Közöny*, 1872. 39. sz. 284. p.; NAGYSZALÁNCZY Brúnó: Vadászatjogi kérdések I. *Magyar Közigazgatás*, 1930. 25. sz. 6. p.
- ⁷ CSÖRE Pál: Földtulajdon-, vadászati jog és a termelőszövetkezetek. *Jogtudományi Közöny*, 1968. 2. sz. 98. p.; CSÖRE 1973. 232. p.; ELEK Balázs: *Orvvadászok nyomában. Elemzések és történetek a tárgyalóteremből*. Budapest, 2009. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 15. p.; VÁLLAS Lajos: Vadászati jogunk története és a „res nullius”. *Nimród*, 1918. 15. sz. 210. p.; VASS János: A vadgazdálkodás és a vadászati jog. In VASS János (szerk.): *Agrárjog*. Budapest, 1999. ELTE ÁJK, 90. p.; ZOLTÁN Ödön: *A vadászat magyar jogi rendje*. Budapest, 1978. KJK, 37. p.
- ⁸ CSÖRE Pál: Zur Geschichte des ungarischen Jagdrechtes. *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete*, 1973. 1. sz. 232. p.; ELEK 2009. 15. p.; NAGY Attila: A vadászati jog fejlődése Magyarországon a kezdetektől 1996-ig. *Studia Iurispudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, 2004. 2. sz. 26. p.; ZOLTÁN 1973. 28. p.
- ⁹ CSÖRE 1973. 232. p.; ELEK 2009. 15. p.; TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, 1919. Grill, 69. p.; VÁLLAS 1918. 210. p.
- ¹⁰ CSÖRE 1973. 232. p.; ELEK 2009. 15. p.; TIMON 1919. 69. p.
- ¹¹ ELEK 2009. 16–17. p.; NAGY 2004. 26–27. p.
- ¹² CSÖRE 1968. 100. p.; CSÖRE 1973. 232–233. p.; ELEK 2009. 16. p.; NAGY 2004. 26–27. p.; TRINGLI István: Adalék a magyar vadászati jog középkori történetéhez. In TÓTH Arnold (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LII*. Miskolc, 2013. Herman Ottó Múzeum, 213. p.; VÁLLAS 1918. 212. p.
- ¹³ CSÖRE 1968. 99. p.; ELEK 2009. 16. p.; NAGY 2004. 26–27. p.
- ¹⁴ ELEK 2009. 16. p.
- ¹⁵ CSÖRE 1968. 99. p.; NAGY 2004. 27–28. p.; TRINGLI 2013. 213. p.; VÁLLAS 1918. 212. p.
- ¹⁶ 1504. évi XVIII. tc. preambuluma.
- ¹⁷ ELEK 2009. 17. p.; NAGY 2004. 28. p.; ZOLTÁN 1978. 41. p.
- ¹⁸ NAGY 2004. 26. p.
- ¹⁹ CSÖRE 1968. 102. p.; ELEK 2009. 18. p.; Kiss Árpád: A vadászat köréből. *Magyar Közigazgatás*, 1940. 16. sz. 3. p.; NAGY 2004. 30–31. p.; ZOLTÁN 1978. 44. p.
- ²⁰ CSÖRE 1968. 103. p.; NAGY 2004. 31. p.; ZOLTÁN 1978. 48. p.
- ²¹ NAGYSZALÁNCZY Brúnó: Vadászatjogi kérdések II. *Magyar Közigazgatás*, 1930. 26. sz. 4. p.
- ²² HOLDAMPF Gyula: A vadkárokról. *Az erdő*, 1962. 6. sz. 267. p.; ZOLTÁN 1973. 28. p.; ZOLTÁN 1978. 50. p.
- ²³ LEDVAI Edina – HÍZÓ Ildikó – DEÁK Dalma Mónika: A mezőgazdasági vadkár alakulása, jellemzői és az ellene való védekezés bemutatása Apátfalva és Magyarcsanak környékén. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 2019. 2. sz. 65. p. <https://doi.org/10.14232/jtgf.2019.2.65-72>.
- ²⁴ POMOGYI László: Vadkárok a feudális és a polgári Magyarországon. In MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Révész T. Mihály 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2010. Gondolat, 371. p.
- ²⁵ *Theresianisches Urbarium*, Drittes Hauptstück, 10. §.
- ²⁶ A Helytartótanács körrendelete arról, hogy az elszaporodott vadak által a jobbágynak okozott károk megtéríttessenek (1767. december 12.).
- ²⁷ A Helytartótanács körrendelete a törvényhatóságokhoz a kártékony vadak elszaporodásának korlátozása iránt kiadott királyi rendeletről (1768. március 24.).
- ²⁸ ZOLTÁN 1973. 217–218. p.
- ²⁹ II. József vadászati rendtartása (1786. augusztus 21.) 15. §.
- ³⁰ BENDA Kálmán: A magyar nemesi mozgalom 1790-ben. *Történelmi Szemle*, 1974. 1–2. sz. 183. p.
- ³¹ NAGY 2004. 35. p.
- ³² CSÖRE 1975. 227. p.
- ³³ Uo. 228. p.; NAGY 2004. 35. p.
- ³⁴ ELEK 2009. 25. p.; NAGY 2004. 35. p.
- ³⁵ HOLDAMPF 1962. 267. p.; NAGY 2004. 36. p.; POMOGYI 2010. 373. p.; ZOLTÁN Ödön: Vad és gépjármű „összeütközése” (Készül az új vadászati törvény). *Magyar Jog*, 1992. 11. sz. 641. p.
- ³⁶ ZOLTÁN 1973. 35. p.
- ³⁷ Uo. 37. p.
- ³⁸ CSÖRE 1968. 104. p.; ZOLTÁN 1973. 36–37. p.; ZOLTÁN 1978. 56–58. p.
- ³⁹ ZOLTÁN 1973. 38. p.
- ⁴⁰ ELEK 2009. 27. p.; ZOLTÁN Ödön: A vadászat és a vadgazdálkodás tervezett szabályozásáról. *Magyar Jog*, 1989. 11. sz. 981. p.
- ⁴¹ MIKÓ Zoltán – VAJAI László – CS. NAGY Anikó: *A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló törvény. Útmutató és kommentár a vadászati jog gyakorlásához, hasznosításához*. Budapest, 1996. Agrocent, 16. p.
- ⁴² Vö. Mt. 1739. §., 1883. XX. t.-c. 7. §. – Felelősség fővad által okozott kárért. (A Magyar Királyi Kúria jogegységi tanácsának 94. számú polgári döntvénye) In NIZSALOVSKY Endre – PETROVAY Zoltán – BACSÓ Ferenc – ZEHERY Lajos – TÉRFY Béla – PUSZTAI János (szerk.): *Grill-féle új döntvénytár*. XXXI. kötet. 1937–1938. Budapest, 1939. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 441–443. p.
- ⁴³ 1872. évi VI. tc. 8. §.
- ⁴⁴ LEHOCZKY Tivadar: Észrevételek a vadászati törvényt illetőleg. *Törvénytészéki Csarnok*, 1872. 42. sz. 42. p.
- ⁴⁵ MIKÓ – VAJAI – CS. NAGY 1996. 17. p.

- ⁴⁶ A Magyar Királyi Kúria jogegységi tanácsának 94. számú polgári döntvénye. (*Grill-féle új döntvénytár*: XXXI. 803.).
- ⁴⁷ MIKÓ-VAJAI-Cs. NAGY 1996. 20. p.
- ⁴⁸ Magyar Királyi Kúria P. VI. 2873/1941. (*Grill-féle új döntvénytár*: XXV. 708.). In NIZSALOVSKY Endre – TÉRFY Béla – PUSZTAI János – ZEHERY Lajos – BACSÓ Ferenc – CZIFFRA András (szerk.): *Grill-féle új döntvénytár*: XXV. kötet. 1941–1942. Budapest, 1943. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 395–396. p.
- ⁴⁹ GRÜNER István: Vadászati törvény és általános magánjog. *Jogtudományi Közlöny*, 1934. 23. sz. 133. p.
- ⁵⁰ NAGY 2004. 41–42. p.
- ⁵¹ GRÜNER 1934. 133. p.
- ⁵² MARTON Géza: Kártérítési kötelmek jogellenes magatartásból. In SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog 4. Kötelmi jog, különös rész*. Budapest, 1942. Grill, 904. p.
- ⁵³ Magyar Királyi Kúria P. VI. 6545/1928. (*Gill-féle új döntvénytár*: XXIV. 726.). In ISAÁK Gyula – PETROVAY Zoltán – NIZSALOVSKY Endre – TÉRFY Béla (szerk.): *Grill-féle új döntvénytár*: XXIV. kötet. 1930–1931. Budapest, 1932. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 371–372. p.
- ⁵⁴ CZIGLÁNYI Aladár: A vadkárkérdés. *Magyar Jogi Szemle*, 1939. 9. sz. 321. p.; ZOLTÁN Ödön: A vadkárok és a vadászattal kapcsolatos egyéb károk megtérítéséről. *Magyar Jog*, 1965. 2. sz. 66. p.
- ⁵⁵ A Magyar Királyi Kúria jogegységi tanácsának 94. számú polgári döntvénye. (*Grill-féle új döntvénytár*: XXXI. 803.)
- ⁵⁶ Magyar Királyi Kúria P. VII. 2995/1913. (*Magánjogi Döntvénytár*: VIII. 89.) In SZLADITS Károly (szerk.): *Magánjogi döntvénytár*: VIII. kötet. Budapest, 1915. Franklin-Társulat, 112–113. p.
- ⁵⁷ ZOLTÁN 1965. 66. p.
- ⁵⁸ IFJ. SZIGETI László: Két kérdés a kártérítési jog köréből. *Polgári Jog*, 1938. 6. sz. 317–318. p.
- ⁵⁹ Magyar Királyi Kúria P. VII. 1611/1907. (*Magánjogi Döntvénytár*: V. 185.) In GOTTL Ágost (szerk.): *Magánjogi döntvénytár*: V. kötet. Budapest, 1912. Franklin-Társulat, 311–313. p.
- ⁶⁰ Magyar Királyi Kúria P. VII. 2995/1913. (*Magánjogi Döntvénytár*: VIII. 89.)
- ⁶¹ MARTON 1942. 903. p.
- ⁶² Magyar Királyi Kúria P. II. 4652/1918. (*Magánjogi Döntvénytár*: XIII. 54.) In SZLADITS Károly 8szerk.): *Magánjogi döntvénytár*: XIII. kötet. Budapest, 1921. Franklin-Társulat, 65–66. p.
- ⁶³ Kép forrása: Vadászlámpa, magnesium-világítással. *Vadászlap*, 1883. (február 15.) 5. sz. 64. p., Arcanum Újságok.
- ⁶⁴ NAGY 2004. 43–44. p.
- ⁶⁵ ELEK 2009. 31. p.; VASS 1999. 90. p.
- ⁶⁶ VARGA Zsuzsanna: Földreformok a II. világháború után Közép- és Kelet-Európában. *Történelmi Szemle*, 2015. 4. sz. 590–591. p.
- ⁶⁷ VASS 1999. 90. p.; ZOLTÁN 1973. 49–50. p.; ZOLTÁN Ödön: A vadászati törvény elé. *Magyar Jog*, 1993. 7. sz. 400. p.
- ⁶⁸ ZOLTÁN Ödön: A vadászati jog szabályozásáról. *Jogtudományi Közlöny*, 1977. 8. sz. 454. p.
- ⁶⁹ PRUGBERGER Tamás: A vadgazdálkodási és a vadászati jog korszerűsítésének néhány problémája. *Magyar Közigazgatás*, 1990. 8. sz. 749. p.; ZOLTÁN 1989. 981. p.
- ⁷⁰ CSÖRE 1975. 230. p.; ZOLTÁN 1973. 52. p.
- ⁷¹ ZOLTÁN 1977. 454. p.
- ⁷² MT r. 1. §.
- ⁷³ ZOLTÁN 1973. 53. p.
- ⁷⁴ CSÖRE 1975. 231. p.; ZOLTÁN 1977. 454. p.
- ⁷⁵ MIKÓ-VAJAI-Cs. NAGY 1996. 22. p.
- ⁷⁶ Uo.
- ⁷⁷ Régi Ptk. 128. § (1)–(2) bekezdés.
- ⁷⁸ MIKÓ-VAJAI-Cs. NAGY 1996. 23. p.
- ⁷⁹ CSÖRE Pál: Néhány gondolat a vadászati joggal kapcsolatban Dr. Zoltán Ödön: „A vadászati törvény elé” c. cikkéhez. *Magyar Jog*, 1993. 12. sz. 729. p.
- ⁸⁰ Vr. 45. § (1) bekezdés.
- ⁸¹ ANTAL Csanád: A jogfejlődés különös útja a vadászatban. In BENCSIK András – FÜLÖP Péter (szerk.): *Jogász Doktoranduszok II. Pécsi Találkozója. Tanulmánykötet*. Pécs, 2012. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, 13. p.; DÖME Attila: A vad-gépjármű ütközésből eredő kártérítési ügyek megtétele a bírói gyakorlatban az új Ptk. tükrében. *Polgári Jog*, 2016. 12. sz. [3] bek.; ZOLTÁN 1992. 642. p.
- ⁸² TÖRÖ Károly: Vadkártérítés és vadkártalanítás. *Magyar Jog*, 1970. 10. sz. 608. p.
- ⁸³ Legfelsőbb Bíróság P.törv.II.20.505/1963. (BH1963. 3796.)
- ⁸⁴ KILÉNYI Géza: Az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának formái. *Állam és Igazgatás*, 1968. 4. sz. 312–313. p.; UTTÓ György: A vadkárakra vonatkozó kártérítési eljárás néhány problémája. *Magyar Jog*, 1967. 10. sz. 619. p.
- ⁸⁵ CSÖRE 1975. 234. p.
- ⁸⁶ Legfelsőbb Bíróság P.törv.I.21.386/1972. (BH1973. 235.)
- ⁸⁷ CSÖRE 1975. 234. p.
- ⁸⁸ Legfelsőbb Bíróság P.törv.I.21.386/1972. (BH1973. 235.)
- ⁸⁹ MIKÓ Zoltán: Néhány gondolat a privatizációs törvény ürügyén. *Gazdaság és Jog*, 1994. 12. sz. 22. p.
- ⁹⁰ Uo. 22. p.
- ⁹¹ Az EVT. 1995. április 15-étől hatályos 35. § (1) bekezdése.
- ⁹² HORVÁTH Zoltán: Agrárjogalkotás. *Gazdaság és Jog*, 1995. 7–8. sz. 27. p.
- ⁹³ Vtv. 3. § (1) bekezdés.
- ⁹⁴ Vtv. 4. § (1) bekezdés.
- ⁹⁵ Vtv. 10. § (2)–(3) bekezdés.
- ⁹⁶ Vtv. 6. § (3) bekezdés.
- ⁹⁷ Vtv. 75. § (1) bekezdés.
- ⁹⁸ FUGLINSZKY Ádám: *Kártérítési jog*. Budapest, 2015. HVG-Orac, 704. p.; ZOLTÁN 1997. 222–223. p.
- ⁹⁹ A Vtv. preambuluma.
- ¹⁰⁰ A Vtv. 2017. március 1-jétől hatályos 75. § (2) bekezdése.
- ¹⁰¹ A Vtv. 2017. március 1-jétől hatályos 75. § (4) bekezdése.
- ¹⁰² A Vtv. 2017. február 28-ig hatályos 75. § (2) bekezdése.
- ¹⁰³ A Vtv. 2017. március 1. és 2019. január 10. között hatályos 75. § (5) bekezdése.
- ¹⁰⁴ A Vtv. 2019. január 11-től hatályos 75. § (5) bekezdése.
- ¹⁰⁵ A Vtv. 2014. március 14-ig hatályos 75. § (3) bekezdése.
- ¹⁰⁶ Legfelsőbb Bíróság Pfv.VIII.20.505/2000. (BH2003. 237.); Legfelsőbb Bíróság Pfv.VI.22.636/2002. (BH2005. 212.)
- ¹⁰⁷ BARTA Judit: A vadászható állat által okozott kárért való felelősség az új Ptk.-ban. *Gazdaság és Jog*, 2014. 9. sz. 21. p.; LÁBADY Tamás – PARLAGI Mátyás: A kártérítési felelősség általános szabálya és közös szabályai. In VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. Budapest, 2020. Wolters Kluwer, 2506. p.
- ¹⁰⁸ CSÖNDES Mónika: A Polgári Törvénykönyv kárfelelősségi rendszerének alakulása a kodifikációs folyamat során. In VÉKÁS Lajos (szerk.): *Fejezetek a Polgári Törvénykönyv keletkezéstörténetéből*. Budapest, 2018. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 259. p.; LÁBADY Tamás: A deliktualis felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. *Jogtudományi Közlöny*, 2014. 3. sz. 169. p.; VÉKÁS Lajos: A Polgári Törvénykönyv első hét éve. *Jogtudományi Közlöny*, 2021. 3. sz. 103. p.
- ¹⁰⁹ A Vtv. 2014. március 15. és 2015. május 4. között hatályos 75/A. §-a és 2015. évi L. törvénnyel megállapított, 2015. május 5-től hatályos 75/A. § (1) bekezdése.
- ¹¹⁰ Ptk. 6:563. § (1) bekezdés.
- ¹¹¹ Ptk. 6:563. § (2) bekezdés.
- ¹¹² A Vtv. 2015. évi L. törvénnyel megállapított, 2015. május 5-től hatályos 75/A. § (1) bekezdése.
- ¹¹³ A Vtv. 2015. évi L. törvénnyel megállapított, 2015. május 5-től hatályos 75/A. § (2) bekezdése.
- ¹¹⁴ A Vtv. 2023. évi XLIV. törvénnyel megállapított, 2023. július 1-jétől hatályos 75/A. § (3) bekezdése.

Miként lehet a hallgatókat bevonni a jogtörténet szépségeibe? Mekkora mértékben szükséges a mai trendeket követni az oktatás és még inkább a tanulás játékos tételeiben? Csak formai vagy tartalmi változással is jár, ha elhagyja a szakma a frontális, előadás-típusú oktatást, ahol a hallgató már csak nevében passzív befogadója az elmondottaknak? Ezekre a kérdésekre kereste a választ a 2023. december 6-án a *Kreatív módszerek a jogtörténet egyetemi oktatásában* címmel megtartott konferencia, amelynek a Nemzeti Közszolgálati Egyetem adott otthont.

Az eseményt Horváth Attila,¹ az NKE ÁNTK Állam- és Jogtörténeti Tanszék tanszékvezető professzora nyitotta meg, aki az egyetemi hallgatók és oktatók közti kapcsolatot boncolgatta. Hangsúlyozta az oktatói kisugárzás és karizma fontosságát, miközben azt is megállapította, hogy a megváltozott hallgatói összetételben általánosan megfigyelhető a minőségromlás. Párhuzamot vont a technika és az ember között, majd felhívta a figyelmet arra, hogy a hallgatók a későbbiekben majd arra fognak emlékezni, hogy milyen ember volt az oktató.

Az első előadásban, Pókecz-Kovács Attila² az NKE ÁNTK Állam- és Jogtörténeti Tanszék professzora nem értett egyet Horváth Attilával abban, hogy a hallgatói színvonalcsökkenés általános lenne, példaként felhozva saját tapasztalatait diákjaival, akik önképzés céljából kérték őt, hogy a hét végén latinórát tartson nekik. Előadásában hangsúlyozta, hogy nem csupán a diploma, hanem a tudás átadása is a cél, kiemelve az egyéni ambíció nyugvó kiemelkedés jelenségét. Ezzel együtt feltette a költői kérdést, hogy mire is való az egyetem. Párhuzamba állítva a munkahellyel, amely sokszor nélkülözi a kreatív feladtfeldolgozást és amelyhez szükséges a monotóniátűrés. Ebből következően az egyetem is elsősorban az életre és a piacra kell hogy felkészítse a hallgatót. Fontos, hogy a diákok viszonylagos stresszmentes környezetben tanuljanak, és jól érezzék magukat egyetemi éveik alatt, ám ez nem lehet kizárólagos cél. Hiszen amennyiben a vizsgára a hallgató azért nem megy el, mert tart tőle, akkor a munkahelyére sem menne be? Hozzátette, hogy az oktatás szabadsága abban rejlik, hogy az oktató szabadon választhatja meg a módszereit, és amennyiben ebbe beavatkoznak, akkor ezzel megsértik a tanszabadságot, így az ilyen korlátozás jogsértőnek bizonyulna. Ezek mellett kiemelte, hogy kreativitás nélkül nincs egyetem, és ezt a szempontot alapul véve olyan tartalmi elemet kell mind a képzésbe, mind a számonkérésbe beépíteni, amely leginkább tudományos dolgozat megírásánál vagy jogeset elemzésénél érhető tetten, hiszen az alkotás nem létezik kreativitás nélkül. Ehhez kapcsolódva professzor úr előadása végén a hallgatói Tudományos Diákköri Konferenciára írt dolgozatainak eredményességét vázolta fel.

Kelemen Miklós,³ az NKE ÁNTK Állam- és Jogtörténeti Tanszék docensének előadása fókuszában a (történeti) krízishelyzetben hozott döntések modellezése állt. A kontrafaktuális értelmezés, amely a köznyelvben a „Mi lett volna, ha...?” felütéssel szokott kezdődni, annak ellenére, hogy szerinte történészeknél releváns kérdésfelvetésnek számít, jogászoknál inkább tévedésnek bizonyulhat.

Horváth Réka*

Játszva tanítani, avagy tanítva játszani?

Kreatív módszerek a jogtörténet egyetemi oktatásában (konferenciabeszámoló)

Hangsúlyozta, hogy a döntéselemzés készség, amelyet meg kell tanulni elsajátítani. Ezt a felvetést olyan történelmi példákkal támasztotta alá, mint Hadik és Hannibál esete, ahol a kockázat-siker-eredmény modell keretein belül lehet elemezni a döntéselemzés készségét. Kelemen egy ideális egyetemi óra menetét a következő szakaszokra bontotta: érvelés, fejlesztés, csapatmunka. Ezek olyan készségeket tudnak előtérbe helyezni, mint a vitakészség, a perspektivikus rendszerlátás, a keresztbe kérdezés és a szavazásra való képesség. Az egyetemi órák keretei között kiemelten fontos bizonyos történeti témák behatóbb megismertetése a hallgatókkal. Ez viszont nem könnyű feladat, hiszen aktuálpolitikai vitákat vonhat maga után, amelyeket célszerű kerülni. Ehhez példaként Horthy Miklós kiugrási kísérletét hozta fel, amelynél három stratégia mellett lehet érvelni. Az elemzés révén reprezentálni lehet a történelmi krízishelyzetek sajátosságát, amelynek végki-meneteleként mindig a kisebbik rosszat kell, illetve lehet választani, mivel jó döntésre a körülmények állása miatt nincs mód. A feladat keretein belül tehát a hallgatóknak kell dönteni, hogy melyik eshetőség a kisebbik rossz. Ez az élet közeli feladat a diákságot csapatmunkára és lexikális érvelésre neveli, amely szorosan kapcsolódik az egyetemek „életre való nevelésének” szerepére. Továbbá, meglepő módon, a szavazás eredménye, a döntés sok esetben eltér az történeti szereplők által meghozott döntésektől, azaz a hallgatók máshogy cselekedtek volna az adott múltbeli krízishelyzetben.

A következő előadó, Rigó Balázs, az ELTE ÁJK Római Jogi- és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék adjunktusa, az összehasonlító jogtörténet oktatása felől közelítette meg a témát.⁴ Mivel az említett tárgyból még egyetlen tankönyvi fejezet is mind térben, mind időben hatalmas anyagot ölel fel, nagyon jól kell definiálni az óra és az ezen belül elhangzott (rész)téma célját. Előadásában az *Összehasonlító jogtörténet* (szerk. Földi András) 3. fejezetéből, az *Európa fogalma* alfejezetet rövidített, önreflektív óráként adta elő. A fejezet esetében Rigó célja, hogy Európa

* Horváth Réka, PhD-hallgató, ELTE, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. ORCID: 0009-0007-0995-9874

fogalmáról és a jog földrajzi meghatározottságáról a hallgatók a nélkül gondolkodjanak, hogy a földrajzi megközelítést alkalmazó Annales-iskola szerzőinek műveit, amelyek kétségkívül tudományosak, ám a hallgatói figyelem felkeltésére kevésbé alkalmasak, kellene frontális és lexikális módon befogadniuk. Európa fogalmának és a fogalom földrajzi meghatározottságának tárgykörénél maradván, fontos felvázolni a geopolitika és a jog kapcsolatát, és azokat a teoretikus vagy fizikai valóságban is megjelenő választóvonalakat megkeresni a kontinensen belül, amelyek Európát kettéosztották, és amelyeknek komoly jelentősége volt/van a történelemben (pl. romanizáció határa, iszlám hódítás határa, reformáció határa, vasfüggöny, euróövezet határa). Ezt követően lehet meghatározni Európa fogalmát, viszont az előadó ennek kapcsán kiemelte, hogy amennyiben az európai politika (EU vagy egy tagállam) Európa tudományosan elfogadott fogalmához alakítja saját politikai cselekvését, akkor a fogalom által determinált döntést kell meghoznia. Példának okáért, az az ország, amely közel ezer éve létezik a kontinensen, a földrajz és a hagyomány alapján akár vallási berendezkedéstől függetlenül is automatikusan EU-tag kellene hogy legyen. Ha azonban Európa fogalmát politikai célokhoz igazítjuk, akkor az EU-tagság politikai kritériumokhoz kötött, amelynek következményeként Európa fogalma nem választható meg egyértelműen, mivel a politikai érdek felülírja a tudományosan kidolgozott fogalmi elemeket. Másként megfogalmazva: a politika válogatja ki azokat a fogalmi elemeket, amelyeket fontosnak tart (földrajz, vallás, jogállami értékek stb.). A kérdés tehát, hogy a tudományos Európa-fogalom határozza-e meg a politikai-jogi érvelést, vagy fordítva. A hallgatóknak ebben az érveléskeretben kell válaszolniuk az EU-integráció és a migráció kínzó kérdéseire, fejlesztve ezzel a perspektivikus szemléletet, a horizontális és holisztikus gondolkodásmódot, egyszerűen a kreativitást.

A következő előadó, Csehes András,⁵ az NKE ÁNTK Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola doktorandusza, előadásában olyan érzékenyebb, a társadalmat megosztó kérdésekre fókuszált, mint az eutanázia, illetve az abortusz. Kiemelte, hogy az élethez való jog az alkotmányjog keretében tartozik, de a hallgatók érintőlegesen a halálbüntetés és a személyi szabadság témáinál is találkozhatnak vele. A *Historia est magistra vitae* közmondás felütésével az előadó feltette a kérdést, hogy vajon a jog része-e a nemzet történetének és hagyományainak, amely az abortusz kérdésénél különösen releváns. Az évtizedek alatt különféle történelmi érvelésekkel találkozhatunk a problémakör kapcsán, viszont az ezzel járó állandó problémák megmaradtak. A hallgatóknak szükséges ilyen és ehhez hasonló tárgykörök kapcsán is fejleszteniük érveléstechnikájukat, és reflektálniuk az aktualitásokra. Megállapította, hogy fontos, hogy a hallgató aktív óraalkító legyen. Bizonyos kérdések kapcsán fel kell tudniuk vázolni egy logikai utat a múlttól a jelenig, és a végén reagálniuk kell magára a jelenre. Az előadó ezt a megoldást követte, amikor az amerikai Legfelső Bíróság abortusz és eutanázia kapcsán folytatott jogi érvelésének változását az adott történelmi kontextusba ágyazva mutatta be, amelynek során egyér-

telműen bizonyította, hogy a látszólag jelenkori jogalkalmazás és jogi érvelés is történetileg mennyire determinált.

Izmindi Richárd, docens, a METU Nemzetközi Tanulmányok és Politikatudományi Intézet vezetője előadásában hangsúlyozta a portfólió alapú oktatás jelentőségét, és példaként a METU-t hozta a hallgatóságnak.⁶ Felvázolta, hogy az a cél, hogy a hallgatók portfóliót készítsenek, és mindenki be is tudja mutatni mind munkája, mind saját maga személyes fejlesztését, viszont a portfólió nem öncél, hanem adott tematikába kell ágyazni, és ennek alapján a kurzust úgy kell kialakítani, hogy helyet kapjon benne maga a tematika, az oktatási-tanulási környezet, az előzetes igényfelmérések, az utánkövetés és a hallgatói-oktatói visszajelzés. Az oktatónak tisztáznia és rögzítenie kell az elvárásokat, viszont fel kell keltenie a hallgatókban a lelkesedést. Az előző előadókhoz hasonlóan ő is kiemelte, hogy az óráknak fontos része a kreativitás és a készségfejlesztés, illetve az interaktivitás, valamint fontos, hogy a hallgató az órákon felül tudjon emelkedni a hétköznapiakon, tudjon kapcsolódni másokhoz, és különböző feladatmegoldások a büszkeség érzését támasszák fel bennük. Izmindi a kurzus lezárására hasonlóan nagy hangsúlyt fektetett, ugyanis fontos, hogy hallgatók számára legyen egyértelmű, hogy mit tanultak, hogyan élték meg a tanulási folyamatot, a célkitűzésekből mi valósult meg, és mindezt hogyan lehet értékelni. Kiemelte, hogy a számonkérés ne csak a jegyről szóljon, hanem támasszon a diákokban igényt az önreflexióra. A portfóliókészítésben is éppen ott rejlenek a lehetőségek, hogy általuk mind az ismeretszerzés mértékében, mind a személyiség fejlődésében ív választható fel.

Nagyernyei-Szabó Ádám,⁷ az NKE ÁNTK Állam- és Jegtörténelmi Tanszék kutató-professzora előadását a dákoromán elmélet története bemutatásának szentelte. A vlachok először 1211-ben tűntek fel az okleveles emlékekben, viszont Dacia provincia 271. évi megszűnése és 1211 között nem maradt fenn a forrásokban írásos említés sem a vlachokról, sem a románokról, így jogos a kérdés, hogy mi történt ebben az 1000 évben. Az elmélet szerint a dákok nem haltak ki, hanem helyben, a hódító rómaiakkal ellentétben maradtak, és innen származik a román nép, akik pásztorkodó tevékenységet folytattak a hegyekben. A római dák névanyagot tanulmányozva, amely kapcsán az előadó megemlítette a téma egyik jeles magyar kutatóját, Alföldi Andrást, az elmélet mellett és ellen is felhozhatók érvek. Nagyernyei-Szabó kiemelte, hogy a magyar tudományosság az objektivitás alapján és valódi kíváncsiságból, tudományos feladatként tekintette át a római névanyagot, ezen belül a földrajzi és személyneveket, azaz hogy megtalálhatók-e bennük római kor előtti (dák) elemek, hangsúlyozva, hogy a dákoromán kontinuitás elméletét tudományos körökben elvetik. Kiemelte továbbá, hogy annak helyét új elmélet vette át, amely szerint a rómaiak a területen a dákok nélkül éltek tovább. A két elméletben közös, hogy tendenciózusak, mivel nem a kíváncsiság, hanem adott jelenség legitimálása a céljuk. Így viszont inkább tekinthetőek hitkérdéseknek, hiszen eredetmítosznak számítanak. Ebből következően felmerül a kérdés, hogy lehet-e kreativitás hitkérdésekben. Az elő-

adó rámutatott, hogy egy ilyen kísérlet lehet eredményes, amennyiben csak leírás születik a forrásokról, minősítés és értékítélet nélkül. Első megvalósulási terepe pedig, amikor nemzetközi konferencián kell eltérő országbeli kollégák között diskurzust folytatni.

A következő előadó, Képesy Imre,⁸ az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék adjunktusa, előadásának kezdetén felhívta a figyelmet arra, hogy az egyetemi oktatás általános és a különböző tantárgyak tudományos célja gyakran eltér egymástól. Majd előadásában a büntetőjog-történetet feldolgozó szeminárium óráját modellezte önreflektív kitekintésekkel. A büntetőjog alapfogalmai, mint a büntetés, a sértett, a tettes, a bűncselekmény és a felelősség, valamint a hatalom kérdései fontos szerepet játszanak a jogtudományban. Ezen fogalmak értelmezése és alkalmazása a történelem során jelentős változásokon ment keresztül. A középkorban a bűnelkövető személyének meghatározása különféle szempontok alapján történt, mint az elkövető neme (férfi vagy nő), társadalmi (rendi) és vallási állása, illetve házassági állapota. Az elkövető lehetett tettes vagy társtettes (cinkostárs), és az elhatárolás dogmatikai alapjai is ekkor alakultak ki. A polgári kor büntetőjoga új irányokat vett, különösen a bűncselekmény fogalmának meghatározása terén. A bűncselekmény-fogalom történetét különösen a boszorkányüldözések kapcsán vizsgálták, amely esetben az abszolutizmus és a büntetőjogi dogmatika kialakulása jelentős hatással volt a jogrendszerre. A bűncselekménnyé válás folyamata ezen időszakban erőteljesen fejlődött. A tett központú büntetőjog és a híres esetek, mint például Jean Calas esete, hozzájárultak a jogfejlődéshez. Az újabb korokból az előadó a kriminálstatisztika, valamint híres bűnözők, például Al Capone és az ő Alcatrazba való bezárása, vagy a kolozsvári szervezett bűnözés eseteit mutatta be. Az egyetemi oktatásnak és a tantárgyaknak az a célja, hogy ezeket az alapvető fogalmakat és történeti fejlődési folyamatokat megismertesse a hallgatókkal, hogy a tételes jog tanulása során is alapos és átfogó, történeti ívbe ágyazott tudással rendelkezzenek a büntetőjog területén.

A konferencián elhangzó utolsó előadást Bathó Gábor,⁹ az NKE ÁNTK Állam- és Jogtörténeti Tanszék adjunktusa tartotta. Előadását az oktatói helyettesítés témájával kezdte, amelynél hangsúlyozta, hogy gyakran kreativitásra van szükség, különösen, ha a helyettesítő oktatónak váratlanul kell beugrania. Ilyen esetek rossz élményként

rögzülhetnek, főleg, hogy helyettesítéshez tanácsot sem lehet igazán adni. Az előadó nyolc saját eseten keresztül szemléltette a kérdést: vizsgaadatokból készült fel az órára; szovjet típusú diktatúrákat mutatott be; büntetőjogi kodifikációt tárgyalt; szemináriumot tartott, ahol a hallgatók határozták meg a témát, majd az előző óra anyagából dolgozatot íratott; és hallgatók által választott témákról beszélt; megkérdezte a hallgatókat, hogy mi érdekli őket; PhD órán egy választott témáról beszélt; végül szemináriumot tartott, ahol jelenléti ívet vezetett, felajánlotta, hogy a diákok arról folytassanak diskurzust amiről szeretnének. Véleménye szerint a helyettesítés az oktatói túlélésről szól, viszont a kreativitáshoz idő kell, és fontos, hogy az órának rendszere legyen, ne csak tartalma. Ilyen helyzetben az oktató lehet felkészült, felkészületlen, avagy felkészülhetetlen. Utóbbi az az eset, amikor bár a szándék megvan, viszont a körülmények nem adóttak. Bathó azt is felvázolta, hogy az oktatói és a hallgatói attitűd egymáshoz való viszonyulása hogyan befolyásolhatja az adott óra menetét. A rendezett, tehát rendesen felkészült, az órára ráhangolódott oktató és rendezett hallgató viszonyánál már rögtön az elején kijelentette, hogy ilyesmi nem nagyon szokott előfordulni, míg a rendezett oktató rendezetlen hallgató kapcsolatánál fennáll a lehetőség egy jó óra megtartására. Amennyiben az oktató rendezetlen, viszont a hallgató rendezett, kínos helyzet alakulhat ki, ellenben ha mind az oktató, mind a hallgató rendezetlen, abból könnyen káosz keletkezhet. Előadását egy konkrét eset ismertetésével zárta. 28 hallgató részvételével tartott egy beszélgetést, amely során öt vélemény típus alakult ki a helyettesítésre vonatkozóan. Először is jó, ha az oktatón nem látszik a felkészületlenség, így az óra egy „első óra” élmény lehet. Emellett fontos a meglepetés és várakozás faktora, hátha másként csinálja a helyettes, mint az előző oktató. Kiemelte, hogy elsődleges érdek, hogy a hallgatók tudják, miért van helyettesítés, főleg hogy a diákokban kialakulhat az elhagyatottság érzése, tehát hogy az eredeti oktatónak jó oka volt-e a hiányzásra. Zárásként megemlítette a felszabadultság érzését, hiszen a diákok többet nem találkoznak a helyettesítővel, ezért többet engedhetnek meg maguknak. Bathó ezzel együtt előadása végén hangsúlyozta, hogy a helyettesítő oktató megítélése nagyban függ a hallgatók eredeti oktatóhoz fűződő viszonyától. A konferenciát végül személyesebb tapasztalatokkal tarkított beszélgetés zárta.

Jegyzetek

- ¹ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még HORVÁTH Attila: Jogtörténetírás és a jogtörténet oktatása. In MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 1999. Osiris Kiadó, 52–62. p.
- ² A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még PÓKECZ KOVÁCS Attila: A római jog oktatása a Pécsi Jogakadémián. In KAJTÁR István – POHÁNKA Éva (szerk.): *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. A 2009. október 16-án Pécsen tartott tudományos konferencia tanulmányai*. Pécs, 2009. Publikon Kiadó, 149–167. p.
- ³ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még KELEMEN Miklós: *A megmentett válság. Adalékok a késő római kormányzás és igaz-*

gatásfinanszírozás történetéhez. Budapest, 2021. Menedzser Praxis Kiadó, 191. p.

- ⁴ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még RIGÓ Balázs: Az ELTE ÁJK Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszék története a második világháborútól napjainkig. In BOÓC Ádám – SÁNDOR István (szerk.): *Studia in honorem Gábor Hamza. Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2019. Közjegyzői Akadémia Kiadó, 225–230. p.; RIGÓ Balázs: E pluribus unum? Recenzió Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet* című tankönyvről. *Jogelméleti Szemle*, 2013. 4. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/rigo56.pdf>.

- ⁵ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még CSEHES András: Állam, jog, abortusz – adalékok az abortuszvitához. *Jogtudományi Közlöny*, 2023. 12. sz. 561–568. p.
- ⁶ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még IZMINDI Richárd – VASS Vilmos: V4 Summer School as a new brand – Guide for learning and teaching V4 Studies (curriculum planning, teaching and learning methodology and assessment). *Kommunikáció Média Gazdaság*, 2021. 1. sz. 1–14. p.
- ⁷ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még SZABÓ Ádám: *Dacia papság*. Budapest, 2007. Martin Opitz Kiadó, 270. p.
- ⁸ A szerzőtől a témában kifejezetten lásd még KÉPESSY Imre: Az osztrák büntetőjog hatása a magyar büntetőjogi kodifikációra. *Jogi Tanulmányok*, 2018. 260–271. p.; KÉPESSY Imre: Eötvös József reformtörekvései a felsőoktatás területén. In VARGA Norbert (szerk.): *VI. Szegedi Jogtörténelmi Napok báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából*. Szeged, 2014. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 109–119. p.
- ⁹ A szerzőtől lásd például BATHÓ Gábor: Hagyomány vagy reform – a kormány a népköztársaság időszakában. In IZMINDI Richárd – KISS Ferenc (szerk.): *Nyitottan a változásra. Írások a 70 éves Vass László tiszteletére*. Budapest, 2022. Budapesti Metropolitan Egyetem, 114–126. p.; BATHÓ Gábor: V. Ferdinánd lemondásának törvényessége és törvényesítése. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2022. 3. sz. 28–41. p. <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.3.3>.

Bármennyire is eltérőnek tűnik a történet-, illetve a jogtudomány vizsgálati tárgya, léteznek olyan területek, ahol a két tudományterület összeér, céljaik azonosak és módszereik is hasonlóak. Ezek a határterületek azok, ahová – a saját tudományterület ismerős berkei elhagyva – egyre kevesebben kapaszkodnak fel. Bár a fennsíkra érve a táj ismerős, de minden lépéssel – ahol, a költővel szólva, „jobbra is, balra is árok, meredék...” – növekszik a különbségek száma, és így a hibázás lehetősége is. Ily módon ezek a határvidékek gyéren lakottak és – gyakran generációkon át – kevésbé kutatottak maradnak. Egyrészt a befektetendő, aránytalanul nagy energia miatt, másrészt viszont kevés az értő olvasók száma is. Tételes jogásként olvasni egy történelmi munkát gyakran „mesedélutánnak” tűnik, míg egy bölcsész általában – tisztelet a kivételnek – már a bevezetőnél leteszi a jogtudós monográfiáját, amelynek „bikkfanyelve” sokszor még a pallérozott olvasó számára is nehezen befogadható.

A jogtörténet itthon a történet- és a jogtudomány közötti határvidék egyik legismertebb régiójaként említhető. Nemcsak a szakemberek körében számít népszerűnek, hanem – egyes témák révén (például *Aranybulla* vagy a Szent Korona-tan) – közérdeklődésre is számot tarthat. Művelésével azonban viszonylag kevesen próbálkoznak, hiszen ahhoz – mintegy előfeltételként – mind a két tudományterület szabályrendszerét és kutatási módszertanát ismerni szükséges. Történelmi végzettség nélkül forrást olvasni merész vállalkozás, és minél korábban nyúlunk vissza, a helyzet annál nehezebb lesz. Jogilag releváns forrást elemezni viszont a római jog és a tételes jog rendszerének ismerete nélkül nagyjából „orosz rutint”. Vagyis a „jó” jogtörténész – alapesetben – mind a két tudományterület műveléséhez szükséges felkészültség birtokában lát munkához. Ám e „szabály” alól jócskán akadnak kivételek, és itt elegendő csak a 20. századi nagy magyar jogtörténészekre utalni, akik – a tudományos pályafutását a pécsi jogi karon befejező Holub József (1885–1962) kivételével – vagy csak történészi, vagy csak jogi végzettséggel rendelkeztek.

Mégis mi volt bennük, a szemléletmódjukban közös, hogy valamennyien a jogtörténetre fókuszáltak? A válasz: a levéltári források tisztelete és ismerete. Valamennyien – akár történészként, akár jogásként dolgoztak – a feldolgozásokkal szemben a primer forrásanyagot részesítették előnyben. Dinamikus történetként tekintettek a múltba, és otthonosan akartak mozogni az őket érdeklő történelmi korban. Ahogy Holub professzor is – több tízezer oklevél átolvasása után – jó ismerősként üdvözölte a középkori Zala vármegye lakó-

Domaniczky Endre*

Sepsiszéki cirkálási jegyzőkönyvek Rácz Balázs Viktor közlésében

Sepsiszéki cirkálási jegyzőkönyvek 1679–1701.

Bevezető tanulmánnyal közli: Rácz Balázs Viktor.

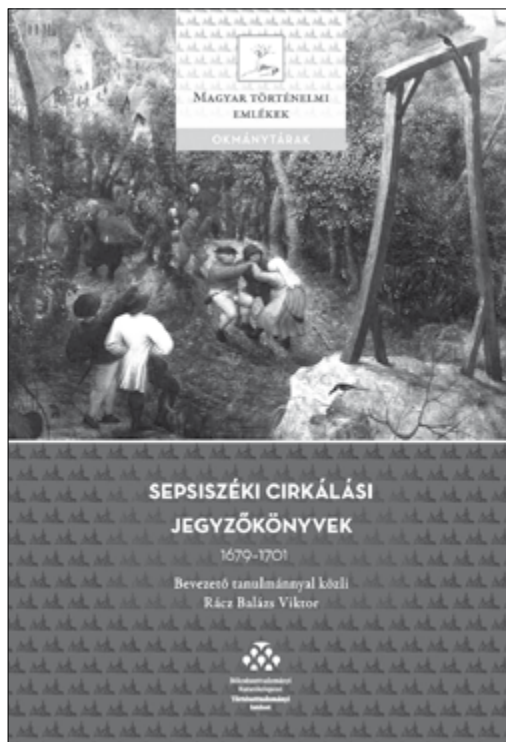
Budapest, 2023. BTK TTI, 524 p.

ISBN 978 963 416 3770

sainak többségét. Nemcsak a birtokosokat, akik a hierarchia csúcsán álltak, hanem a történelmi feldolgozásokban a tömegbe olvadó nemteleneket is: polgárokat, papokat, parasztokat.

A közös metszet tehát a papírok (diplomák) adta „felkenésen” túl a forráskutatás előterbe helyezése. A jogtörténészek azok a történész vagy jogász végzettséggel rendelkező kutatók, akik nem elégednek meg a sablonos válasszokkal, miszerint az „*Aranybulla* a nemesség jogait rögzítette”. Ők mind a konkrét réteget, sőt – ha a források lehetővé teszik – az egyes társadalmi rétegek minél több tagját is szeretnék közelről látni és megismerni...

Mindezt azért kell előre bocsátani, mert a történész végzettséggel (és hamarosan jogi diplomával is) rendelkező fiatal kutató, Rácz Balázs Viktor egy elszánt és lelkes forráskutató, a történész Oborni Teréz tanítványi köréhez tartozik. Rácz maga is említi, hogy Oborni nemcsak mesterként, hanem emberként is példakép a számára (8. p.). Ez a plusz az, amit Oborni tanárnő valamennyi tanítványa nemcsak érzékelt, hanem a tanárnőtől élményként – „ajándékba” – kapott. Oborni mosolya és kedvessége mögött azonban magas elvárások és szilárd módszertani maximák álltak és állnak. Két fontos tanácsára, amelyet Pécsen a történelem segédtudományaival ismer-

* Domaniczky Endre vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, ORCID: 0009-0007-4623-7598

kedő hallgatóinak adott, negyed évszázad távlatából is tisztán emlékszem: a) „mindenekelőtt a primer forrásokra támaszkodjunk”; b) „kerüljük a preconcepciókat, és hagyjuk, hogy a források vezessenek.” Oborni tehát a levéltári forráskutatást tartotta minden történelmi és ahhoz kapcsolódó (vagyis jogtörténelmi) munka alapjának. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy önmagában a forrásismeret nem elég, kell a nyelvtudás és szükséges a rokon tudományok (például a jogtudomány ismerete) is.

Nem véletlen, hogy a tudományos pályafutását az ő szakmai támogatása mellett megkezdő Rácz Balázs Viktor a történelmi diploma megszerzésén túl más tudományterületeken is tanulmányokat folytatott. Első nagylélegzetű munkája a most a Történettudományi Intézet *Magyar Történelmi Emlékek – Okmánytárak* sorozatában megjelent kötet. Ami témájánál fogva figyelmeztet arra, hogy a forráskutatásra és a forráskiadásra a szakmának – a történészeknek éppen úgy, mint a jogtörténészeknek – időt és anyagi forrásokat kell fordítani. Ezen belül is elsőbbséget kell hogy élvezzenek azok az anyagok, amelyek az egykor Magyarországhoz tartozó területekkel foglalkoznak, hiszen azokat nemcsak a megsemmisülés, de a feledés veszélye is az átlagosnál jobban fenyegeti. Az okmánytár tehát témájánál fogva is szerencsés választás volt a szerző részéről, ő azonban az anyagot egy alapos bevezető tanulmány kíséretében adta közre. Ebben egyrészt – miközben rekonstruálja a cirkálás késő középkori előzményeit, és bemutatja magának az eljárásnak a székelyföldi

sajátosságait is – példásan fűzi egybe a témára vonatkozó korábbi és jelenkori szakirodalmi anyagot, másfelől pedig nem riad vissza saját álláspontjának rögzítésétől sem. Ami azonban szemléletmódjában mindig komplex és visszafogott, mintegy szervesen épül rá a korábbi kutatói álláspontokra – még abban az esetben is, ha azokkal homlokegyenest más következtetésekre jut. Ilyen például a cirkálás jogintézményének erdélyi működéséről rögzített álláspontja (35–36. p.), amelynek során véleményét számos jogtörténészével ütközteti. A kutatás folytatása során – miként Holub példájából is tudjuk, aki csak Zala vármegyével több mint két évtizeden át foglalkozott – nyilván előkerülhetnek még olyan adatok, amelyek egyes területekre nézve és korszakok tekintetében jelen munka megállapításait árnyalhatják, de a megközelítés komplexitása, mélysége, a lényeglátás eleganciája jól jelzi, hogy a jogintézmény története valóban új részletekkel gazdagodott, és ennek pozitív hatása várhatóan a későbbi jogtörténelmi munkákban is érezhető lesz.

Az alapkutatások lefolytatásában és eredményeinek hasznosításában az információs forradalom kedvező folyamatokat indított el. Fontos, hogy ez a munka is minél több helyre juthasson el, áttörve a korábban nehezen járható állami és nyelvi határokat. Ennek legcélszerűbb módja az internetes elérhetőség biztosítása lenne, amely nemcsak kutatási, hanem didaktikai szempontból is kedvező hatással járhatna – a magyar nyelvterületen és a szomszédos népeknél is.

A jogtörténettel foglalkozó kutatók abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy tudományterületük „keresztülfekvő” jellegű. Egyfelől a jogtudományhoz, s ezáltal a társadalomtudományokhoz tartozik, másfelől pedig sok szállal kapcsolódik az általános történettudományhoz, ilyen módon pedig a bölcsészettudományokhoz is. Ebből logikusan következik az, hogy e két nagy tudományos ág módszertani megközelítései jól ötvöztethetővé válnak a jogtörténeti vizsgálódások megvalósítása során. A jog társadalomtudományi (empirikus) módszereiről néhány éve jelent meg egy hiánypótló kötet *Empirikus jogi kutatások* címmel.¹ Ebben számos olyan fejezet kapott helyet, amelyek a jogtörténészek számára jól hasznosítható módszerekkel foglalkoznak.² A 2023-as év végén azonban napvilágot látott egy másik, hasonlóan nélkülözhetetlen könyv a bölcsészettudományok részéről, amelyben a legaktuálisabb és legfontosabb metodológiai megfontolások kaptak helyet, összegezve számos szakirodalmat és íratlan szakmai gyakorlatot, tapasztalatot e téren.

1. Kezdőknek (is)

A *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe* című kiadvány, amelyet nagyrészt a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének munkaközössége jegyez, elsősorban tankönyvnek készült, graduális hallgatók számára, ám végeredményben – úgy gondolom – jóval több lett ennél: olyan módszertani kézikönyv, amelyet nem csupán a kezdő, de a rutinosabb, haladó kutatók is haszonnal forgathatnak. Sőt a történeti témával foglalkozni kívánó, kevesebb kutatási ismerettel, tapasztalattal bírók, például szakdolgozatot vagy TDK dolgozatot író, „szárnyaikat próbálgató” hallgatók³ számára szinte kötelező egyfajta „nulladik” lépésként e kötet tanulmányozása, hiszen az gyakorlatias példákat ad a tudományos írásra vonatkozóan, a jó címválasztást megalapozó elvektől a szöveg strukturalásán és stílusán át egészen az etikus hivatkozási gyakorlatokig. Ugyanígy a szerzők ismertetik a legfontosabb tudományos (alap) műfajokat is, amelyek nemcsak a bölcsészet-, de általában a humán tudományok terén nagyjából megegyeznek. Hasznos lehet a még témát keresők számára is, ha kezükbe veszik a könyvet, mivel abban sok példát találnak még kiaknázatlan forráscsoportokra, csekély mértékben vagy egyáltalán nem kutatott témákra és hazánkban még kevésbé meggyökeresedett módszerekre is, amelyek orientálhatják a téma-

Sallai Balázs*

Új módszertani kézikönyv – kezdőknek és haladóknak

Kerepeszki Róbert – Schrek Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 364 p. ISBN: 978 615 6604 15 6

választást. Mindezek mellett a kötet tankönyvszerűségét erősíti érthető nyelvezte, színes példái, illetőleg gazdag ábraanyaga, és az is, hogy az olvasó részéről semmit sem „vesz tudottnak” vagy egyértelműnek, így a történettudomány és segédtudományai, a források fajtái és a történeti kutatások módszertana, illetve a tudományos szövegalkotás „művészetének” megismerését az alapoktól kezdve teszi lehetővé. Ez utóbbi kapcsán ki kell emelni azt a szerkezeti egységet, amely a tudományetikával foglalkozik.⁴ Álláspontom szerint fontos elültetni és tudatosítani a leendő, illetve kezdő kutatókban ennek alapjait, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az utóbbi években egyre inkább érvényesülni látszik a *Publish or Perish* elv, amely egyfajta presz-szióként⁵ szélsőséges esetekben olyan helyzetekbe is kényszerítheti a tudományos közösség tagjait, hogy áthágják ezeket a normákat.

2. Haladóknak (is)

A fentebb leírtak azonban nem zárják ki azt, hogy a tudományos vizsgálódások terén már tapasztaltabb kutatók kézikönyvként hasznosítsák e kiváló munkát. Az egyes részeket szakértő (nem kizárólag az akadémiai szférában dolgozó) szerzők írták, ami különösen érdekes lehet például a közgyűjteményi intézményi és metodológiai háttérrel összefüggő praktikus tanácsok, vagy épp a napjainkat meghatározó legfontosabb történettudományi folyóiratok listája, illetve a

történettudományi kutatóintézmények felsorolása miatt. Ezek segítséget jelenthetnek mind a kutatás tervezésében és kivitelezésében, mind a disszemináció megtervezésében.

* Sallai Balázs PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. ORCID: 0000-0002-6897-2872

ben. Különösen jó módszertani fogódzókat kaphat az olvasó a forráskritika alkalmazásának lépéseiről,⁶ amely a jogtörténeti kutatásoknak is igen fontos része, de ugyanilyen hangsúlyt kap a statisztikai módszer,⁷ számos kitűnő példával illusztrálva ennek hasznosságát. A kiadványban több fejezetben is visszatér a levéltári kutatás témaköre.⁸ Ennek kapcsán az elméleti és történeti alapoktól kezdve egészen a praktikus tanácsokig szinte mindent megtalálhatunk itt, amire a levéltári kutatás során szükség lehet.

E sorok írója azonban két tekintetben vélt felfedezni hiányosságokat. Egyrészt a védelmi időről szóló hatályos szabályozás ismertetésénél kimaradt a kutatók szempontjából igen releváns kutatói státuszok ismertetése. Ennek jelentősége nem elhanyagolható a védelmi időt megsértő magatartás esetében, hiszen a bizonyítási teher másképpen vonatkozik a levéltári törvény szerinti kutatóra és a tudományos kutatóra.⁹ Másrészt a gyakorlatiasságot, amely bevallottan a könyv egyik célja – véleményem szerint – nagyban erősítette volna az *eleveltar.hu* portál, s különösen az e-kikérés folyamatának leírása vagy legalábbis említése, ami segítséget jelenthetne a levéltár világában még járatlan kutatóknak.

3. A digitalizáció hatásai

A szerzők leginkább újszerű, a szakirodalomban szinte egyedülálló teljesítménye a digitalizáció történettudományi kutatásokra gyakorolt hatásainak feltérképezése. A kötetben hangsúlyos a kutatási folyamat digitális oldala, számtalan szegmensben. A legegyszerűbb (ám fontos!) elemek például, hogy szó esik a szövegszerkesztő programok használatáról,¹⁰ az adatmentés módjairól és buktatóiról,¹¹ illetve az egyes fejezetek végén találunk hasznos linkeket, amelyek megkönnyítik az olvasott információk bővítését és magát a tudományos vizsgálódást is. Külön részben kapott helyet a külföldi és a magyar elektronikus adatbázisok ismertetése, amely álláspontom szerint kutatói szempontból az egyik leghasznosabb rész.¹² Ebben gyakorlatilag minden nagyobb, napjainkban használatos adatbázis hosszabb-rövidebb leírása szerepel. Lényegesnek tartom továbbá, hogy a szerzők felhívják a figyelmet a hivatkozásképző programok használatára is, amelyek jelentősen megkönnyíthetik a tudományos írást, de rendszerezési lehetőségeik révén akár az egész kutatást. Szó esik a könyvben arról is, hogy ezek a programok inkább az angolszász citációs sablonokat ismerik, és hátrányuk, hogy a magyar periodikákat nem tartalmazzák.¹³ Ezzel kapcsolatosan viszont nem szabad elfelejteni – s sajnálatosan ezt a könyv nem említi –, hogy a legtöbb ilyen hivatkozásképzőben létrehozható egy vagy több saját sablon

is, így a felhasználók bármilyen egyedi forrásmegjelölést alkalmazhatnak.

Terítékre kerül továbbá egy másik aktuális és egyre megkerülhetlenebb téma is: a mesterséges intelligencia használata. Bár a mesterséges intelligencia három típusa¹⁴ közül még csak az első, „kezdetleges” forma létezik, nem kell feltétlenül elutasító álláspontra helyezkedni a történeti témát kutatóknak, hiszen nagy mennyiségű adatsorok elemzésében, digitális rekonstrukciók készítésében vagy vizuális források elemzésében segítséget nyújthat.¹⁵ Természetesen a hátrányokra is kitér a szöveg. E körben említi például azt, hogy a mesterséges intelligencia sokszor nem létező forrást jelöl meg, vagy nem tudja alkalmazni a forráskritikát.¹⁶ Egy további negatív példával szeretnék saját tapasztalataim alapján szolgálni: nem figyel oda a terminológiai különbségekre. Azaz, amikor egy jelenségről keres, illetve alkot szöveget, és e tárgykörben több, más-más nyelven íródott forrást talál, akkor azokat tükörfordítással illeszti saját szövegébe, nem törődve azzal, hogy egy szakkifejezést következetesen az egyetlen helyes megjelölésével használjon fel. Ez is mutatja: van még hová fejlődni ilyen téren, de azt gondolom, hogy mindenképpen pozitívan értékelendő, hogy a szerzőgárda e kérdést nem hallgatta el vagy kerülte meg, hanem publikálta az ezzel kapcsolatos tapasztalatokat és gondolatokat, pró és kontra. Talán a már említett tudományetikáról szóló fejezetben is helyet kaphatott volna a mesterséges intelligenciával kapcsolatos néhány – ma talán még inkább – aggály, például az szakdolgozat vagy más tudományos szöveg megírása során igénybe vett „mesterséges segítségről”.

4. Zárszó

A könyvet olvasva több helyen is megjelenik az a gondolat, miszerint a történészek terrénja és a társadalomtudományok bizonyos területei között egyre inkább elmosódní látszik a határ.¹⁷ Ebből következik az is, hogy vélhetően a jövőben az interdiszciplináris vizsgálódások egyre nagyobb teret nyernek majd, s erre minden érintett „szakma” képviselőjének fel kell készülnie. A jogtörténet szempontjából természetesen nem kell és nem is szabad elhagyni a klasszikus jogtudományi és más kapcsolódó társadalomtudományi metódusokat, ám az általános történettudomány megközelítéseit fontos lehet megismerni és használni,¹⁸ nem is beszélve a széles körű kutatói együttműködések megteremtésének és pozitív hozadékainak lehetőségeiről. Többek között ebben nyújt segítséget a most ismertetett újszerű és hiánypótló munka, amelyet a történelem bármely szegmésével foglalkozó vagy foglalkozni vágyó kutatónak csak ajánlani lehet.

Jegyzetek

- ¹ JAKAB András – SEBŐK Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások*. Budapest, 2020. Osiris Kiadó–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- ² PL. GYÖRNY Csaba: Jogi etnográfia. In JAKAB András – SEBŐK Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások*. Budapest, 2020. Osiris Kiadó–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 433–460.p.; KOI Gyula – SCHWEITZER Gábor: A levéltári kutatás. In JAKAB András – SEBŐK Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások*. Budapest, 2020. Osiris Kiadó–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 477–496. p.
- ³ BALOGH Judit: Az én TDK-m – híd és létra. Mert a TDK valóban örök. In KOÓSNÉ TÖRÖK Erzsébet (szerk.): *A TDK vonzásában. 7 évtized, 35 OTDK*. Budapest, 2021. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634546658>.
- ⁴ SCHREK Katalin: A plágium és más tudományetikai vétségek elkerülése. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 331–337. p.
- ⁵ SASVÁRI Péter: *A tudományos publikálásra nehezedő nyomás*. Preprint. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.14211.07208>.
- ⁶ KAPI Péter: Forrásérték és forráskritika. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 128–134. p.
- ⁷ SZENDREI Ákos: Statisztikai források. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 152–160. p.
- ⁸ KEREPESZKI Róbert: A történettudomány legjelentősebb kihívásai napjainkban. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 93–101. p.; BODOVICS Éva: Levéltári források. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 161–168. p.; FEDELES-CZEFNER Dóra: A levéltár használata. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 228–323. p.
- ⁹ BÉNYEI Balázs: A levéltári törvény és végrehajtási rendeleteinek módosítása a gyakorlatban. *Levéltári Szemle*, 2020. 3. sz. 8–10.p. A témáról lásd még CSEH Gergő Bendegúz – KÖBEL Szilvia (szerk.): *A GDPR és a levéltárak – különös tekintettel a totalitárius rendszerek irataira*. Budapest, 2021. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.
- ¹⁰ SCHREK Katalin: A tartalomjegyzés összeállítása. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 280–282. p.
- ¹¹ SCHREK Katalin: Adatmentés. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 245–247. p.
- ¹² SCHREK Katalin: Elektronikus adatbázisok. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 237–245. p.
- ¹³ SCHREK Katalin: A láb-és végjegyzetek helyes használata. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 344–345. p.
- ¹⁴ Artificial Narrow Intelligence (ANI), Artificial General Intelligence (AGI), Artificial Super Intelligence (ASI)
- ¹⁵ KEREPESZKI 2023. 114. p.
- ¹⁶ Uo. 113. p.
- ¹⁷ KEREPESZKI–SCHREK 2023. 34., 39–40. p. KEREPESZKI Róbert: A történelem funkciói. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 34. p.; KEREPESZKI Róbert: A történész munkája és gondolkodásmódja. In KEREPESZKI Róbert – SCHREK Katalin (szerk.): *Bevezetés a történettudományba és a történelemkutatás módszereibe*. Pécs, 2023. Kronosz Kiadó, 39–40. p.
- ¹⁸ SALLAI Balázs: A fegyelmi ügyek forrásértéke egyes hivatástörténeti kutatásokban, különös tekintettel a bürokráciatörténetre. *Jog Állam Politika*, 2023. 4. sz. 200–201., 205. p. <https://doi.org/10.58528/JAP.2023.15-4.189>.

• **2024. január 31. és 2024. február 2.** között a nemzetközi médiajogi perbeszédverseny (Monroe E. Price Media Law Moot Court Competiton) európai regionális fordulójában sikeresen szerepelt az ELTE ÁJK csapata. A 2023/2024-es párizsi regionális válogatón részt vevő csapat tagjai: Darcsi Barbara, Kovács Abel Bulcsú, Nagy Vanda, Németh Viktor. A felkészítő oktató Dr. Gosztonyi Gergely (habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék) volt, akinek munkáját nagymértékben segítették korábbi csapattagok co-coach-ként (Dr. Bálint János, Dr. Góth Mária, Dr. Huszár Daniella, Dr. Lendvai Gergely Ferenc). A University of Paris házigazda által lebonyolított regionális forduló harmadik helye kvalifikált a világdöntőre, amelyre a legjobb 24 csapat között 2024 áprilisában kerül sor az University of Oxford szervezésében. Az ELTE csapata emellett aranyérmet szerzett a legjobb írásbeli keresetek versenyében.

• **2024. március 06-án** a Magyar Jogász Egylet Heves Megyei Szervezete jogtörténeti kerekasztalt rendezett Egerben az Egri Törvényszék könyvtártermében, amely mintegy folytatása volt a 2022. december 14-i, előző jogtörténeti tárgyú eseménynek. Sallai Tamás jogászegyleti, illetve törvényszéki elnök köszöntőjét követően Prof. Dr. Mezey Barna DSc. (professor emeritus, ELTE ÁJK, egyetemi tanár SZE DF ÁJK) *A büntetések szimbólumai – a modern börtönök jelképes üzenetei* címmel tartott tartalmas, gazdagon illusztrált előadást, amelyet Dr. Megyeri-Pálfi Zoltán PhD (adjunktus, ELTE ÁJK) előadása követett *A bíróságok elnevezésének változásai a történelem sodrában (1872–2013)* címmel, amelyben a hevesi fórumokra fókuszálva a bíróságok hivatalos megnevezéseit tekintette át egészen napjainkig.

• **2024. március 7-én** az SZTE ÁJTK Civilisztikai Tudományok Intézete és Magyar Jogtörténeti Tanszéke, valamint a Keresztény Jogakadémia ünnepi tudományos konferenciát rendezett az SZTE Állam- és Jogtudomány Karon „Megőrizve – megújítani”. *130 éves a Házassági törvény* címmel. Az ünnepi konferencia két szekcióban zajlott Prof. Dr. Görög Márta (dékán, intézetvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) és Dr. Badacsonyi Zoltán (elnök, Keresztény Jogakadémia) köszöntőjét követően. Az Egyházjogi–történeti–jogtörténeti szekció moderátora Dr. Hegedűs Andrea PhD (egyetemi docens, SZTE ÁJTK) volt, előadást tartott Prof. Dr. Zakar Péter DSc. (rektorhelyettes, tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE BTK) „Szégyennek, gyalázatnak tartom, hogy már régen nem történt”. Kossuth Lajos a polgári házasságról;

Prof. Dr. Kovács József (dékán, Gál Ferenc Egyetem) *A Ferenc pápa által kiadott Mitis Iudex (2015) hatása a házassági perek lefolyására*; Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE KPVK) *Jogegység és partikularitás: a házassági törvény (1894. évi XXXI. tc.) és az „élő jogszokások”*; Prof. Dr. Herger Csabáné (intézetvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) *Tradíció vagy modernizálás? – Dogmatikai kérdések a magyar házassági törvény tervezeteiben*; Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *Kísérlet a házassági kötelék felbontására a mindennapok gyakorlatában a Házassági törvény megszületése előtt*; Dr. habil. Balogh Judit (egyetemi docens, DE ÁJK) *A házassági bontóperek gyakorlata: a világi ítélkezés új területei*; Dr. Tamási Éva PhD (adjunktus, SZTE ÁJTK) *A Ht. hatása a veszprémi szentszék házassági pereire*; továbbá Dr. Kasuba Róbert István (doktorandusz hallgató, SZTE ÁJTK, teológus) „*Falusi levelek a polgári házasságról*” – a polgári házasság egyházi kritikája 1868-ban címmel. A konferencia délutáni tanácskozását a Hatályos jogi szekcióban folytatta Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária (tanszékvezető egyetemi tanár SZTE ÁJTK) moderálása mellett, előadást tartott Dr. Badacsonyi Zoltán (elnök, Keresztény Jogakadémia) *A keresztény házasság és családmodell*; Dr. Gyengéné Dr. habil. Nagy Márta (egyetemi docens, SZTE ÁJTK) *Oldás és kötés. A békítés és a bontó okok összefüggései a házassági jogban*; Dr. Nagy Sándor (doktorandusz hallgató, SZTE ÁJTK) *A polgári házasságkötés 130 éve*; Dr. Visontai-Szabó Katalin PhD (adjunktus, SZTE ÁJTK, KRE ÁJK) *A létre nem jött házasság és az érvénytelen házasság a Csjt-ben és a CSJK-ban*; továbbá Dr. Hegedűs Andrea PhD (egyetemi docens, SZTE ÁJTK) *A jegyesség jogi keretei egykor és most* címmel.

• **2024. március 13-án** a HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) és az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Jogtörténeti Albizottsága *Felejtés és emlékezés: a szuverenitás kifejeződési formáiról* címmel tudományos konferenciát szervezett Budapesten az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében. A konferenciát Karácsony András CSc. (HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport vezetője) és Nyári Gábor PhD (ügyvezető igazgató RETÖRKI) nyitotta meg, a tanácskozás levezetőelnöke Képesy Imre PhD (tudományos munkatárs, HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport) volt. A konferencián előadást tartott Karácsony András CSc. (HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport vezetője) *Amnesztia*; Rigó Balázs PhD (adjunktus, ELTE ÁJK) *Memento mori? Kora újkor megoldások*; Mezey Barna DSc. (HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport korábbi vezetője) *II. Rákóczi Ferenc újratemetése és rehabilitációja*; Prof. Dr. Nagy Janka Teodóra (tanszékvezető egyetemi tanár PTE KPVK; HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutató-

* Hírszerkesztő: Kovács-Szépvölgyi Enikő

csoport együttműködő kutatója) *Emlékezés és felejtés – 1848/49 a magyar történelmi néphagyományban*; Barta János (egyetemi hallgató NKE ÁNTK) *Csernyus Manó – Szalonforradalmár vagy Kossuth titkos ágense?*; Bató Szilvia PhD (intézménytől független kutató) *Felejtés és kriminálpolitika 1880 előtt – Az elévülés és a szokásjogi büntetőjog* címmel. A konferencia délutáni tanácskozásának levezetőelnöki feladatait

Megyeri-Pálffy Zoltán PhD (tudományos munkatárs, HUN-REN-ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport), 14.00-tól Heil Kristóf Mihály (operatív igazgató, RETÖRKI; tudományos segédmunkatárs HUN-REN-ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport) látták el, előadást tartott Frey Dóra PhD (adjunktus, Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem) *A „sváb amnesztiarendelelet” és annak hatása a magyarországi németiségre*; Müller Rolf PhD (osztályvezető történész, ÁBTL) *Mit kezdünk Rajkkal? A rehabilitáció és az emlékezés nehézségei*; Takács Tibor PhD (tudományos kutató, ÁBTL) *Tabusítás és amnézia – az 1963-as amnesztia és 1956 emlékezete a Kádár-korban*; Heil Kristóf Mihály (operatív igazgató, RETÖRKI; tudományos segédmunkatárs HUN-REN-ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport) *Egy génusz híre. Szemelvények Neumann János sajtójából*; Krahulcsán Zsolt PhD (tudományos kutató ÁBTL) *A „pártmúlt jövője” a rendszerváltás éveiben*; Szekér Nóra PhD (osztályvezető történész ÁBTL) *1956 értelmezése mint hatalomtechnikai megoldás*; Zinner Tibor PhD (történész, tudományos tanácsadó, Milton Friedman Egyetem, Magyar Zsidó Történelmi Intézet) *Semmisségi törvények (1989–1992)* címmel.

- **2024. március 19-én** mutatták be a Ludovika Egyetemi Kiadó, a Trianon 100 Kutatócsoport és a Habsburg Ottó Alapítvány a *Trianon enciklopédia* címet viselő kiadványát a Nemzeti Közzolgálati Egyetem (NKE) Zrínyi Termében. A románok Magyarországtól való elszakadásáról, a Vix-jegyzékről, az első szlovák diktátorról, az elcsatolt területekről érkező menekültekről és a gazdaság trianoni békeszerződés utáni helyreállításáról is olvashatnak a téma iránt érdeklődők az Ablonczy Balázs, Hatos Pál, Nagy Szabolcs, Szeghy-Gayer Veronika és Zahorán Csaba szerkesztésében megjelent, 74 szócikket tartalmazó *Trianon enciklopédiában*.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jогtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a jogtortenetiszemle@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, valamint tüntessék fel ORCID-azonosítójukat annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy-egy 1000–1500 karakter terjedelmű magyar, német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagyköötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztrák–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
  - o Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurziválva), alcím (ha van, kurziválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
  - o Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurziválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
  - o Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurziválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
  - o A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
  - o Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel:
a Szerkesztőbizottság

INHALT/TABLE OF CONTENT

BEITRÄGE/STUDIES

HEKA, László – Der Große Sanhedrin II/The Great Sanhedrin II	1
KUI, Gábor – Der Begriff der Neutralität im Völkerrecht und die rechtshistorische Betrachtung der außenpolitischen Bestrebungen Ungarns im Zweiten Weltkrieg im Lichte der Neutralität II. – Die rechtshistorische Betrachtung der außenpolitischen Bestrebungen Ungarns im Zweiten Weltkrieg im Lichte der Neutralität/The concept of neutrality in international law and the legal-historical approach to Hungary's foreign policy aspirations in the Second World War in the light of neutrality II. – The legal-historical approach to Hungary's foreign policy aspirations in the Second World War in the light of neutrality	9
LIKTOR, Zoltán Attila – Recuperata fuit Hispania. Die zwei Säulen der (spät-)mittelalterlichen spanischen politischen Kultur/Recuperata fuit Hispania. The two columns of the (late) Medieval Spanish political culture	18
PAPP, Viktor – Die Beziehungen zwischen der Richter- und der Anwaltschaft in der Periode des Dualismus/Relations between the Judges and the Lawyers in the period of dualism	29
WERKSTATT/WORKSHOP	
BORSOS, Kitti – Tod der Schauspielerin Anna Forgács/Death of actress Anna Forgács	37
LÁSZLÓ, Zsuzsanna – Meilensteine. Quellen der lebenslangen Freiheitsstrafe in der ungarischen Rechtsgeschichte vom Bencsik-Vorschlag bis zum Entwurf des Strafgesetzbuches von 1795/Milestones. Sources of life imprisonment in the Hungarian legal history from the Bencsik proposal to the draft Criminal Code of 1795	50
LENGYEL, Rita – Heredes Seiae signum ponere compellendi sunt. Ein Fall von Scaevola/Heredes Seiae signum ponere compellendi sunt – A legal case from Scaevola	59
PAP, Márk – Die historische Entwicklung der Entschädigung für durch Wild verursachte Schäden in Ungarn/The historical development of compensation for damage caused by wild animals in Hungary	69
RUNDSCHAU/REVIEW	
HORVÁTH, Réka – Lehren durch Spielen oder Spielen durch Lehren? Kreative Methoden in der universitären Lehre der Rechtsgeschichte (Tagungsbericht)/Teaching by playing or playing by teaching? Creative methods in the teaching of legal history in universities (conference report)	81
ÜBER BÜCHER/ABOUT BOOKS	
Rundbriefe der Sepsiszéki-Kreuzfahrt, von Viktor Balázs Rácz/Circulars of the Sepsiszéki cruise as published by Viktor Balázs Rácz – DOMANICZKY, Endre	85
Neues methodisches Handbuch - für Anfänger und Fortgeschrittene/New methodological handbook – for beginners and advanced learners – SALLAI, Balázs	87
NACHRICHTEN/NEWS	90
RICHTLINIEN FÜR AUTOR(INN)EN/AUTHORS' GUIDELINES	92

Auf der Titelseite/On the cover page:

Francisco Ximénez de Cisneiros (1436–1517), Erzbischof von Toledo, Kardinal, Erzdiakon, auf einem Gemälde
von Juan de Borgona, 1514./Francisco Ximénez de Cisneiros (1436–1517), Archbishop of Toledo, Cardinal,
Archdeacon, in a painting by Juan de Borgona, 1514.

Internationales Redaktionskollegium/International editorial board:

Dr. Wilhelm Brauneder (Wien), Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Internationalen Redaktionskollegiums),
Dr. Peeter Järveldid (Tallinn), Dr. Günter Jeruschek (Jena), Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien
(Košice), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium/Editorial board: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Sipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Redaktion/Editing: Chefredakteur/Chief Editor: Dr. Mezey, Barna

Redakteur/Editor: Dr. Megyeri-Pálffy, Zoltán

Nachrichtenredakteurin/News Editor: Dr. Kovács-Szépvölgyi, Enikő

Die Veröffentlichung dieser Ausgabe wurde von der Nationalen Medien- und Kommunikationsbehörde (NMHH) unterstützt.
The publication of this issue was supported by the National Media and Infocommunications Authority (NMHH).

Anschrift der Redaktion/Editorial address: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, II. Stock, ZI/Room 211, Tel./Fax: + 36 1 411 6518
jogtortenetiszemle@gmail.com
ISSN 0237–7284

Herausgeber/Publisher: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Debrecen/Department of Legal History of University Debrecen,
Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität/ELTE Department of the History of Hungarian State
and Law, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche/Intitute of Legal History
and Theory Károli Gáspár University of the Reformed Church, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc/Department
of Legal History of University Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Rechtsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen
Dienste/Department of Constitutional and Legal History of Ludovika University of Public Service, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte
der Katholischen Pázmány-Péter-Universität/Department of Legal History of Pázmány Péter Catholic University, Lehrstuhl für
Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs/Department of Legal History of University Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte
der Széchenyi-István-Universität/Department of Legal History of University Győr, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte
der Universität zu Szeged/Department of Legal History of University Szeged

AZ ORSZÁGBÍRÓI ÉRTEKEZLET TÖRTÉNETE ÉS ÖRÖKSÉGE

Képessey Imre

A magyar alkotmányos élet sajátos fordulópontján hívta össze gróf Apponyi György frissen kinevezett országbíró az Országbírói Értekezletet. A neoabszolutizmusnak nevezett korszak sajátos fordulópontján, Alexander Bach belügyminiszter menesztését követően Ferenc József császár „ajándékba adta” az októberi diplomát a magyaroknak azzal a céllal, hogy Ausztria és Magyarország közjogi viszonyát az ún. 1847-es alapokon rendezze újra.

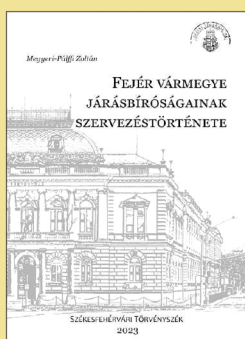
Az uralkodó visszaállítani igyekezett a késő rendi monarchia alkotmányos rendszerét, s az országbíró is azzal a céllal hívta össze az értekezletet, hogy megállapítható legyen: mi az, ami a magyar jogrendszerben megőrizhető a rendi monarchia korából, s ez összeegyeztethető-e az 1848. évi áprilisi törvényekkel, valamint a neoabszolutizmus korában hatályba léptetett egyes osztrák törvényekkel.

Ha a célul kitűzött feladatot végiggondoljuk, akkor az utókor kutatója szinte azonnal azt válaszolja, hogy az Országbírói Értekezlet közel lehetetlen feladatra vállalkozott, függetlenül attól, hogy nem kellett törvényjavaslatot készítenie az országgyűlés számára. A szerző feltárja azt a történeti, jogtörténeti hátteret, amelynek ismeretében választ kaphatunk arra, mi is történt 1861 tavaszán az értekezlet ülésein.

Jogtörténeti Értekezések 61. ISBN 978 963 556 504 7, ISSN 0134-0026, Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 290 p.

FEJÉR VÁRMEGYE JÁRÁSBÍRÓSÁGAINAK SZERVEZÉSTÖRTÉNETE

Megyeri-Pálffi Zoltán

1872. január 1-jén öt: a székesfehérvári, az adonyi, a móri, a sárbogárdi és a váli székhelyű királyi járásbíróság kezdte meg működését. Már néhány év múlva szervezeti átalakítások igénye merült fel. Két település, Vál és Bicske között versengés alakult ki a járásbíróági székhelyért. Az évtizedekig tartó rivalizálást végül miniszteri döntés zárta: 1912-ben Válról Bicskére helyezték át a királyi járásbíróságot. Hasonló, de kisebb mértékű „harc” Adony és Ercsi között is kialakult a korai években, de ebben a versengésben Adony mindvégig erőfölénnyel bírt. Ezt csak a második világháború utáni politikai-gazdasági változások törtek le, amelyek nyomán 1954-ben bíróságot állítottak fel Sztálinvárosban, amelynek utóda, a Dunaújvárosi Járásbíróság 1968-ban végérvényesen átvette az adonyi fórum helyét.

A pártállami időszak központi irányítása nem csak ebben a vonatkozásban rajzolta át a Fejér megyei bíróságok szervezetét és illetékességi területét. Az 1950. évi megyeszervezéssel Enying és járásbíróága Fejér megyéhez került, azonban az Enyingi Járásbíróság csak 1961-ig működött. Az igazságszolgáltatás egyszerűsítése okán 1977-ben Mór, 1980-ban pedig Sárbogárd járásbíróágát szüntették meg. Ez utóbbi azonban 1991-ben újra elkezdhetette jogszolgáltató tevékenységét. Napjainkban a Székesfehérvári Törvényszék illetékességi területén négy, a Székesfehérvári, a Bicskei, a Dunaújvárosi és a Sárbogárdi Járásbíróság szolgáltat igazságot a jogkereső közönség számára.

A Fejér vármegyei bíróságtörténet harmadik kötete az elmúlt másfél évszázad változásait tekintti át, s mivel az igazságszolgáltatás szerveinek felállításá mindenkor feltételezi nemcsak a személyi állomány, hanem az infrastrukturális háttér megteremtését is, e kötet együtt tárgyalja a fejéri járásbíróságok szervezeti alakulását és elhelyezésük történetét, kitérve arra is, hogyan változott a bíróságok elnevezése az évtizedek során. A korabeli irattári anyagokat, régi és mai fényképfelvételeket is magában foglaló illusztrációs anyag segítségével pedig az olvasó képet kaphat a Fejér vármegyei járásbíróságok históriájáról.

ISBN: 978 615 018 617 7, Székesfehérvári Törvényszék, Székesfehérvár, 2023. 100 p.

A MAGYAR LIBERALIZMUS GYÖKEREI ÉS A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK

Heil Kristóf Mihály (szerk.)

Jelen tanulmánykötet arra vállalkozik, hogy hozzájáruljon a 18–19. századi Habsburg Birodalom keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási és jogtudományi önállóságának kutatásához. A kötet történész és jogtörténész szerzői a 18. század végi magyar felvilágosodás és a 19. század eleji klasszikus liberalizmus korát összekötő úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatok, más néven operátumok történetét vizsgálják.

1790-ben, II. József halálát követően, a francia forradalom második évében a magyar nemesség egyes felvilágosult csoportjai elérkezettnek látták az időt, hogy a dél-németalföldi tartományait elvesztő uralkodóházzal szemben – mely európai háborúk küszöbén toporgott – megfogalmazzák kívánalmaikat, és sérelmeik orvoslását kérik. Az 1790–1791. évi 67. törvénycikk úgynevezett rendszeres bizottságokat (regnicolaris deputatio) küldött ki, azt a feladatot adva nekik, hogy készítsenek elő törvényjavaslatokat a következő diéta számára.

II. Lipót halálával, a merőben eltérő célokkal és felfogással trónra kerülő I. Ferenc személye, valamint a nemzetközi politika alakulása alapvetően megváltoztatta a hazai erőviszonyokat, s így az operátumok a kancellária levéltárába kerültek, és egészen az 1825–1827. évi 8. törvénycikk értelmében elrendelt újratárgyalásukig ott is maradtak. Az újabb indítványok kinyomtatását követően a törvényhatóságok kapták kézhez azokat. Az ennek nyomán megkezdődött megyei diskurzusok, bizottsági és közgyűlési viták biztosítottak teret a haladó nézetek kifejtéséhez és terjesztéséhez, megalapozva ezzel az 1830-as és 1840-es évek reformtörekvéseit.

Jogtörténeti Értekezések 62. ISBN 978 963 556 505 4, ISSN 0134-0026, Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 188 p.

A Magyar Kutatási Hálózat (HUN-REN) keretében működő HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – amely a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálja – folyamatosan megújuló tartalommal várja a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapján.

mtajogtortenet.elte.hu

